

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN'IN İHTİŞAMLI HANEDANI

GAZNELİLER

(963-1186)

Erkan Göksu

AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN'IN İHTİŞAMLI HANEDANI

GAZNELİLER

ERKAN GÖKSU

İstanbul, 2021

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SELENCE YAYINLARI

No: 146 | Selenge Bilgi Serisi: 13 | Haziran 2021, 1. Baskı

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Kadir Yılmaz

SELENCE BİLGİ SERİSİ KOORDİNATÖRÜ

Erkan Göksu

YAZAR

Erkan Göksu

EDİTÖR

Doğan Mert Demir

SON OKUMA

Mustafa Kara

KAPAK TASARIMI

Şevket Dönmezoğlu

KAPAK GÖRSELİ

**Sultan Mahmud'un Fil Sırtında Sefere Çıkışını
Gösteren Bir Minyatür (Camiü't-Tevarih)**

SAYFA DÜZENİ

Hilal Yazlık

BASKI-CİLT

Repar Dijital Matbaası

ISBN

978-605-4944-91-0

SERTİFİKA NO.

40675

Selenge Yayınları,
Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'nin
tescilli markasıdır.

Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

© Bu kitabın tüm
hakları saklıdır. Tanıtım
amaçlı, kısa alıntılar
dışında metin ya da
görseller yayınevinin
izni olmadan hiçbir yolla
çapıltılamaz.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	9
Giriş.....	11
Devletten Önce: Alptegin	13
Ebu İshak İbrahim Dönemi (963-966)	23
Bilge Tegin Dönemi (966-975).....	24
Böri Tegin Dönemi (975-977)	24
Sebüktegin (977-998) ve Devletin Kuruluşu.....	27
Mahmud (998-1030) ve Yükseliş.....	35
Mesud (1030-1041) ve Devlette Sarsıntı	53
Mevdud (1041-1049)	62
II. Mesud (1049).....	63
Ali b. Mesud (1049-1050).....	64
Çöküşün Başlaması.....	65
Abdurreşid b. Mahmud (1050-1052)	65
Ferruhzad (1052-1059)	67
İbrahim b. Mesud (1059-1099)	68
III. Mesud (1099-1115)	72
Şirzad (1115-1116)	73
Arslanşah (1116-1117).....	74
Behramşah (1117-1157).....	76
Hüsrevşah (1157-1160)	80
Hüsrev Melik (1160-1186/87) ve Gaznelilerin Sonu	81
Yeni Bir Türk-İslam Devleti Modeli: Gaznelilerde Devlet ve Teşkilat.....	83

Hindistan Fatih Gazneliler Ordusu	91
Kültür ve Medeniyet	99
Gazneli Şehirleri.....	111
Sonuç	115
Ek: Gazneli Sultanları.....	117
Kaynakça.....	119
Dizin	125

*Eserlerimiz bize delalet etmektedir.
Öyle ise bizden sonra eserlerimize bakın...*

Ön Söz

Türklerin İslamiyet'i kabulü, Türk tarihinin kavşak noktalarından biridir. Bu noktada ortaya çıkan üç Türk devleti, Türk tarihinin farklı coğrafyalarda ve farklı mecalarda seyrini sağlamış ve oluşturdukları siyasi, askeri, sosyal, kültürel ve dini yapılarla Türk tarihinin gelecek bin yılının çehresini belirlemiştir. Bunlardan Karahanlılar, Türk-İslam tarihinin, Türk kültür ve medeniyetinin Türkistan'da kökleşmesini ve devamını sağlarken, Selçuklular da batı Türklüğünün temellerini atmıştır. Gazneliler ise güneye, bugünkü Afganistan ve Kuzey Hindistan'a yönelerek Güney Türkistan olarak nitelendirilen bu coğrafyadaki Türk-İslam kültür ve medeniyetinin müessisi olmuştur.

963 yılında Samani emiri Alptegin'in Gazne'yi ele geçirmesiyle temelleri atılan ve 977 yılında Sebüktegin tarafından kurulan Gazneliler Devleti, 1186 yılına kadar iki asır boyunca bugünkü Afganistan'dan Kuzey Hindistan'a, Horasan'dan Maveräünnehir'e kadar uzanan geniş bir sahada hüküm sürmüştür. Döneme ait kaynaklarda Sebükteginiler, Mahmudiler ya da Gazneviyan isimleriyle geçen bu Türk devleti, başta Hindistan olmak üzere hâkim olduğu bölgelerde hem siyasi ve askeri faaliyetleriyle hem de oluşturdukları kültürel ve medeni müesseselerle İslam'ın yayılmasına ve Türk-İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. İslamiyet'le evvelce tanışmasına rağmen özellikle Gazneli fetihleriyle İslamlaşan Hindistan coğrafyasında, Gaznelilerden sonra da farklı Türk ve İslam hanedanları etkili olmuş ve bu süreç 19. yüzyıl ortalarında Babürşahların yıkılışına kadar devam etmiştir.

Gaznelilerin Türk ve İslam tarihindeki en mühim rolü, Kuzey Hindistan fütuhatını başlatarak İslam dünyasına Pencap'ta güçlü bir dayanak noktası sağlamaları ve bu sayede daha sonra Kuzey Hindistan fetihlerine zemin hazır-

lamalarıdır. Öte yandan bugün bölgede görülen Türk-İslam medeniyetine dair izlerin temeline Gaznelilerin etkisi yatar. Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Bangladeş gibi ülkelerde yaşayan Müslüman sayısının, 1,6 milyarı bulan dünya Müslüman nüfusunun üçte biri civarında olduğu düşünülürse Gaznelilerin yolunu açtığı Hindistan fütuhatının önemi daha iyi anlaşılır.

Gaznelilerin önemi yurt içinde ve yurt dışında bazı araştırmacıları bu döneme yönlendirmiş ve konu hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte Orta Çağ Türk tarihinin bu önemli devletinin gerek siyasi tarihi, gerek kültür, medeniyet ve teşkilatı ve gerekse mirası hakkında dil, tarih ve kültür odaklı daha çok ve daha ayrıntılı çalışmalar yapılması gerektiği muhakkaktır.

Gazneli Mahmud'un doğumunun 1050'nci yıl dönümünü olan 2021 yılında, Gazneli Mahmud ve Gaznelilerin aziz hatırasına dikkat çekmek, böylece bu büyük Türk hanedanına karşı vefa borcunu ödemek düşüncesiyle kaleme aldığım *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*'in konunun ilgilileri ve tarih meraklıları için faydalı olmasını, Gazneliler ve hüküm sürdükleri coğrafyalardaki mirasları hakkında genel bir fikir oluşmasına katkıda bulunmasını temenni ediyorum. Kitabın yayınlanmasında büyük emeği geçen Kadir Yılmaz beyefendi ve onun şahsında Selenge Yayınlarının genç ve dinamik kadrosuna teşekkürü borç bilirim.

Erkan Göksu

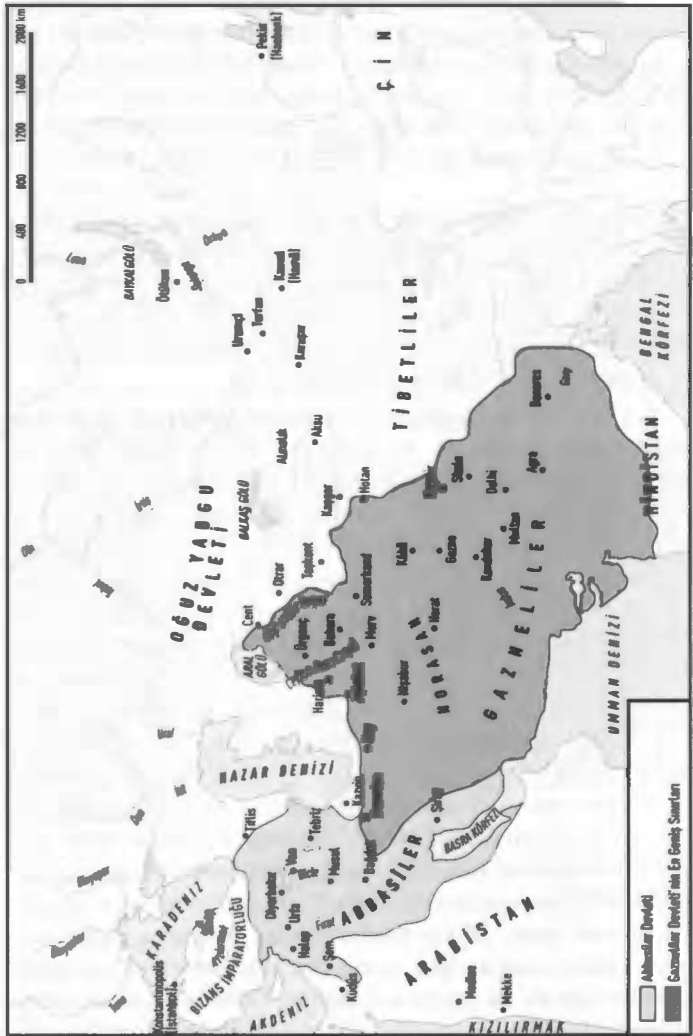
İzmir 2021

Giriş

Abbasiler döneminde (750-1258) Horasan ve Maverâ-ünnehir bölgesinin önemli etnik, siyasi ve askeri unsurlarından Türkler, Abbasi merkezi otoritesinin zayıflaması üzerine bu coğrafyalarda ortaya çıkan Tahiriler (821-873), Saffariler (865-1003) ve Samaniler (819-1005) gibi hanedanlar arasında önemli görevler üstlendiler.

9. yüzyılda Abbasilere tâbi şekilde ortaya çıkan bu hanedanlardan belki de en önemlisi Samanilerdi. Buhara merkezli Samaniler, idari ve askeri kadrosunda çok sayıda Türk komutanı ve devlet adamını barındırıyordu. 10. yüzyıl sonlarında Samani merkezi idaresinin çözülmesini müteakiben idari ve askeri kadrolarda bulunan Türk kumandanlar devlet idaresinde daha fazla söz sahibi oldular. Bu dönemde özellikle Hüsamüddevle Ebu'l-Abbas Taş, Begtüzün, Faik el-Hassa ve Simcuriler gibi emirler büyük güç ve kudret kazandı. Bunlar bazen Samaniler Devleti'nin varlığını devam ettirmesinin teminatı olurken, bazen de devleti sarsan siyasi ve askeri faaliyetleriyle ön plana çıkıyorlardı.

Samani merkezi otoritesinin sarsılmasıyla önem kazanan Türk emirlerden biri de Alptegin'di. Onun köle pazarında başlayan hikâyesi, Samanoğullarının Horasan sipahsalarlığına, oradan da Türk-İslam tarihinin seyri içinde o günlerde fazla dikkat çekmeyen bir coğrafya olan Gazne'ye kadar uzandı. İşte tarihe Sebükteginiler ya da Mahmudiler olarak da geçen Gazneliler Devleti, Samani emiri Alptegin'in, köle pazarından Gazne tahtına uzanan bu yolculuğu sonucunda doğmuştu.

Harita 1: Abbasiler, Gazneliler ve Komşuları

Devletten Önce: Alptegin

Samani Emiri Ahmed b. İsmail (907-914), ömrünün sonuna doğru Türk kökenli gulam Alptegin'i satın almış ve böylece Alptegin, Samani Devleti hizmetine girmişti. Ancak kısa bir süre sonra meydana gelen bir hadise, onun devlet hizmetine girmek suretiyle elde ettiği talihi tehlikeye soktu. Zira efendisi Ahmed b. İsmail, 12 Ocak 914'de kendi gulamlarından oluşan bir topluluk tarafından öldürüldü.

Gulamların bu cüreti affedilemezdi. Büyük bir tahkikat başladı. Ahmed b. İsmail'in yerine tahta oturan Nasr b. Ahmed (914-943) hadiseyle bizzat ilgileniyor, hadiseye karıştığı tespit edilen veya şüphelenilen gulamlar derhal idam ediliyor ve bu herc ü mercde canlarını kurtarmak isteyen gulamlar Türkistan'a kaçıyorlardı.

Ahmed b. İsmail'in gulamlarından Alptegin, bu hadiselerin yaşandığı dönemde Samanilerin payitahtı Buhara'da bulunuyordu. Ancak henüz namdar ve meşhur değil, muhtemelen eğitimi devam eden bir gulamçe veya kara gulamdı. Sadece velinimetini kaybetmekle kalmamış, hadiseden sonra birçok gulamın idamıyla neticelenen tahkikattan dolayı sıkıntıya da girmişti. Zira gulamlar, efendileri sayesinde sadece hayatlarını değil, istikballerini de garantiye alırlar, bir yandan refah içinde yaşamak diğer yandan ise devletin idari veya askeri teşkilatında önemli mevkilere gelebilmek şansına kavuşurlardı. Konumlarının muhafazası, parçası oldukları sistemin ve efendileri Sultan'ın varlığına bağlıydı. İşte bunun için gulamlar, efendilerine karşı kendi kavminden veya yerli tebaadan daha fazla sadakat gösterirlerdi. Hatta bu konuda "İtaatkâr bir köle (bende) 300 evlattan iyidir," şeklinde bir darb-ı mesel bile vardı.

Neyse ki ne efendisini kaybetmiş olması, ne de gulamlara yönelik tahkikat ve takibat Alptegin'in idare

oldu. Zira o, Nizamülmülk'ün ifadesiyle "son derece itimada şayan, vefalı, rey ve tedbir sahibi, adam tutucu, emri altındaki askerleri seven, civanmerd, tuzu ve ekmeği bol, Allah korkusu olan birisiydi." Gerek klasik gulam eğitimi esnasında, gerekse müteferrik vazifelerde gösterdiği başarı ile göz doldurdu. Nasr b. Ahmed tarafından azad edilen Alptegin, onun ölümünden sonra Samani tahtına oturan Nuh b. Nasr (943-954) döneminde önce emirlik, daha sonra da *hacibü'l-hüccablık* makamına kadar yükseldi. *Hacibü'l-hüccablık*, muhtelif Müslüman Türk devletlerinde saraydaki teşrifatı organize ve idare eden, özellikle hükümdarın kabulleri sırasında protokol kurallarını uygulayan ve hükümdar ile devletin ileri gelen erkânı arasında irtibatı sağlayan kişi olup buna *emir-i haciblik* de denirdi. Saray teşkilatındaki en yüksek makam olup bütün devlet teşkilatı içinde de vezirden sonraki en önemli makamdı. *Hacibü'l-hüccablar*, bu görevlerinin dışında askeri vazifeleri de haiz olup aynı zamanda ordu kumandanı olarak da görev yaparlardı.

Alptegin'in ikbali, saltanat dönemi genellikle iç meselelerle ve nüfuz sahibi kumandanların isyanlarıyla geçen Nuh b. Nasr'ın ölümünden sonra on yaşında tahta oturan oğlu Abdulmelik b. Nuh b. Nasr (954-961) döneminde daha da parladı. Abdulmelik dönemi esasen Samani emir ve kumandanlarının devlet yönetimindeki nüfuzunun arttığı, devlet siyasetinin bu ümera ve erkân-ı devlet arasındaki çatışmalarla şekillendiği bir dönemdi. Samani sarayı ve Abdulmelik, büyük ölçüde Vezir Ebu Mansur Muhammed b. Uzeyr ve Horasan sipehsaları Ebu Said Bekr b. Malik el-Fergani'nin nüfuzu altında olsa da gulam sisteminden yetişen Türk kökenli kumandanlar da her geçen gün güçleniyordu. Abdulmelik bunları itaat altına almakta zorlanıyordu. Hepsine karşı mücadele etmenin imkânı yoktu. Bu durumda güçlü bir emiri ortadan kaldırmak için başka bir güçlü emiri kullanmaktan başka bir hâl çaresi yoktu.

Abdulmelik'in tahta oturduktan sonra karşılaştığı ilk ciddi mesele, babası Nuh b. Nasr döneminde Horasan'da isyan eden ve hâlâ kontrol altına alınamayan Ebu Ali b. Muhtac meselesiydi. Kaynaklarda Ebu Ali el-Çagani veya Isfahani olarak geçen Ebu Ali b. Muhtac, 10. yüzyıldan

11. yüzyılın ortalarına kadar Maverâünnehir'in Çaganiyan bölgesinde hüküm süren Muhtâcoğulları hanedanındandı. Abdulmelik, Ebu Ali'nin üzerine leşkerkeş ve Horasan sipehsaları Ebu Said Bekr b. Malik'i gönderdi. Ebu Said Bekr b. Malik, Nuh b. Nasr döneminde Ebu Ali b. Muhtac'ın azledilmesinden sonra Horasan sipehsaları olarak tayin edilmiş ve Nuh b. Nasr'ın ölümünden sonra tahta Abdulmelik'in oturmasında rolü olmuştu. Bu yüzden Abdulmelik, Samaniler Devleti'nin en önemli mevkilerinden Horasan sipehsalarlığını, itimadını kazanan Ebu Said Bekr b. Malik'den almamıştı. O aynı zamanda da ordu kumandanı (leşkerkeş) idi.

Abdulmelik'in emriyle Horasan'a yürüyen Ebu Said Bekr b. Malik, Ebu Ali'yi mağlup ederek bölgeye hâkim oldu (Aralık 954). Ancak kısa bir süre sonra maiyetine (haşem) kötü davrandığı ve onların ihtiyaçlarını karşılamadığı gerekçesiyle itham edildi. Durumu öğrenen Abdulmelik, Ebu Said Bekr b. Malik'i Buhara'ya çağırdı. Ebu Said Bekr b. Malik, otuz yedi kumandan (salar) ile birlikte Buhara'ya geldi (Aralık 956-Ocak 957). Kendisine hilat giydirilip yanındaki emirler geri gönderildi. Abdulmelik'in huzuruna çıktığında sol tarafında Hazinedar Fetegin, sağ tarafında ise Hacib Alptegin bulunuyordu. O sırada beklenmedik bir şey oldu. Ebu Said Bekr b. Malik, Abdulmelik'in huzurunda oturmak istedi. Bunun üzerine yanında bulunan Alptegin onu yere düşürdü. Hemen üzerine atılıp harbe (mızrak) ve kılıç darbeleriyle onu öldürdüler. Onun başını Abdulmelik'in önünde kestiler (957). Ardından Vezir Ebu Mansur b. Uzeyr azledildi ve yerine Ebu Cafer b. Muhammed el-Hüseyn el-Utbi geldi. Boşalan Horasan sipehsalarlığına da Ebu'l Hasan Muhammed b. İbrahim Simcuri atandı. Ancak her ikisinin de görevi uzun sürmedi. Vezir Ebu Cafer b. Muhammed el-Hüseyn el-Utbi devlet emval ve hazinesini sarf ettiği gerekçesiyle azledilerek yerine Ebu Mansur Yusuf b. İshak getirildi (960). Horasan sipehsaları Ebu'l-Hasan Muhammed b. İbrahim el-Simcuri de Horasan sipehsalarlarının merkezi konumunda bulunan Nişabur'da halka zulmetmesi sebebiyle azledilerek yerine Ebu Mansur Muhammed b. Abdurrezzak atandı (960).

Bu hadiseler sonrasında devletin askeri ve idari teşkilatında yer alan İranlı devlet adamları tamamen tasfiye edilmiş, Samaniler Devleti Türk kökenli emirlerin nüfuzuna girmiş bulunuyordu. Alptegin, Samani sarayını tamamen kontrolüne almış ve Abdülmelik üzerindeki etkisini artırmıştı. Abdülmelik'ten Vezir Ebu Mansur Yusuf b. İshak'ı azletmesini ve onun yerine Ebu Ali Muhammed b. Muhammed el-Belami'yi tayin etmesini istedi. Çaresiz kalan Abdülmelik, Alptegin'in bu isteğini yerine getirdi ve vezirini azlederek yerine el-Belami'yi atadı.

el-Belami, *Tarih-i Taberî* tercümesiyle meşhur olup Emirek diye de tanınırdı. Alptegin ile el-Belami aralarında anlaşmışlardı. el-Belami, Alptegin ile istişare etmeden hiçbir şey yapmıyordu. Abdülmelik, Alptegin ve onunla birlikte hareket eden emirlerin kendisi ve Samani sarayı üzerindeki nüfuzundan rahatsız olmaya başlamıştı. Bu yüzden onun nüfuzunu kırmak için tedbir düşünmeye başladı. Alptegin de bu durumun farkına varmış olmalı ki, artık Abdülmelik'in meclislerine daha az gidiyordu.

Bu sırada Abdülmelik, Samani Devleti'nin ileri gelen Türk emirlerden Nectegin'i öldürttü (961). Abdülmelik belki de Türk emirlerin devlet üzerindeki nüfuzunu azaltmak istemişti. Ancak durum beklediği gibi olmadı. Zira bu durum Horasan'da büyük kargaşaya yol açtı. Diğer yandan Alptegin'in kendisi ve saray üzerindeki nüfuzunu azaltmak için de bir yol bulmuştu. Onu payitaht dışında bir yere görevlendirecek ve böylece saraydan uzaklaştıracaktı. Bunun için Alptegin'e Belh amilliği görevini vererek Belh'e gitmesini emretti. *Hacibü'l-hüccablık* gibi yüksek bir mevkide bulunan Alptegin, "hal-i hazırda hacibü'l-hüccab olduğumdan, amilliği kesinlikle kabul etmem," diyerek *hacibü'l-hüccablık*tan daha düşük bir makam olan Belh amilliğini reddetti. Abdülmelik, -Alptegin'den çekindiği için mi, yoksa onu payitahttan uzaklaştırabilmek için mi bilinmez- Ebu Mansur Muhammed b. Abdurrezzak'ı azledip onu Samani Devleti'nin en yüksek askeri mevkii, Horasan sipehsalarlığına tayin etti. Alptegin görevi kabul edip Nişabur'a gitti (10 Şubat 961). Bununla beraber Samani sarayındaki nüfuzu, bütün devlet işleri hakkında kendisinin bilgilendir-

mesi ve her konuyu kendisiyle istişare etmesi konusunda anlaşmış olduğu Vezir el-Belami sayesinde devam etti.

Bu hadisenin üzerinden fazla geçmemiştir ki Abdülmelik'in çevgan oynadığı sırada attan düşerek öldüğü haberi duyuldu (23 Kasım 961). Gerdizi'ye göre Alptegin ona içerisinde atların da bulunduğu bir takım hediyeler göndermişti. Abdülmelik meydanda çevgan oynarken teker teker Alptegin'in hediye olarak gönderdiği atlara biniyordu. Bir miktar şarap içmişti. O atlardan biri Abdülmelik'i sırtından attı ve yere düşürdü. Baş ve boynu kırılan Abdülmelik'i yerden kaldırdıklarında ölmüştü.

Abdülmelik'in beklenmedik ölümü, Samani tahtına kimin oturacağı konusunda tartışmaya sebep oldu. Esasen vaktiyle Nuh b. Nasr, oğullarının büyükten küçüğe doğru yaş sırasına göre sıra ile tahta geçmelerini vasiyet etmiş ve bu hususta ümera ve erkân-ı devletten beyat almıştı. Dolayısıyla Abdülmelik'ten sonra ikinci oğlu Mansur'un tahta geçmesi gerekiyordu. Bundan dolayı devlet erkânının büyük bir kısmı Nuh b. Nasr'ın diğer oğlu yani Abdülmelik'in kardeşi Ebu Salih Mansur b. Nuh'un tahta oturması gerektiği düşüncesindeydi. Ancak Abdülmelik'in oğlu Nasr'ı destekleyenler de bulunmaktaydı.

Bu hengâmede Vezir el-Belami, ümera ve erkân-ı devletin bir kısmı Nişabur'da bulunan Alptegin'e bir mektup göndererek Abdülmelik'in yerine kimin tahta oturtulması gerektiğini sordular. Alptegin, "oğul, tahtta biraderden daha öncedir," diyerek yine isim vermeden Abdülmelik'in oğlu Nasr'ın hükümdarlık için daha münasip olduğunu bildirdi. Bunun üzerine el-Belami Nasr b. Abdülmelik'i tahta oturttu. Ancak diğer devlet erkânı tahtın Ebu Salih Mansur b. Nuh'un hakkı olduğunda ısrarcıydılar. Ebu Salih Mansur b. Nuh'un hacibi, Türk emir Faik el-Hassa'nın başını çektiği devlet erkânı anlaşarak, Nasr'ı tahttan indirdiler ve Ebu Salih Mansur b. Nuh'a beyat ettiler (Şevval 350/Kasım 961). Nasr sadece bir gün tahtta kalabilmişti. Artık Samani sarayı Faik el-Hassa ve ona bağlı emirlerin nüfuzu altındaydı. Hadiselerin, hamisi Alptegin ve dolayısıyla kendisi aleyhinde geliştiğini gören el-Belami de durumu kabullenirdi.

Ebu Salih Mansur b. Nuh'un iktidarını kabul etmeyen sadece Alptegin kalmıştı. Bu durumda, Ebu Salih Mansur b. Nuh'un Alptegin'e karşı bir harekâta girişeceği aşikârdı. Bu sırada Alptegin, Abdülmelik'in oğlu Nasr'ın tahtan uzaklaştırıldığını ve Samani tahtına Emir-i Sedid Mansur b. Nuh'un oturduğunu öğrenmiş ve Buhara'ya yürümeye karar vermişti. Zira tahta oturan Mansur'un, Nasr'ı desteklemesinden dolayı kendisi hakkında olumlu düşünceler içerisinde olmayacağını biliyordu. Nitekim başta Faik el-Hassa olmak üzere Buhara'da bulunan muhalifleri Ebu Salih Mansur'a sürekli Alptegin aleyhinde telkinlerde bulunuyorlar, "Alptegin'i öldürmedikçe padişahlıkta müstakil olamazsın, fermanın yürümez. Elli yıldır Horasan'a o padişahlık ediyor, servet (mal) ve zenginlik yığıyor. Askerler hep onun sözüne kulak veriyorlar. Onu yakalarsan, onun serveti ile senin hazinelerin dolar, gönlün huzura kavuşur," diyerek onu ortadan kaldırması için teşvik ediyorlardı.

Gerdizi, Alptegin'in Buhara'ya yürümeden önce vaktiyle Horasan sipehsarlığı yapan ve o sırada Tus'da bulunan Muhammed b. Abdurrezzak'a elçi göndererek onunla anlaşmak istedi. Ancak bu sırada Ebu Salih Mansur b. Nuh Alptegin'i Horasan sipehsarlığından azledip yerine Muhammed b. Abdurrezzak'ı tayin etmiş ve yeni Horasan sipehsarları Muhammed b. Abdurrezzak'ın Alptegin'in üzerine yürümesini emretmişti. Muhammed b. Abdurrezzak, Ebu Salih Mansur b. Nuh'un kendisine Horasan sipehsarlarının verdiği ve Alptegin ile savaşmayı emrettiğini Alptegin'in elçileri ile görüştüğü esnada gelen menşurla öğrendi. Bunun üzerine Alptegin ile yaptığı görüşmeleri kesti. Alptegin büsbütün yalnız kalmıştı. Muhammed b. Abdurrezzak'ın harekete geçmesini beklemeden durumu kuvvet kullanmak suretiyle kendi lehine çevirmekten başka çaresi yoktu. Aralık 961/Ocak 962'de Buhara'ya yürümek üzere Nişabur'dan ayrıldı.

Bunun üzerine Muhammed b. Abdurrezzak da harekete geçip Alptegin'i takibe başladı. Alptegin, Ceyhun kıyılarına ulaştığı sırada ordusunda karışıklık baş gösterdi. Zira Ebu Salih Mansur b. Nuh, Alptegin'in ordusunda bulunan kumandanlara (serhengân) Alptegin aleyhinde mektuplar

göndermiş ve onu gâsıb ilan etmişti. Bu durum Alptegin'i daha da sıkıntıya soktu. Zira kendisini hareketinde destekleyen başka hiçbir kuvvet olmadığı gibi, şimdi kendi ordusunda da bir isyan başlayabilirdi. Kendisine bağlılığını sorgulamaya başladığı bu orduyla Buhara önlerine ulaşsa bile, son anda yalnız kalabilirdi. Bu yüzden Buhara'ya yürümekten vazgeçti. Ancak Nişabur'a da dönemezdi. Hatta Horasan'da kalması dahi büyük tehlikeliydi. Şartları ve gelişmeleri değerlendiren Alptegin, yeni faaliyet alanı olarak Gazne'de karar kıldı.

Görsel 1: *Gazne şehri (19. yüzyıla tarihlenen gravür)*

Alptegin'in yeni faaliyet alanı olarak Gazne'yi belirlemesinin sebebi; Batı bölgelerinin, Fars'ın ve Kirman'ın Büveyhilerin elinde olmasıydı. Buralarda herhangi bir şekilde hâkimiyet kurabilmesi zordu. Ancak güneydeki Gazne şehri bu sırada pek de güçlü olmayan mahalli bir hanedanın elindeydi. Buranın ele geçirilmesi diğer yerlere nazaran daha kolaydı. Ayrıca Gazne'den, gayrimüslim Hindistan topraklarına yapacağı sefer ve akınlarda elde edeceği zengin ganimetlerle rahatlıkla güçlenebilirdi. Ge-

rek bu zenginliklerin cazibesi ve gerekse gaza amacıyla yanına gelecek insanlar vasıtasıyla asker ihtiyacı da fazlasıyla karşılanabilirdi.

Vakit geçirmeden kararını ordusunda bulunan kumandanlara açtı.

Eğer bundan sonra yiyeceğim bir ekmek varsa, geri kalan ömrümü hoş geçireyim, ahir ömrümde kılıcımı Müslümanlara karşı değil, kâfirlere karşı çekeyim ki ahiret sevabını bulayım. Şimdi, ey ordu emirleri biliniz ki, Horasan, Irak ve Maverâünnehir padişahlığı Emir Mansur'undur. Sizin hepiniz Emir Mansur'un ordususunuz. Ben sizi onun için tutuyordum. Kalkınız, onun dergâhına gidiniz, onu görünüz, tayin fermanlarınızı (menşur) yenileyiniz ve tekrar hizmetinizin başında olunuz. Zira ben Hindistan'a gidip, gaza ve cihat ile meşgul olacağım. Eğer öldürülürsem şehit olurum. Eğer İslam'ı yüceltmeye muvaffak olursam, cenneti, aziz ve celil olan Tanrı'nın hoşnutluğunu umarım.

Bu sözleriyle onları geri dönüp Samanilerin hizmetine girmek ya da kendisiyle birlikte hareket etmek konusunda serbest bıraktı.

Şeref Muhammed el-Erzani liderliğindeki bir grup Buhara'ya dönüp tekrar Samani hizmetine girmek istediler. Kendisi de yanında kalan üç bin kişiyle birlikte Gazne'ye geçmek üzere Belh'e geldi. Burada etrafa haber göndererek gaza etmek isteyen kimselerin kendisine katılmasını istedi. Ancak bu sırada Nizamülmülk'ün ifadesiyle iftiracılar ve garez sahipleri Ebu Salih Mansur'a Alptegin aleyhine telkinlerde bulundular ve "Alptegin ihtiyar bir kurttur. Onu helak etmedikçe kendisinden emin olamazsın. Onu yakalamaları ve önüne getirmeleri için arkasından iyi bir ordu göndermelisin," diyerek Alptegin üzerine kuvvet göndermeye ikna ettiler. Ebu Salih Mansur, Eş'as bin Muhammed komutasında 15-16 bin kişiden oluşan kalabalık bir orduyu Alptegin'in üzerine gönderdi.

Nizamülmülk, Samani kuvvetleriyle Alptegin arasında Nisan 962 tarihinde meydana gelen savaşı şu şekilde anlatır:

Samani ordusu tam teçhizatlı 16.000 kişilik atıyla Buhara'dan Belh'e yönelirken, Ordu Kıt'ap Arşivi - <https://canbey.org/>

kalkıştığında, Alptegin Belh'ten çıktı ve Hulm'a gitti. Belh ile Hulm arasında dört fersah uzunluğunda dar bir dere olup ona Hulm Geçidi derlerdi. Bu boğazın/geçidin sağında ve solunda köyler vardı. Alptegin bu boğaza indi. Has gulamlarından 200 yiğit atlıyı bu boğazın başını artçı olarak tutmaya memur etti. Alptegin'in bu sırada hepsi de iyi insanlardan mürekkep 2.200 Türk gulamı vardı. Gaza için de diğer yerlerden gelen 800 atlı ona katılmıştı.

Horasan emirinin ordusu erişince boğazın önündeki sahraya indi. Boğazdan geçemediklerinden, iki ay bu şekilde beklediler. İki ayın sonunda öncülük nöbet sırası Sebüktegin'e geldi. O, boğazın başına geldiği zaman, bütün ovayı asker kaplamış ve öncü kıtaları çıkarılmış gördü. Kendi kendine şunu söyledi:

Efendimiz Alptegin bütün Horasan'ı, Irak'ı ve Maverâünnehir'i, tüm servet ve nimeti ile birlikte Horasan emirine bırakmış, gazaya yönelmiştir. Bunlar [yine de] onun canına kastetmek için geldiler. Allah'tan utanmıyorlar, kıymetini bilmiyorlar.

Ardından kendisiyle kalan gulamlara dönerek şu konuşmayı yaptı:

Bu iş bize düştü. Aziz ve celil olan Allah, mazlumları destekler. Bunlar bize zulmediyorlar. Bugün bunlara el koyalım; efendimiz beğense de, beğenmese de; bakalım, ne zuhur edecek?

Böylece 300 gulamı ile birlikte kendisini Horasan emirinin öncü birlikleri üzerine attı. Onları hızlıca bozguna uğrattı ve onların ordugâhına ulaşınca kadar ilerledi. Onlar silahlanıncaya kadar binden fazla insanı yere serdi. Silahlandıkları zaman, Sebüktegin geri döndü ve boğazın başına geldi.

Sebüktegin'in böyle bir iş yaptığını, onlardan birçok insanı öldürdüğünü Alptegin'e haber verdiler. Alptegin, Sebüktegin'i yanına çağırdı ve "niçin vurdun?" dedi. Sebüktegin "ey efendimiz, bizim sabrımız tükendi. Bu işle sabır değil, ancak keskin kılıç başa çıkar. Canımız içimizde bulunduğu müddetçe, efendimizin hayatı için kılıç çalarız. Bakalım, ne olur?" dedi. Alptegin şöyle karşılık verdi:

Sizin, bu Hudavend işini bundan iyi ele almanız gerekir. Yatsı namazı vakti olunca göç etmelerini, yükleri dar dereden dışarı çıkarmak üzere çadırları sökmelerini ve yükleri bağlamalarını söyleyiniz. Togan'ın bin seçkin kişiyle gizlice sağdaki filan dereye gitmesi gerek. Sen ki Sebüktegin'sin, bin yiğit gulam ile sol koldaki filan dereye git ve ben bin atlı ve ağırlıklar ile boğazdan dışarı çıkıp ovada durayım. Onlar ertesi güne kadar hiç kimseyi boğazın ucunda göremeyince 'Alptegin kaçtı' derler. Birden bire atlanıp bizim arkamızdan gelirler ve dar dereye girerler. Bizi görmedikleri zaman, sizler soldan ve sağdan meydana çıkınız. Kılıç çalınız, vurunuz ve yakalayınız ki, henüz boğaza gelmemiş olan cemaat de dönüp kaçınsınlar. Biz bu ötekilerle kaçış yolu arayınca kadar savaşıyoruz. Gitsinler diye yollarını açarız. Biz de ordugâhlarına üşüşürüz ve hep ganimet elde ederiz.

Alptegin'in söylediklerine uyarak yola çıktılar. Ertesi gün Horasan ordusu silahlandı. Savaş düzenine girerek boğazın başına geldi ancak ortalıkta kimse yoktu. Boğazda bir fersah daha ilerlediler ancak Alptegin'in ordugâhına ait bir ize rastlamadılar. Böylece Alptegin'in gitmiş olduğu kanaatine vardılar. "Şimdi onların peşlerinden gidelim. Ovada onları yakalayıp öldürelim ve Alptegin'i yakalayalım," dediler. Sonra orduyu süratle ileri sürdüler. Seçkin kimseler önden gidiyorlardı. Onlar boğazdan dışarı çıkınca, Alptegin bin atlı ve biraz da yayayla ovada bekliyordu. Ordunun yarısı boğazdan çıkar çıkmaz, Togan bin atlı ile pusudan çıkarak ordunun arkasına üşüştü. Alptegin önden saldırdı. Hep beraber bir saatte askeri helak ettiler. Ordu emiri aldığı mızrak yarasıyla atının sırtından düştü. Geri kalan askerler de bozguna uğradı. Alptegin askerleriyle ordugâhlarına kadar onların peşine düştü. Samani ordusu çadır ve eşyalarını bırakarak kaçtı. Alptegin'in birlikleri at, silah, deve, altın, gümüş, ipek yükü, gulam, ne buldularsa aldılar. Öldürülenlerin sayısı yaralıları hariç 4.750 kişi idi.

Alptegin beraberindeki küçük kuvvetiyle yoluna devam etti. Bamiyan hâkimi Şir-i Barik'i ve Kabil'in Hinduşahi hükümdarını itaat altına alarak Gazne'ye geldi. Gazne o sırada Levik hanedanından Ebu Bekr Levik'in hâkimiyeti altındaydı. Dört ay süren muhasaradan sonra Gazne'yi ele geçirdi (12 Ocak 963) ve böylece Gazneliler Devleti'nin temellerini attı.

Alptegin, Samani payitahtından uzaklaşıp Gazne'ye gitmesine ve bu suretle Samani tahtı ve idaresi üzerinde hiçbir emeli olmadığını göstermiş olmasına rağmen, Ebu Salih Mansur'un onu ortadan kaldırma isteği devam ediyordu. Bunun için aynı sene (963) içinde Ebu Cafer kumandasındaki 25-30 bin kişilik bir orduyu Gazne'de bulunan Alptegin'in üzerine gönderdi. Ancak netice yine Alptegin lehine oldu. Samani ordusunu bir kez daha mağlup eden Alptegin, Gazne hâkimiyetini de kuvvetlendirdi.

Ebu Salih Mansur, bu mağlubiyetten sonra Alptegin'in zorla kendisine bağlayamayacağını anladı ve onunla savaşmayı bıraktı. Bir menşur göndererek onu affettiğini ve ele geçirdiği bölgelerin idaresini ona verdiğini belirtti. Böylece Ebu Salih Mansur'un Alptegin'i zımninden de olsa kendisine bağladığı söylenebilir. Ancak işin aslı Alptegin'in kuvveti karşısında aczini göstermiş ve daha da önemlisi Alptegin'in Gazne hâkimiyetini tescil etmişti.

Bu hadiseden sonra Alptegin, Büst ve Kabulşahlar'ın ülkesinin bir kısmını zapt etti. Ardından Hindistan gazasına başladı. Onun başarıları ve Hindistan gazası, Horasan ve Maveraünnehir'den birçok Müslüman'ın onun yanına gelmesine sebep oldu. Böylece onun emrindeki askerlerin sayısı süratle arttı. Öyle ki Gazne'ye geldiğinde üç bin civarında olan ordusu, bir anda on bir bin atlı ve beş bin yayaya ulaştı. Ancak henüz Gazne tahtını ele geçirmesinin üzerinden bir yıl geçmeden 13 Eylül 963'te öldü. Böylece onun köle pazarında başlayan hikâyesi, Gazne tahtında son buldu. Ancak onun Gazne'de temellerini attığı devlet, hâkim olduğu coğrafyada günümüze kadar etkisi silinmeyen tesirler bıraktı.

Ebu İshak İbrahim Dönemi (963-966)

963 yılında Gazne'yi ele geçirip Gazneliler Devleti'nin temellerini atan Alptegin, aynı sene içinde (13 Eylül 963) vefat etti. Ölümünden sonra yerine oğlu Ebu İshak İbrahim geçti. Ancak o, üç yıl kadar süren hâkimiyeti döneminde başarılı bir yönetim sergileyemedi. Babası Alptegin'in en güvendiği adamlarından Sebüktegin'in uyarılarına rağmen onu değil, başkalarını dinlemeyi tercih eden Ebu İshak,

zevk ve safaya yönelip devlet işlerini ihmal etti. Neticede kısa sürede hazine boşaldı, halk arasında hoşnutsuzluk arttı. İş o hale geldi ki, emirlikten azli bile gündeme geldi. Bu sırada Gazne'nin eski hâkimi Ebu Bekr Levik gelişmeleri dikkatle takip ediyordu. Gazne yönetiminin karıştığını, Ebu İshak'ın ordu üzerindeki otoritesini kaybettiğini öğrenince hemen harekete geçti. Gazne'ye yürüyerek şehri ele geçirdi (994). Neyse ki bu durum fazla sürmedi. Ebu İshak İbrahim, Samani hükümdarı Mansur b. Nuh'dan yardım istedi ve ondan aldığı destekle şehre tekrar hâkim oldu (26 Eylül 965). Gazne'yi Samanoğullarının yardımıyla ele geçiren Ebu İshak İbrahim, Gazne üzerindeki Samani nüfuzunu tanımak zorunda kaldı. Bu durum 12 Kasım 966'da Ebu İshak İbrahim'in ölümüne kadar bu şekilde devam etti.

Bilge Tegin Dönemi (966-975)

Ebu İshak İbrahim'in ölümü, Gazne idaresinde yeni bir karmaşaya yol açtı. Kendi oğlu olmadığı için yerine Türk asıllı kumandanlardan Bilge Tegin geçti. Alptegin'in güvenilir emirlerinden Bilge Tegin, iktidarı ele geçirir geçirmez Samanilere bir elçi gönderip bağlılığını bildirdi. Ancak yine de Samani emirlerinden Faik el-Hassa'nın Gazne üzerine yürümesine engel olamadı. Meydana gelen savaşta galip gelen Bilge Tegin, elde ettiği bu başarı sayesinde bölgedeki hâkimiyetini pekiştirdi. Bu şekilde on yıl hüküm süren Bilge Tegin, 975 senesinde Gerdiz kuşatması sırasında aldığı bir yarayla öldü.

Böri Tegin Dönemi (975-977)

Bilge Tegin'den sonra Gazne tahtına Böri Tegin oturdu. Kaynakların ifadesine göre çok zalim bir adamdı. Üstelik halka karşı iyi davranmadığı gibi devlet işleriyle de pek ilgilenmiyordu. Vaktinin çoğunu içki sofralarında geçiriyor halkın ve ordunun önde gelenlerini gereksiz yere ürkütmekten çekinmiyordu. Onun idaresinden bıkan Gazne eşrafından ve emirlerden bir grup, çareyi Gazne'nin eski hâkimi Ebu Bekir Levik'i Gazne'ye davet etmekte buldular. Harekete geçen Ebu Bekir Levik'in ordusuyla Gazne'ye

doğru hareket etmesi, şehrin Müslüman halkını ve başta Sebüktegin olmak üzere bazı emirleri telaşlandırdı. Her ne kadar onlar da Böri Tegin'in idaresinden rahatsızlarsa da Gazne'yi Hindu yönetimine bırakmak istemiyorlardı. Neticede Gazne ordusu Ebu Bekir Levik'i bugünkü Kabil'in güneyinde Gazne-Kabil arasındaki Logar Nehri kıyısında bulunan Çarh civarında karşıladı. Yapılan savaşta özellikle Sebüktegin'in gayretleriyle Gazneliler galip geldi. Gerçekten de savaşta Sebüktegin'in rolü büyüktü. Beş yüz Türk gulam ile büyük cesaret gösterirmiş ve savaşın neticesini belirlemişti. Savaş sonunda Gazne'yi tekrar ele geçirmek ümidiyle şehre yürüyen Ebu Bekir Levik ordusu dağıldı, kendisi de esir düştü. Bir süre sonra da öldürüldü. Böylece Gazne, büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldu.

Ebu Bekir Levik mağlup edilmiş ve öldürülmüş olsa da ne Böri Tegin'in kötü yönetiminde, ne de halkın ve emirlerin ona karşı tavrında bir değişiklik oldu. Hâl böyle olunca halk ve ordunun emirleri, Böri Tegin'i Gazne tahtından indirmeye karar verdiler. Aralarında konuşup tartışan emirler, tahta oturmaya en uygun kişinin Sebüktegin olduğuna karar verdiler.

birlik zamanıdır. İyisi mi siz Böri Tegin'e nasihat ederek onu düzeltmeye çalışın.

Sebüktegin bu sözleriyle emirlerin nazarında iyice büyüdü. Emirler, onu dinlemeye, Böri Tegin'in yanına gidip kendisini düzeltmesi için nasihat etmeye karar verdiler. Ancak gittiklerinde ne görsünler, Böri Tegin yine işret meclisini kurmuş şarap içmekte. Etrafı kötü kararlar almasına sebep olacak habis adamlarla dolu. Hiç vakit geçirmeden tekrar Sebüktegin'in yanına gittiler. Ona vaziyeti anlattılar. Bu defa ileri gidip "Eğer emirliği kabul etmezsen seni öldürürüz!" dediler. Sebüktegin, Böri Tegin'in iflah olmaya-çağına kanaat getirip emirlerin kararlılığını görünce teklifi kabul etti. Ancak bazı şartlar ileri sürerek bunların kabulünü istedi. "Şunu bilmelisiniz. Gönlüm bu işe razı değildir. Lakin aklım; törenin, hak, hukuk ve adaletin sağlanmasından yanadır. Ben de bu işte aklımı dinleyerek hareket ediyorum. Bu durumda gönlü razı olmayan başkaları da olabilir," dedi. Sonra da kendisine karşı meydana gelecek herhangi bir muhalefet ya da isyanda bütün emirlerin kendisini destekleyeceğine dair yemin etmelerini istedi.

Emirler Sebüktegin'e her şartta itaat edeceklerine dair yemin ettikten sonra onu Alptegin'in tahtına oturtular. Cülus merasimi düzenleyip onu yeni Gazne emiri olarak selamladılar. 20 Nisan 977 Cuma günü kale üzerinden onun kırmızı renkli çetr ve sancakları yükseldi.

Sebüktegin, Gazne hanedanının gerçek anlamda ilk hükümdarıdır. Gazne hanedanı bundan sonra onun neslinden devam etmiştir. Nitekim Gazneliler hakkında bilgi veren birçok kaynak onlardan *Al-i Sebükteginîyan* yani Sebüktegin oğulları şeklinde bahseder. Bu durumda her ne kadar Gazneliler Devleti'nin ilk kurucusu Alptegin olsa da hanedanın asıl müessisi Sebüktegin'dir.

Bugün Kırgızistan sınırları içinde yer alan Isık Göl civarındaki Barshan (Barsgan) bölgesinden veya aynı adlı Türk boyundan olduğu düşünülen Sebüktegin, bir akın sırasında Tuhsılar'a esir düşmüş ve Samani Emiri I. Nuh zamanında (943-954) Buhara'ya getirilmiştir. Burada Samani kumandanı Alptegin tarafından satın alınmış (959) böylece onun hizmetine girmiştir.

Kişisel özellikleri ve sadakati sayesinde hızla yükselen Sebüktegin, Alptegin'in en güvendiği adamlarından biri haline geldi. Hatta kızını Sebüktegin'le evlendirmek suretiyle onunla akrabalık ilişkisi de kurmuştu. Sebüktegin, 977 yılında tahta oturunca Gazneliler Devleti'nin çehresi değişti. İlk başlarda şeklen Samanilere tâbi olsa da Horasan ve Maverâünnehir'deki Samani hâkimiyeti çoktan çökmeye yüz tutmuştu. Buna karşılık Sebüktegin idaresinde akıllı ve cesur adımlar atan Gazneliler, bölgedeki etkili güç haline gelme yolunda ilerlemeye başlıyorlardı. Şüphesiz bu gelişmede en önemli etken, Sebüktegin'in hükümdarlık ve idare anlayışıydı. İktidara geldikten hemen sonra emirleri ve halkı memnun ederek onlara büyük bir güven aşılayan Sebüktegin, Mirhand'ın ifadesiyle herkese hükümdarlığın himaye, gözetme ve hürmet gölgesinin altında bir yer vermişti. Bütün ihtiyaçlarla ve işlerle olması gerektiği gibi ilgilenerek onların gönlünü hoş tuttu, gerek halka gerekse ordu mensupları ve devlet görevlilerine çeşitli ihsanlar ve ıktalar tevcih ederek gelir durumlarını artırdı. Buna karşılık hazinenin önemine dikkat çekip ordu ve devlet işlerinin hazinesiz olmayacağını, dolayısıyla önceliği hazine işlerine vereceğini belirten Sebüktegin, bu konuda herkesin desteğini almayı başardı.

Sebüktegin ilk iş halk, ordu ve devlet görevlileriyle ilişkilerini geliştirip iktidarını sağlamlaştırdı. Ardından devletin sınırlarını genişletmek ve hazineyi doldurmak için askeri harekâtlara başladı. Bu amaçla ilk olarak Doğu Afganistan'daki Zabülistan bölgesine yöneldi. Zabülistan asillerinden birinin kızı ile evlenerek yöre halkını kendi lehine çevirmeye çalıştı.

Bu dönemde Sebüktegin'in en önemli icraatlarından biri Herat'ı Kandehar'a bağlayan yol üzerindeki Büst'ü ele geçirmektir. Hilmend Irmağı sayesinde kolayca sulanabilen Büst, Horasan ile Sind arasında, yani Bağdat-Hindistan yolu üzerinde geçişi sağlayan önemli bir ticari noktaydı. O sırada Togan Tegin isimli bir Türk emirin idaresinde bulunan şehir, Baytuz isimli başka bir Türk emiri tarafından istila edilmişti. Togan Tegin, Sebüktegin'den yardım isteyerek şehri Baytuz'dan kurtarması durumunda Sebüktegin'e vergi verip istila edeceğini bildirdi. Sebüktegin, Büst'e

yürüyüp Baytuz'u mağlup etti ve şehri yeniden Togan Tegin'in idaresine bıraktı. Fakat Togan Tegin verdiği sözü tutmadı. Üstelik Sebüktegin'e bir suikast düzenleyerek onu ortadan kaldırmayı planladı. Bunun üzerine Sebüktegin onu cezalandırarak Büst'ü ele geçirdi (977). Bu olay, Gazneliler için son derece önemli bir gelişme olup Sebüktegin'in bu başarısı, dönemin tarihçileri tarafından "Devlet-i Gazneviyye'nin başlangıcı" olarak kaydedilmişti.

Büst'ten sonra bugün Pakistan'ın sınırında bulunan Kalat'ın 85 mil güneyindeki Kusdar'a yürüyen Sebüktegin, hemen ardından Belh'in doğusu ile Ceyhun nehrinin güneyi ve batısını kapsayan Toharistan ve Gur ile Sicistan arasındaki Zemindaver'i ele geçirdi. Böylece Gazne'nin batısını güvene alan Sebüktegin, Kuzey Hindistan'a yöneldi.

Görsel 2: Sebüktegin'in Kusdar'ı Fethi (Camiü't-Tevarih)

Gaznelilerin batısında Samanoğulları, kuzeyinde ise Karahanlılar gibi büyük ve güçlü devletler vardı. Bu yüzden devletin bu yönlerde genişlemesi son derece zordu. Buna karşılık son derece zengin bir bölge olması sebebiyle önemli bir ganimet kaynağı olan Kuzey Hindistan'da o sırada güçlü bir devlet bulunmuyordu. Üstelik Hind Racası Caypal gayrimüslim olup İslamiyet'in bu bölgede yayılmasına engel teşkil ediyor, hatta zaman zaman Müslüman topraklarına girerek halka zarar veriyordu. Bu yüzden Sebüktegin, Gazneliler için en uygun genişleme sahası olarak Kuzey Hindistan'ı gördü ve bölgeyi *darü'l-gazve* yaparak o tarafa yöneldi.

Sebüktegin Kuzey Hindistan'a yöneldiği sırada Ecmir bölgesinde Cauhanlar, Dehli'de Tomaraslar, Galyur'da Kaçavalalar, Kannauç'ta Parihalar gibi birçok race veya maharacalıklar hüküm sürmekteydi. Lamgan ve Kabil'e kadar Aşağı Kabil vadisi ise Vayhand Hinduşahilerin hâkimiyeti altındaydı. Hinduşahi racası Caypal, fillerle güçlendirdiği ordusuyla Sebüktegin'i karşıladı. 986 yılında Atabetu'l-Guruk denilen yerde yapılan şiddetli savaşta Gazneliler galip geldi. Sebüktegin, sefer sırasında yanında bulunan oğlu Mahmud'un itirazlarına rağmen Caypal'la bir anlaşma yaptı. Caypal ona bir milyon dirhem para, elli fil ile bazı kaleleri vermeyi kabul etti. Elli fil ve parayı alan Sebüktegin, sözkonusu kaleler için bir miktar adam bırakıp Gazne'ye doğru hareket etti.

Ancak onun Gazne'ye dönüşünden hemen sonra harekete geçen Caypal, anlaşma gereği Gaznelilere terk ermesi gereken kaleleri teslim etmediği gibi Sebüktegin'in kalelere yerleştirilmesi için bıraktığı Gazneli komutan ve askerleri hapse attırdı. Bunun üzerine tekrar bölgeye hareket eden Sebüktegin, Lamgan'a kadar ilerledi. Şiddetli çarpışmalar sonunda Lamgan Kalesi'ni ele geçiren Sebüktegin, bölgedeki tapınakları yıkıp putları parçaladıktan ve büyük ganimet elde ettikten sonra Gazne'ye döndü.

Bu gelişmelerin ardından Sebüktegin'e yalnız başına karşı koyamayacağını anlayan Caypal, bu defa Kannauç, Kalincar, Ecmir ve Dehli gibi küçük racalıklarla ittifak yaptı. Büyük bir ordu toplayarak Gazneliler üzerine yürüdü. Caypal'ın üzerine geldiğini öğrenen Sebüktegin, onu Gazne'nin güneyinde Kuram'da karşılaştı. Sebüktegin, karşıdaki büyük orduyu önce art arda gönderdiği küçük birliklerle yorup hırpaladı. Düşman kuvvetlerinin yorulduğunu, ordu düzenin bozulduğunu görünce de genel hücum emrini verdi. Gazneli taarruzuna fazla dayanamayan Hindu ordusu, kısa sürede bozguna uğradı.

Caypal'a ve müttefik ordusuna karşı kazandığı zaferden sonra karşısında duracak bir kuvvet kalmayan Sebüktegin, Hindistan'a girdi ve başta Kabil, Lamgan, Peşaver olmak üzere birçok şehir ve kaleyi ele geçirdi. Böylece Gazne'nin doğu ve kuzeyinde - bu surların dağılımı

tamamen Gaznelilerin hâkimiyeti altına girdi (986-87). Bu aynı zamanda Kabil Nehri boyunca Peşaver'e kadarki bölgelerin İslam hâkimiyetine girmesi ve bölgede ilk defa İslamlaşma faaliyetlerinin başlaması demektir. Diğer yandan Gazneliler, bölgenin zengin ticaret ağına dâhil olmuş ve böylece elde edilen ganimetler dışında, bölgede başlayan ticari faaliyetler sayesinde de büyük bir ekonomik kaynağa sahip olmuştur.

Gaznelilerin bölgeye hâkim olması, o coğrafyada yaşayan Halaç Türkleri ve Afganlardan oluşan pek çok topluluğun onlara katılmasına da yol açtı. Bu katılımlarla gücü artan Sebüktegin bölgenin tek hâkimi haline geldi. Hinduşahilerin ise bu durumu kabullenmekten başka yapacakları bir şey yoktu. Bir daha Gaznelilere karşı herhangi bir faaliyete girişmeyip, sahip oldukları yerleri korumakla yetinmek zorunda kaldılar.

Kiş şehri civarında Samani hükümdarı Emir II. Nuh ile görüşme yapan Sebüktegin ona sadakat yemini etmiş ve düşmanlarına karşı yardımcı olmayı vaad etmişti (976-977). Bu sırada Samani Devleti'nin önde gelen iki şahsiyeti, Türk kumandanlardan Horasan Sipehsaları Ebu Ali Simcuri ve Faik, Emir Nuh'a karşı birleşerek Buhara'ya hâkim olmak istediler. Zor durumda kalan Emir II. Nuh, Sebüktegin'i yardımına çağırdı. Sebüktegin, oğlu Mahmud ile birlikte süratle harekete geçti ve asilerin toplandığı Herat'a ilerledi. Cüzcan ve Garcistan emirleri de Samani ordusu ile birleşti. Müttefik ordusuyla başa çıkamayacağını anlayan Ebu Ali Simcuri, kendisini Emir II. Nuh ile barıştırması için Sebüktegin'den aracı olmasını istedi. Emir II. Nuh on beş milyon dirhem para verilmesi şartıyla Ebu Ali'yi affetmeye ve görevi başında bırakmaya razı oldu. Fakat Ebu Ali'nin adamları bu anlaşmayı bozdu. Bu yüzden iki taraf arasında savaş başladı. Sebüktegin, Herat yakınında Ebu Ali'nin üzerine yürüdü ve Sebüktegin'in oğlu Mahmud kumandasında Gazneli ordusu, Ebu Ali'yi mağlup etti (23 Ekim 994).

Gürgen'a çekilen Ebu Ali ve Faik, Büveyhi Devleti'nden Fahrüddeve'ye sığındılar. Herat'a giren Emir II. Nuh, tah-tını borçlu olduğu Sebüktegin ve oğlu Mahmud'a lakablar ve toprak bağışladı. Sebüktegin'e Nasrüd-din ve'd-dün-

ya" lakabı ile Belh, Toharistan, Bamyân, Gur ve Garcistan'ın idaresini; Mahmud'a ise "Seyfü'd-devle" lakabıyla birlikte Horasan sipehsalarlığını verdi.

Mahmud, Horasan'ın merkezi Nişabur'a girdi. Ancak bölgeye tekrar hâkim olmak isteyen Ebu Ali ve Faik'in hücumu karşısında şaşırmış ve Herat'a sığınmaya mecbur olmuştu. Bu, Mahmud'un hayatındaki belki de uğradığı tek mağlubiyetti. Ebu Ali ve Faik daha sonra Nişabur, Tus ve bazı kasabaları da ele geçirmeye muvaffak oldular. Oğlu Mahmud'un başarısızlık haberini duyan Sebüktegin ise Tus'a doğru ilerledi. Tus civarında Ebu Ali ile tekrar karşılaştı (22 Temmuz 995). Ebu Ali bu kez de babasının yanında savaşa katılan Mahmud'un hücumları karşısında dayanamadı ve mağlup oldu. Mücadeleden yorgun düşen Ebu Ali ve Faik, bir kez daha Emir II. Nuh ile barışmak istedi. Ancak Ebu Ali tutuklandı, Faik ise kaçarak Karahanlılar'a sığındı.

Faik, Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali'yi Buhara'ya yürümeye teşvik etti. Emir II. Nuh'un yardım istemesi üzerine, Sebüktegin kalabalık bir orduyla harekete geçti. Bu haberi alan Nasr b. Ali, Sebüktegin'e Samani Devleti'ne karşı anlaşma teklif etti. Ancak Sebüktegin Emir II. Nuh'a verdiği sözden dönmeyip buna yanaşmadı. Neticede savaş yapmadan bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Samaniler, Sir-Derya (Seyhun) sahasını Katvan Çölü'ne kadar Karahanlılar'a bırakmaktaydılar. Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali'nin isteği üzerine de Faik, Semerkand valisi oluyordu. Bu olaylar Sebüktegin'in Samani Devleti içinde ne kadar kuvvetli olduğunu açıkça göstermektedir.

Karahanlılar ile anlaşan Sebüktegin Belh'e döndü. Bu şehirde iken kız kardeşlerinden birinin ve bazı yakın akrabalarının ölümüne çok üzülmüş ve rivayete göre bu üzüntüden hastalanıp yatağa düşmüştü. Hastalığa bakarak hayattan ümidini kestiye de belki Gazne'nin saf havası ve temiz suyu ile şifa hâsıl olur diye Gazne'ye götürülmesini istedi. Onu bir tahtirevana koydular ve Gazne'ye gitmek için yola çıkardılar. Fakat ümidi boşa çıktı. Belh sınırlarındaki Madru Metzi Köyü'nde hastalığı ilerledi. Birkaç konak

gittikten sonra ise vefat etti. Ağustos 997'de vefat etti. Cenazesi Gazne'ye götürülerek oraya defnedildi.

Tarihe Nasıruddin unvanı ve Emir-i Adil lakabıyla geçen Sebüktegin, ordusu ve halkı tarafından sevilen, dönemin diğer melikleri ve sultanları tarafından son derece saygı duyulan büyük bir hükümdardı. Sadece yiğitlik ve savaşçılık sahasında değil, hem idare ve yönetim, hem de ilim, sanat ve edebiyat alanında kendisini yetiştirmiş, ilim ve sanat erbabına verdiği destekle ön plana çıkmıştı. Çocuklarından Hasan ve Hüseyin genç yaşta ölmüş, geriye Mahmud, İsmail, Nasr ve Yusuf kalmıştı. Sebüktegin çocuklarını yetiştirirken çok ihtimam göstermiş ve onların başarılı bir hükümdar olmalarını sağlamak maksadıyla bir kitap da yazmıştı. Divan-ı resail kâtibi Ebu'l-Feth el-Büstî'nin hattıyla yazdırdığı bu kitabın adı *Pendname* yani öğütler kitabı olup Türk-İslam dünyasının siyasetname geleneğinin ilk ve önemli örneklerinden biriydi.

Mahmud (998-1030) ve Yükseliş

Sebüktegin öldüğünde Gazneli tahtına nazmet olarak kardeşi Buğracık ve oğulları İsmail, Mahmud, Nasr ve Yusuf bulunuyordu. Bunlardan Yusuf henüz çok küçüktü. Diğer yandan Buğracık Herat valisi, Nasr Büst valisi, İsmail Gazne ve Belh hâkimi ve Mahmud ise merkezi Nişabur olan Horasan sipahsaları yani Horasan orduları komutanı olarak görevlendirilmişlerdi. Sebüktegin ölmeden önce veliaht olarak İsmail'i işaret ettiğinden devlet adamları ve emirler tahta onu oturttular. Belh'te hükümdarlığını ilan eden İsmail, cülus merasiminden sonra Samani hükümdarı II. Mansur bin Nuh'a biat etti ve ordu mensuplarına büyük ihsan ve bağışlarda bulundu. Muhtelemeden kardeşi Mahmud'un hükümdarlığını tanımayarak kendisine karşı harekete geçeceğini tahmin ettiğinden emirleri ve ordu mensuplarını kendine bağlamak için o kadar ihsan ve bağışta bulundu ki, babasının hazinesini tüketti. Buna rağmen askerler yine de daha fazlasını istiyor, kaynağın ifadesiyle "onların istek ve ihtiyaç kapları bir türlü dolmuyordu. İş öyle bir yere vardı ki, İsmail'in kuşağı, kendi gırtlığını sıkmaya başladı. Tabiatının zayıf oluşundan, siyaset ve beyliğin gereklerini yerine getiremedi ve emirlerle ordu mensuplarının esiri oldu."

Bu sırada Mahmud da boş durmuyordu. Esasen oğulları içinde en dinamiği, hükümdarlığa en yakışanı oydu. Bu yüzden babasını kaybettikten sonra taziye ve yas merasimlerini yerine getirdi ve ardından o sırada tahtta bulunan kardeşi İsmail'e bir mektup yazdı. Ebu'l-Hasan Hamuli'yle gönderdiği bir mektupta şunları söylüyordu:

Babamız Sebüktegin göçüp gitti. Artık benim için bugün cihanda senden daha aziz ve değerli kimse yoktur. Candan ve göz nurundan daha kıymetlisin. Hüküm ve ferman, hazine, memalik, savaş araç gereci ve ordudan her ne istersen esirgemen. Ancak mülkün sebatı ve devletin devamının en

açık esası ve en sağlam bağı, serdarlığın ince noktalarına vakıf olmak ve haşemin miktar ve marifetini bilmektir. Bu işe yaşı ilerlemek suretiyle güngörmek ve tecrübe sahibi olmakla mümkündür. Eğer senin bu şartlara haiz olarak bu işe girişmeye ve başarılı olmaya hakkın olduğunu, bu büyük işin sorumluluğu üstlenebileceğini bilseydim, ben herkesten daha razı olur, sana itaat ederdim. Eğer babam, benim olmadığım bir vakit bu konuda bir vasiyette bulunmuşsa bunun sebebi mesafenin uzaklığı, belalı yollarının korkusu ve vaziyetin karışıklığıdır. Doğru olanı yapmak, doğru ve yanlış ayırdetmek için iyi düşün. Dünya malı olan şeyleri kanun ve töre gereğine göre üleştir. Saadetin kaynağı, padişahlığın menşei, devlet büyüklerinin ikametgâhı olan Gazne'yi bana bırak. Ben de sana Belh vilayetini ve Horasan emirliğini vereyim.

Mektubu alan Emir İsmail, kardeşinin teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine önce Samani emiri II. Mansur'u bilgilendiren Mahmud harekete geçti. Amcası Buğracık ve kardeşi Nasr da ona destek verip Herat'ta Mahmud'un ordusuna katıldı. Bu katılımlarla iyice güçlenen Mahmud Gazne'ye yürüdü. Gazne'yi savunmak için Belh'ten hareket ederek bölgeye gelen İsmail, savaşa hazırlandı. Mahmud bir kez daha elçi gönderip şehri teslim etmesini istese de onu dinlemedi. Neticede iki kardeş arasındaki savaş Mahmud kazandı. Gazne kalesine sığınan İsmail bir süre sonra teslim oldu ve bir kaleye hapsedildi. Böylece Gazneli tahtı, İsmail'in kısa saltanatından sonra Mahmud'a geçti (Mart 998).

Sadece Gazneli tarihinin değil, Türk ve İslam tarihinin de en meşhur sultanlarından Mahmud, 2 Kasım 971'de Buhara'da doğmuştu. Annesi Doğu, Afganistan'da Gazne'nin de içinde bulunduğu Zabulistan bölgesinin asil ailelerinden birine mensuptu. Bu yüzden bazı kaynaklarda ona Mahmud-ı Zabuli de denirdi. Çocukluğundan itibaren çok iyi bir eğitim alan Mahmud, küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiş, dini ilimleri tahsil etmişti. Ancak onun asıl dikkat çeken özelliği, askerlik ve yönetim işlerindeki kabiliyeti oldu. Genç yaşından itibaren çeşitli devlet kademelerinde görev alıp kısa sürede babası Sebüktegin'in gözüne girdi. Hatta Sebüktegin bir sebeple Gazne'den ayrılacağı zaman oğlu Mahmud'u vekil olarak bırakırdı. Gazne dışında yönetimine getirdiği PDK bölge ise Zemin'deydi. Zemin vilayeti oldu.

Bunun yanında Mahmud, katıldığı savaşlarda hem cesaret ve yiğitlik hem de kumanda kumandanlık özellikleriyle ön plana çıkıyordu. Sebüktegin zamanında Gur bölgesine yapılan seferde, Sebüktegin'in Caypal'a karşı düzenlediği Hindistan seferinde ve özellikle Samani emiri II. Nuh'un Sebüktegin'den yardım istemesi üzerine düzenlenen Horasan harekâtında çeşitli başarılar kazandı. II. Nuh, bundan dolayı hem Sebüktegin'e hem de Mahmud'a unvan ve lakaplar verdi. Daha sonra Samaniler döneminden beri son derece önemli bir vazife olan Horasan sipehsalarlığının Mahmud'a tevdi edilmesi de onun idari ve askeri kabiliyetini gösteren gelişmeydi.

Sebüktegin oğlu Mahmud'un cesaret ve zekâsını takdir ediyor, ancak bazen görüşlerine ve verdiği emirlerine karşı tavır almasını hoş karşılamıyordu. Hatta bir ara bazı fitnecilerin de tahrikiyle onu Gazne Kalesi'nde hapsedilmişti (990). Ancak bu tür durumlar fazla sürmez, baba-oğul arasında yaşanan anlaşmazlıklar hiçbir zaman ciddi boyutlara veya çatışmaya dönüşmezdi. Bu konuda Mahmud'un, babası Sebüktegin'e saygısı ve güveni tamdı. Kaynaklara yansıyan şu hadise bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Mahmud'un Sebüktegin'in emriyle kaleye hapsedildiğini duyan Hindistan padişahı kendisine bir mektup yazmıştı. Mektupta onu babası Sebüktegin'e karşı asi olmaya çağırıyor ve "yanıma gel, seni evlendireyim ve Hindistan'ın 12 bin fersahlık bir bölümünü hâkimiyetin altına vereyim" diyerek ona her türlü desteği vereceğini söylüyordu. Mahmud ise babasıyla arasını açmaya çalışan Hint padişahına çok sert bir karşılık verdi. Bizzat kendi eliyle yazdığı mektupta ona şöyle dedi: "Ey köpek, bana memleket vermek senin ne haddinedir! Gerçi Hüdavend (sultan) babam iki üç günlüğüne bana kırılmıştır. Benimle hoş olduğu ve bana destek verdiği zaman, Yüce Allah'ın gücü ve Hüdavend babamın gölgesiyle yanıma biraz asker alıp senin üzerine yürüyeceğim. Seni yakalayarak kafanın derisine saman dolduracağım. Karını ve çocuklarını esir alıp köle yapacağım. Hindistan'da cami inşa edip orada hutbe okutacağım.

Mahmud tahta oturur oturmaz Samani Emiri II. Mansur'a bir elçi gönderip gelişmelerden haberdar etti. Tahtta-

ki değişikliği, babası gibi Samanilere tâbi kalacağını ve bu yüzden eski yönetim bölgesi olan Horasan'daki haklarının tanınarak Horasan sipehsalarlığını kendisine vermesini istedi. Ancak II. Mansur Horasan sipahsalarlığını Samanilerin Türk emirlerinden Begtüzün'e vermişti. Bu yüzden Mahmud'a verdiği cevapta onu tebrik edip Belh, Tirmiz, Herat ve Büst vilayetlerinin Gazne'ye bağlı bulunduğunu, ancak Begtüzün'ün idaresine verilmiş bulunan Horasan'ın iadesinin mümkün olmadığını bildirdi. Bu arada, Buha-ra'ya gelen Mahmud'un elçisini kendisini çeşitli vaatlerde kandırıp kendisine vezir yaptı.

Bunun üzerine Horasan'a ordu çeken Mahmud, Nişabur'a yürüdü. Telaşa kapılan Horasan sipahsaları Begtüzün, Mahmud'a karşı koyamayacağını anlayınca Nesa ve Baverd'e çekilerek Buhara'dan yardım istedi. II. Mansur ve Semerkand Valisi Faik, ona yardıma gelip Serahs civarında ordugâh kurdular. Mahmud onların yardıma geldiğini haber alınca, efendisi olarak gördüğü II. Mansur'la savaşmadan geri çekildi. Sultan Mahmud'un bir düşüncesi de o sırada Maverâünnehir'e müdahale etmeye çalışan Karahanlılara fırsat vermemekti. Bu nedenle geri çekilip beklemeye başladı. Bu sırada Begtüzün de Serahs'a gidip II. Mansur ve Faik'in ordusuna katıldı. Begtüzün ve Faik, Mahmud'dan çok çekiniyorlar ve Mahmud'un Samani emiri II. Mansur'u etkilemesini istemiyorlardı. II. Mansur'un Mahmud'la anlaşması, kendileri için büyük tehlikeydi. Bir araya gelip bu duruma engel olmak için bir plan yaptılar. Kendi emirleri II. Mansur'u tahttan indirip gözlerine mil çektiler ve yerine II. Abdulmelik bin Nuh'u geçirdiler (Şubat 999).

Ancak onların bu hareketi, Mahmud'un Horasan'a daha rahat müdahale etmesinin yolunu açtı. Zira tahtan indirilen II. Mansur'un koruyuculuğunu üstlenen Mahmud, bu gerekçeyle Faik ve Begtüzün'ün üzerine yürüdü. İki Samani emiri de Gazneli ordusunun yaklaşması üzerine Merv'e kaçtı. Mahmud da onları takip ederek Merv önünde karargâh kurdu. Burada iki taraf arasında başlayan barış görüşmeleri netice verdi. Mahmud, Begtüzün'ün Horasan'da kalmasına razı oldu ve barış yapıldı. Ancak Mahmud ordusuna Parçak Emirini verdiğinde, Faik ve

Begtüzün'ün ordusunda bulunan Ziyariler hanedanından Dara b. Kâbûs komutasındaki bir grup asker, anlaşmayı kabul etmeyerek Mahmud'un kardeşi Nasr idaresindeki Gazneli artçı birliklere saldırdı. Bu olay anlaşmanın bozulmasına ve savaşın başlamasına sebep oldu. Yapılan savaş sonunda Mahmud, II. Abdulmelik, Begtüzün, Faik ve Ebu'l-Kasım Simcuri'nin kuvvetlerinden oluşan Samani ordusunu mağlup etti (16 Mayıs 999). Mağlubiyet sonrasında II. Abdulmelik Buhara'ya çekilirken, Begtüzün önce Nişabur'a sonra da Curcan'a gitti. Ebu'l-Kasım Simcuri ise Kuhistan'a, ardından da Tabes'e kaçtı. Savaşın galibi Mahmud da Tus'u komutanlarından Arslan Cazib'in idaresine bırakıp Begtüzün'ü takip etmesini istedi.

Böylece Samani kuvvetleri dağılmış, Maverâünnehir'e çekilen II. Abdulmelik bütün güç ve kudretini kaybetmiş oldu. Bu durum karşısında hemen harekte geçen Karahanlı hükümdarı İlig Nasr, Samani başkenti Buhara'ya yürüdü ve 23 Ekim 999'da şehri ele geçirerek Samani Devleti'ni ortadan kaldırdı. Bu durumda Samanilerin Horasan toprakları Gaznelilerin, Maverâünnehir ise Karahanlıların eline geçmiş oluyordu.

Samanilerin ortadan kalması, kurulduğu andan itibaren Samani emirlerine bağlılıklarını arz eden Gaznelileri tam anlamıyla bağımsız bir devlet haline getirmişti. Sultan Mahmud, bu gelişmelerden sonra Bağdat Abbasi Halifesi el-Kadir Billah'a bir mektup yazıp ona bağlılığını bildirdi. Halife ise ona taç, hilat, sancak ve hâkim olduğu toprakların saltanat menşurunu gönderdi. Ona ayrıca "Yeminü'd-devle" ve "Eminü'l-mille" lakaplarını vererek taltif etti (Kasım 999).

Görsel 3: *Sultan Mahmud'u hilat giyerken gösteren minyatür (Camii't-Tevarih)*

Abbasi halifesi saltanatını onaylayınca bağımsız bir duruma yükselen Mahmud, siyasi ve dini bakımdan İslamiyet'i korumak ve yaymak vazifelerini üzerine aldı. Bu konuda en önemli mecra, ahalisi ve yöneticileri gayrimüslim olan Hindistan'dı. Hatta hilafet makamı tarafından kendisine gönderilen hâkimiyet alameti ve hediyeleri alan Mahmud, orada hazır bulunanların önünde bundan sonra her sene Hindistan üzerine gidip kâfir ile savaşacağına dair yemin etmişti. Gerçekten de bu sıralarda Sistan'da meydana gelen bazı olaylara müdahale etmek için bu bölgeye yürüyüp Gazne'ye döndükten hemen sonra (999-1000), Hindistan'a yöneldi. Kuzey bölgesinden gelecek taarruzlara karşı 1001 senesinde Karahanlılarla bir anlaşma yapan Mahmud, bütün dikkatini Hindistan'a çevirdi.

Babası Sebüktegin zamanında katıldığı Hint seferleri sayesinde bölge hakkında bilgi sahibi olan Sultan Mahmud, saltanatı boyunca Hindistan'a toplam on altı, bazı araştırmacılara göre de on yedi sefer düzenledi. Şüphesiz bu seferlerde Hindistan'ın ekonomik kaynaklar itibarıyla zengin bir coğrafya olmasının etkisi vardı. Ancak özellikle batılı araştırmacıların iddia ettiği gibi, Mahmud'un Hindistan seferlerinin yegâne sebebi sadece yağma ve ganimet düşüncesi değildi. Onun esas gayesi, bir vazife olarak be-

nimsediği İslam'ı korumak ve yaymak düşüncesi idi. Nitekim gerek bu seferler sırasında, gerekse saltanatı boyunca sergilediği tutum ve davranışlarında, onun bu gayesinin izleri görülüyordu. Onun Hind tarafına yönelmesinin diğer bir sebebi de kalabalık orduyu sürekli hareket halinde tutarak kontrol etmektir. Bu noktada gaza ve fetihlerde elde edilen ganimetin ordu mensupları için önemli bir gelir kaynağı olmasının, gazanın önderi haline gelen Gazneli Mahmud'a karşı büyük bir saygı ve bağlılık duymalarına sebep olduğu muhakkaktı.

Sultan Mahmud'un ilk Hindistan seferinin 999 veya 1000 yılında Kabil'in doğusunda bulunan Lamgan'a yapıldığını biliriz. Ancak bazı araştırmacılar Mahmud'un ilk Hint seferinin 1001-1002 yılında düzenlediği Peşaver seferi olduğu görüşündedirler. Hinduşahi racası Caypal üzerine yapılan bu seferde Mahmud, hızlı bir şekilde hareket ederek büyük bir ordu toplamaya çalışan Caypal'a ani bir baskın vermiş ve Kasım 1001'de savaşta onu mağlup etmeyi başardı. Çok sayıda askeri ve on beş oğlu ile birlikte esir düşen Caypal, daha sonra fidye karşılığında serbest bırakılsa da Sultan Mahmud'un Peşaver'den sonra Vayhand'a girmesini kabullenemedi. Hind inanç ve geleneklerine göre kendisini ateşe atarak intihar etti. Bu zafer sonunda çok sayıda ganimet ve esirle Gazne'ye gönen Sultan Mahmud'a "gazi" lakabı verildi (1002).

Üçüncü seferini 1004 yılında Bhatiya bölgesine yaptı. Bhatiya'yı ele geçiren Mahmud, racalığın diğer bölgelerini de itaat altına aldı. Bölge halkının İslamiyet'i tanınması için mescidler ve camiler inşa edilmesini emreden Mahmud, çok sayıda din âlimini de İslam esaslarını öğretmek üzere bölgede görevlendirdi.

Dördüncü Hint seferi Multan'a yapıldı. Sebüktegin döneminde Gazneli hâkimiyetini tanıyan Şeyh Hamid'in torunu Ebu'l-Feth Davud, 1005'de Gaznelilere itaatsizlik gösterip Karmatiliği benimsemişti. Sultan Mahmud ve Gazneliler Sünni İslam'ın temsilcisi ve koruyucusu olduklarından onun bu hareketi kabul edilemezdi. Mart/Nisan 1006'da Gazne'den hareket eden Mahmud, Pakistan'ın Pencap bölgesindeki Multan'a yürüdü. Bölgeyi ele geçi-

rerek buradaki Karmatileri cezalandırdı. Daha sonra da Caypal'ın Müslüman torunu Suhpal'i (Nevasaşah) Multan valiliğine tayin edip geri döndü.

Beşinci Hint seferi, Suphal'in (Nevasaşah) eski Hindu dinine geçmesi ve diğer Hint racalarıyla ilişkiye girmesi üzerine Multan'a bir sefer daha düzenledi. 1008 yılında gerçekleşen bu seferde Sultan, ani bir baskınla Suphal'i mağlup edip bir kaleye hapsetti. Karmatiler bir kez daha cezalandırıldı ve sefer sonucunda Multan'ın büyük kısmı ele geçirildi. Mültan valiliğine ise Gazneli kumandanlardan Tegin Hazin getirildi.

Altıncı Hint seferi Caypal'ın oğlu Anandpal'a karşı yapıldı. II. Peşaver ya da Nagarkot seferi de denen bu Hint seferi, Anandpal'ın Pencap bölgesinin gittikçe yayılan İslamiyet'e karşı Kuzeybatı Hindistan'daki diğer racalarla işbirliğine girmesi üzerine yapıldı. Hint Racalar yaklaşan İslam tehlikesi karşısında Anandpal ile anlaşarak asker gönderdiler. Bu büyük Hint ordusuna Anandpal'ın oğlu Brahmanpal kumanda ediyordu. Mahmud bu hareketi kış ortasında öğrendi ve hava şartlarının kötülüğüne rağmen (31 Aralık 1008) tarihinde Gazne'den ayrıldı. Vayhand şehrinin karşısındaki ovada meydana gelen savaşta Hint ordusunu mağlup ederek Pencap yolunun güvenliğini sağladı. Ayrıca savaş alanından kaçanların sığındığı Nagarkot (Bhim Nagar) Kalesi üç günlük bir kuşatmadan sonra fet-hedildi (1009).

Yedinci Hint seferi, Ekim 1009 yılında önemli ticaret merkezi Narin'e (Narayan) yapıldı. Anandpal, Gazneli ilerleyişini durduramayacağını anlayınca barış istedi. Haraç ve cizye ödemesi, sultanın hizmetine belirli miktarda asker ve hediyelerle yüklü filler göndermesi şartlarıyla barış yapıldı. Böylece Hindistan-Horasan ticaret yolu canlanmıştı.

Sekizinci Hint seferi 1010 yılında yine Multan üzerine düzenlendi. Hiçbir zorlukla karşılaşmadan bölgeye giren Sultan Mahmud, Multan'ın daha önceki seferlerde ele geçirilemeyen güney kısmını itaat altına aldı. Bu seferde Ebu'l-Feth Davud da yakalanarak Gurek Kuzak Kalesi'nde hapsedildi.

Dokuzuncu Hint seferi 1014 yılında Naradin (Nandana) Racası Triloçanpal'a karşı yapıldı. Şiddetli bir savaştan sonra Naradin kalesi fethedildi. Naradin Kalesi'ne giren Gazneliler burada bir evde büyük bir put buldular. Söylentiye göre üzerindeki kitabede putun 40.000 yıllık olduğu yazılıydı. Savaştan kaçan raca Triloçanpal'ı takip eden Gazneli ordusu, Keşmir'e kadar ilerlerdi. Yol boyunca yeni yerler fethedildi. Bölgeye camiler yapılması ve din adamları tayin edilmesi emredildi. Bu seferden sonra Sultan Mahmud'a Abbasi halifesi el-Kadir Billah tarafından önceki lakaplarına ilave olarak "Nizameddin" ve "Nasıru'l-Hak" lakapları verildi.

Naradin Seferi'nden bir yıl sonra Hindular açısından önemi haiz Çakrasvami isimli büyük putun yer aldığı ve o tarihte en büyük tapınakların bulunduğu Taneser'e (Thanesar) bir sefer düzenlendi (Ekim 1014). Gazneli Mahmud'un amacı, büyük putları kırıp Hinduların inancını sarsmaktır. Raca Triloçanpal, Gazneli ordusuna karşı koyamayacağını bildiğinden Sultan Mahmud'a elli fil vererek barış teklifinde bulundu. Ancak Sultan kabul etmeyip Taneser'i kuşattı. Taneser racası kaçtığından şehir halkı mukavemet göstermeden şehri teslim etti (1015). Şehirdeki bütün putlar kırıldı. Sadece Çakrasvam adı verilen put Gazne'ye götürülerek halka sergilendi.

Aynı sene (1015) on birinci Hint seferine çıkan Sultan Mahmud, Naradin seferinde Raca Triloçanpal'a yardım eden Keşmir Racasının üzerine yürüdü. Keşmir yolu üzerindeki Lokhot (Loharin) Kalesi'ni kuşattı. Fakat şiddetli kış yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı.

On ikinci Hint seferi Eylül 1018 yılında Kanavc'a düzenlendi. İlk önce Agra'nın 170 km kadar doğusunda bulunan Sarsava Kalesi'ni alan Sultan Mahmud, ilerleyişine devam ederken Baran (Bülendşehir) Racası Hordat itaatini bildirdi. Raca ve çok sayıda Hindu İslamiyet'i kabul etti. Gazneli ordusu, daha sonra Sarsava Kalesi ve Mahaban Kalesi'ni ele geçirdi. Böylece Cemne ve Ganj arasındaki bölgelerin büyük kısmı İslam hâkimiyetine girmiş oldu. Daha sonra Hinduların büyük önem verdikleri kutsal şehirlerden Delhi ile Agra arasındaki Mathura (Muttra) şehri

fethedildi. İlerlemeye devam eden Gazneli ordusu, 20 Aralık 1018'de Kanavc'a vardı. Raca Raycapal Ganj Nehri'ni geçerek kaçmayı başardı. Racanın kaçtığını gören şehir halkı direnmekten vazgeçerek şehri teslim etti. Bu arada Raca Raycapal da Sultan'a elçi gönderip onunla bir anlaşma yaptı. Bunun üzerine Sultan Mahmud Şarva Racası Candar Ray'ın üzerine yürüdü. Candar Ray kaçıp dağlara sığındıysa da mağlup olmaktan kurtulamadı. Bu sefer sonunda Gaznelilerin eline çok miktarda ganimet geçti. Meşhur Gazne Ulu Camii ve birçok mescit, çeşme ve imaret bu seferde elde edilen ganimetle inşa edildi.

Gazneli ordusu Kanavc seferinden döndükten sonra Hindu racalar, Sultan Mahmud'a karşı direnmeyip anlaşma yoluna giden Kanavc Racası Raycapal'ı öldürdüler. Ayrıca Hindistan'ın en geniş topraklarına sahip Kalincar Racası Ganda (Chandela, Nanda), Gaznelilerin eline geçen Pencap'ı alıp eski sahibi Anandpal'ın oğlu Triloçanpal'a vermek için ordu topluyordu. Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Sultan Mahmud, 1019 yılında on üçüncü Hint seferine çıktı. Kalincar Racası Ganda ve Triloçanpal'ın güçlerinin birleşmesine engel olmak isteyen Sultan, süratle hareket ediyordu. Triloçanpal'ın ordusunu Ramaganga Irmağı (Ruhut) kenarında yakaladı. Hindular, Gaznelilerin nehri geçemeyeceğini düşünüyorlardı. Ancak Sultan'ın emriyle nehri tulumlarla yüzerek geçen Gazne ordusu, şaşkına dönen Hindu ordusunu mağlup etti. Gazneliler burada pek çok esir ve fil ile ganimet ele geçirdiler. Daha sonra müttefik kuvvetlerinin üzerine yürüyen Gazneli ordusundan korkan Kalincar racası Ganda, savaş hazırlıklarıyla uğraşan Mahmud'un karşısına çıkmaya cesaret edemeyip kaçtı. Onları yolda yakalayan Gazneli ordusu, hemen hücum ederek Ganda'nın birliklerine büyük zayıf at verdirdi. Ancak Ganda, havanın kararmasını bekleyip gece karanlığından istifade ile yeniden kaçtı. Peşlerine düşen Gazneliler, Hind askerlerinin çoğunu yolda yakalayıp öldürdülerse de Ganda'yı yakalayamadılar.

On dördüncü Hint seferi yine Keşmir üzerine yapıldı (1021). Lokhot Kalesi'ni kuşatan Sultan Mahmud, kışın bastırması üzerine Kaley'le geçirdi.

On beşinci Hint seferinde (1022) Kalincar racası Ganda'ya karşı tekrar harekete geçen Sultan Mahmud, önce Gevaliyar'a (Gvalior), ardından Kalincar'a yürüdü. Gevaliyar racası Arcan'ın savaşmayı göze alamayıp barış talep etmesi üzerine belli bir miktar fil ve Gazneliler Devleti'ne tabiiyeti karşılığı talebi kabul edildi. Ganda da Gazne ordusuna karşı koyamayacağını biliyordu. Üç yüz fil vermeyi ve yıllık haraç ödemeyi kabul ederek Sultan'ın tabiiyetini kabul etti.

Sultan Mahmud'un Hindistan üzerine yaptığı seferlerin en önemlisi, 1024-1026'daki Somnat (Sumenat) seferiydi. Somnat, Ay Tanrısı anlamına gelmekte olup Hinduların en büyük ve en kutsal saydıkları Lat adlı putun bulunduğu şehirdi. Aynı zamanda da güçlü kalesi ve Orta Doğu ve Çin arasındaki okyanus hattında sefer yapan gemilerin demir attığı önemli bir limandı. Şehir, Hindistan'ın batı sahilinde Kathiavar yarımadasındaydı. Somnat'ta bulunan Lat putu adına on bin köy vakfedilmişti. Bu putun bulunduğu tapınakta 1.000 Brahman, 350 erkek ilahici ve 500 dansçı kadın görev yapmaktaydı. Lat'ın bulunduğu yapıyı her ay tutulması sırasında binlerce insan ziyaret eder ve en değerli takılarını ona bağışlardı. Halk, Sultan Mahmud'un Hindistan'daki fetihlerini ve ele geçirdiği diğer putları kırmasını bile, Lat'ın diğer putlara lanetine bağlıyordu. Bu söylentiler Sultan Mahmud'un kulağına gelince Lat'ı kırmak, böylece Hindistan halkına Hindu inancının batıllığını ispatlamak istedi. Ekim 1024'te Gazne'den hareket eden Sultan Mahmud, önce Multan'a yürüdü. Multan'da ordunun ihtiyaçlarını giderdi ve Büyük Tar (Rajputana) Çölü'ne yöneldi. Çölü büyük zorlukla geçen Gazneli ordusu, bu arada Ladorya Kalesi'ni fethetti. Ardından meşakkatli ve uzun bir yürüyüşün ardından Somnat'a vardı. 7 Ocak 1025'de bir cuma gününe hücum emri veren Sultan Mahmud, Hinduların mukavemetiyle karşılaştı. Ancak Gazneli ordusu kuşatmayı şiddetlendirerek bir süre sonra üstünlüğü ele geçirdi. Hindular yavaş yavaş surları terk etmeye başladılar. Bunu gören Gazneli askeri surlara tırmanıp içeri girerek kısa sürede kaleyi ve Lat'ın bulunduğu tapınağı ele geçirdiler. Sultan Mahmud, Lat'ın bulunduğu tapınağa girdi. Bir PDF Kütüphanesi Tapınağın üzerine çıkmasını

ve ezan okumasını emretti. Taştan yapılan bu büyük putu yerinden sökmelerini ve dört parçaya bölmelerini emretti. Bu parçalardan ikisi Gazne'deki Ulu Cami'nin ve Sultan sarayının kapıları önüne konuldu, ikisi de Mekke ve Medine'ye gönderildi.

Sultan Mahmud'un, Somnat'ı fethederek Hindistan'ın en büyük ve mukaddes putu olarak kabul edilen Lat ile onun bulunduğu tapınağı ele geçirmesi İslam dünyasında büyük heyecan uyandırmıştı. Ona yüzyıllar boyunca hatırlanan büyük bir şöhret kazandıran bu fetihten sonra Abbasi halifesi el-Kadir Billah, ona tebrik mektupları gönderdi. Ayrıca Sultan Mahmud'a "Kehfu'd-devle ve'l-İslam", çocukları Emir Mesud'a "Şıhabu'd-devle ve Cemalü'l-mille", Emir Muhammed'e "Celalü'd-devle ve Cemalü'l-mille" ve Emir Yusuf'a "Adudu'd-devle" ve "Müeyyedü'l-mille" lakablarını verdi.

Sultan Mahmud on yedinci ve son Hint seferini 1027 senesinde, en ünlü seferi Somnat seferinden dönerken ordusuna saldıran Catlar üzerine düzenledi. Sultan, 4.000 gemiye sahip Catlara karşı 1.400 gemi inşa ettirdi. Bu gemilerin her birine düşman teknelerini parçalayabilmesi için sivri çubuklar yerleştirdi ve bu suretle üstünlüğü ele geçirerek Catları ağır bir yenilgiye uğrattı.

Gazneliler, Sultan Mahmud'un Hindistan seferleriyle tanınmış, hatta özdeşleşmiştir. İslam öncesinde de İskit (Saka), Kuşan, Akhun ve Türk Şahiler dönemlerinde bu coğrafyada varlık gösterdiğini bildiğimiz Türkler, İslami dönemde Gazneli Mahmud'un 1000-1027 yılları arasında gerçekleştirdiği on yedi seferle bölgenin siyasi, askeri, dini ve kültürel yapısına büyük etkiye bulunmuşlardır. Gaznelilerden sonra Gurlular döneminde de devam edecek bu etki, Hindistan tarihi için bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir.

Hanefi Palabıyık'ın da belirttiği üzere bu seferler, sadece Hindular üzerine değil, bölgede faaliyet sürdüren Müslüman vali ve hükümdar üzerine de yapılmıştır. Askeri görünümlü bu faaliyetler, bir yandan İslamiyet'in bölgeye yerleşmesini sağlaması, diğer yandan ise Türklere yeni yurtlar açılması bakımından son derece önemlidir. Üste-

lik bu seferlerin, Hint coğrafyası üzerinde askeri, siyasi ve dini etkileri dışında kültürel bakımdan da son derece etkili olduğu bilinmektedir ki, buna göre bölgedeki Müslüman-Türk tesirinin görünenden daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Hindistanlı araştırmacı S.A.H. Haqqı'ya göre Hindistan'la özdeşleşmiş kast sisteminin zayıflamasında bile Gaznelilerin rolü vardı.

Sultan Mahmud'un siyasi ve askeri faaliyetleri, Hint seferlerinden ibaret değildi. Başta Karahanlılar olmak üzere o dönemin diğer İslam hanedanlarıyla da siyasi ve askeri temasları oldu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali Buhara'yı ele geçirip Samanoğullarına son verdikten sonra Gaznelilerle iyi geçinmeye çalıştı. Sultan Mahmud da Hint seferleri öncesi Karahanlılarla barış yapmayı gerekli görüyordu. Bu yüzden iki devlet arasında 1001 yılında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Ceyhun Nehri, iki devlet arasında sınır olarak belirlendi. Fakat Karahanlılar, Samanilerin sadece Maverâünnehir değil, Gaznelilerin idaresinde bulunan Horasan topraklarını da ele geçirmek için fırsat kolluyorlardı. Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali, anlaşmanın imzalanmasından bir kaç yıl sonra, Mahmud'un Hindistan'da bulunmasından da istifade ile Horasan'ı ele geçirmek üzere harekete geçti. Ancak Sultan Mahmud, Karahanlı kuvvetlerini Horasan'dan uzaklaştırmayı başardı (1006). Bu yenilgi üzerine Karahanlıların büyük hanı Yusuf Kadir Han'dan yardım isteyen Nasr b. Ali, Bir kez daha Horasan'a yürüdü. Ancak Gazneli Mahmud, Karahanlı ordusunu Belh civarında bir kez daha mağlup etti (Aralık 1007). İki devlet arasında birkaç kere daha çatışmalar yaşandı. Ancak bir süre sonra Karahanlı hanedanı içinde taht mücadeleleri başlayınca Yusuf Kadir Han, Sultan Mahmud'la anlaşmak istedi. Mahmud, bu sırada siyasi ve askeri bir güç olarak beliren Karahanlı hanedanına mensup Ali Tegin'in, Karahanlılar için olduğu kadar Gazneliler için de tehlike az ettiğini gördüğünden Yusuf Kadir Han'ın teklifini kabul etti. Semerkant civarında buluşan iki Türk hükümdarı, İran ve Turan meselelerini görüştüler ve bir anlaşma yaptılar (1025).

Görüşme sırasında Yusuf Kadir Han, o sırada Mave-
raünnehir'de etkili bir güç olarak ortaya çıkan Selçuklular

ve onların lideri Arslan Yabgu hakkında Sultan Mahmud'a uyarıda bulundu. Ali Tegin'in müttefiki Arslan Yabgu'nun kendisi kadar Sultan Mahmud için de tehlikeli olduğunu belirtti. Bunun üzerine Sultan Mahmud Arslan Yabgu'ya bir mektup gönderdi. Mektupta şöyle deniliyordu:

Bizler her zaman gaza niyetiyle Diyar-ı Sind ve Aksa-yı Hind tarafına gidiyoruz. İslam beldelerinde bizimle beraber hareket eden ve hemfikir olan nice topluluklar vardır. Sizin iş bilirliğinize ve aklınıza şaşmak gerekir. Zira komşu olmanıza rağmen sizden hiçbir grup böyle bir saadete erişmeye teşebbüs etmedi ve bizden bir istekte bulunmadı. Bizim, sizinle dost olma isteğimiz tamdır. Mesafenin uzaklığı yakınlığa dönüştüğüne göre, lider ve önderinizin hazrete gelmesi gerekir. Zamanın ve maslahatın gereği bu şekildedir. Lider ve önderiniz geldiğinde sözlerimizi dinler ve şahane hilatlarla geri döner.

Sultan Mahmud'un mektubunu alan Arslan Yabgu, ona on bin kişiden oluşan seçme bir kuvvet hazırlayıp gönderdi. Ancak bunu haber alan Mahmud, şu an orduya ihtiyacı olmadığını, sadece onunla görüşmek istediğini istedi. Bunun üzerine Arslan Yabgu, yanına oğlu Kutalmış ve üç yüz nefer alıp Sultan'la görüşmek üzere hareket etti.

Arslan Yabgu, Sultan Mahmud'la görüşmek üzere huzuruna gittiğinde onu çevgan oynarken buldu. Sultan'ın ona oynamak isteyip istemediğini sorması üzerine de çevgan oynamayı bilmediğini, eğer Sultan isterse ok atabileceğini söyledi. Ancak onun bu cevabı, Sultan Mahmud'u kızdırdı. Çünkü ona Arslan Yabgu'nun kendisi hakkında "Sultan Mahmud'un filleri varsa bizim de oklarımız vardır. Aramızda harp olduğu zaman oklarımızla onun askerleri delik deşik edebiliriz" diyerek kendisine meydan okuduğunu söylemişlerdi. Ancak öfkesini belli etmedi. Arslan Yabgu ve beraberindekileri iyi bir şekilde karşıladı. Onların şerefine bir ziyafet düzenledi. Bu ziyafet sırasında Arslan Yabgu'nun gücünü sınamak üzere "Askere ihtiyacım olursa bana ne kadar yardım yapabilirsiniz?" diye sordu. Silahlarından bir ok alan Arslan Yabgu, içkinin ve gençliğin verdiği gururla "Bu oku kendi kabileme gönderirsem 10.000 kişi toplanır" dedi. Sultan Mahmud tekrar sordu: "Daha fazlasına ihtiyacım olursa?" Arslan Yabgu bir ok daha aldı "Bu oku Balha'ya gönderirsem 10.000 kişi daha gelir" dedi.

Arslan Yabgu, Sultan sordukça bir ok alıyor, oku sultana göstererek bunu şuraya gönderirsem şu kadar asker diyor-du. En sonunda silahtarından yayını aldı ve "bunu Türkistan'a gönderirsem 100.000 atlı gelir" dedi. Sultan Mahmud düşündü. "Bir yay ve üç okla maaşsız ve ücretsiz bu kadar ordu toplayan bu adama karşı tedbir almak lazım" dedi ve Arslan Yabgu ve maiyetini tutuklatarak Multan hududundaki Kalencer Kalesi'ne hapsetti (1025).

Görsel 4: Kalencar (19. yüzyıla tarihlenen gravür)

Arslan Yabgu, Kalencar kalesinde yedi sene hapis kaldıktan sonra Kalencer'de öldü (1032). Ancak Arslan Yabgu'nun ortadan kaldırılması Selçukluların sonu olmadı. Selçuklu Türkmenlerinin başına, Tuğrul ve Çağrı beyler geçtiler. Ancak Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerin bir kısmı onların liderliğini kabullenmeyerek Ceyhun'u geçip Horasan'a yerleşti (1028). Yabgulular olarak adlandırılan bu Türkmenler Horasan'dan İran, Irak, Azerbaycan, Kuzey Suriye, hatta Anadolu'ya kadar uzanan bir göç hareketini başlattılar. Tuğrul ve Çağrı'ya bağlı olarak onların yanında kalanlar ise bu beylerin liderliğinde her geçen gün daha da güçlendi. Mahmud'dan sonra tahta geçen Mesud döneminde Horasan'da devletlerini kurup Gaznelilerin bölgedeki hâkimiyetini sona erdirdiler (1035-1040).

Sultan Mahmud'un faaliyet gösterdiği sahalardan biri de Harezm'dir. Burada yaşayan gelişmeleri dikkatle takip

eden Gazneli Mahmud, yaşanan karışıklıklar neticesinde Ürgenç'e sefer düzenleyip bölgeyi doğrudan Gazneli Devleti'ne bağladı (1017). Yine Gur bölgesinden gelen Gazneli topraklarına yönelik taarruzların önünü almak için 1010/11 ve 1020'de iki kere Gur'a yürüdü. 1012'de Garcistan bölgesini Gazneli Devleti'ne bağlayan Sultan Mahmud, 1029'da da o sırada Büveyhilerin elinde bulunan Rey'i ele geçirdi.

Gerek Hindistan seferleri, gerekse diğer faaliyetleri neticesinde İslam dünyasında büyük bir şöhret kazanan Sultan Mahmud, Abbasi halifeleriyle de iyi ilişkiler kurmuştu. Abbasi halifesi el-Kadir Billah onun özellikle gaza ve cihat faaliyetlerini desteklemiş, unvan ve lakap verip hediyeler göndererek Sultan Mahmud'u taltif etmişti. Fakat bir süre sonra bu ilişkiler bozuldu. Gaznelilerin Şii Fatımi halifesiyle ilişkiye girdikleri zehabına kapılan el-Kadir Billah, Mahmud'a karşı tavrını değiştirdi (1023). Buna rağmen Sultan Mahmud Sünni Abbasi halifesine bağlılığını bozmayarak paralarında halifenin ismine yer vermeye, seferlerinde elde ettiği ganimetten Bağdat'a hisse ve hediyeler göndermeye devam etti.

Görsel 5: Sultan Mahmud Döneminde Darp Edilen Sikke

Sultan Mahmud 30 Nisan 1030'da Gazne'de vefat etti. Öldüğüne elli dokuz yaşındaydı. Ardında Hazar Denizi'nden Maveraünnehir'e, oradan İran körfezine ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan bir imparatorluk bırakmıştı. İdari kabiliyeti, siyaseti ve o döneme kadar görülmemiş

bir sahaya yayılan fütühatı ile Türk-İslam tarihinde haklı bir şöhet kazanmıştı. Öldüğünde Gazneli toprakları batıda Azerbaycan'dan doğuda Hindistan'ın Yukarı Ganj vadisine, kuzeyde Harezm'den güneyde Hint Okyanusu sahillerine kadar ulaşmıştı. N. A. Baloch, onun dönemini şu şekilde değerlendiriyordu:

O, başarılı bir liderdi ve tarihteki en büyük generallerden biri idi. Aynı zam anda, o, çok uyanık ve sıkı bir yönetici idi. Bili-min büyük bir patronu olarak, âlimlere fevkalade cömertti. O, tam manasıyla bir yönetici ve Hintlilerle uzlaşmaya ve kendi idaresi ve siyasî politikası altında birleştirmeye teşebbüs etmiş olan toleranslı bir liderdi. O, Sanskrit efsaneleri simgeleyen paralar bastırdı ve sadece sivil görevlerde değil, aynı zam anda ordusunda da Hintlilere yer verdi. Onları askere aldı. Gazne'de Hintli bölükler, komutanlarıyla birlikte, Sultanın ordusunu tam amlayan önemli bir kısmı teşkil ediyordu. Gerek savaşta, gerekse barıştaki çok yönlü liderlik kaabiliyetiyle Sultan, Irak'tan ve Hazar Denizi'nden Ganj Nehri'ne kadar ve Aral Gölünden ve Semerkan yöresinden Hint Okyanusuna kadar yayılan geniş bir imparatorluk inşa etmeyi başardı. Sultan Mahmud'un hayatı boyunca, Hint-Gazne toprakları, bütün Peşaver bölgesi ve Pencap'ın tamamı, başkentleri Peşaver, Nandana, Lahor ve Multan olmak üzere dört ana idari, bölge veya vilayet oluşturularak, Gazne tarafından kontrol edildi. Lahor valisinin otoritesi Doğu Pencap ötesinde Kalencar dâhil olmak üzere, Ganj körfezine kadar yayılmıştı. Başvezir Hasan Meymenî Sultan Mahmud'un saltanatının son yıllarında görevinden alınıp Kalencar'a gönderilmişti ve Sultan Mesud tahta geçene kadar da orada kaldı, Hint-Gazne sömürgelerinin bu sınırları, Sultan Mahmud'dan sonra başa geçenler tarafından çevre illerinin fethiyle daha da genişledi.

Görsel 6: *Sultan Mahmud'un Türbesini Gösteren Bir Çizim (19. yüzyıl)*

Son derece başarılı bir sultan ve büyük bir kumandan olan Sultan Mahmud, aynı zamanda da dindarlığı, zekâsı, ileri görüşlülüğü, ihtiyatlılığı, adilliği ve âlimlere verdiği önemle şöhret kazanmıştı. Bu yönleriyle gerek kendi döneminde gerekse sonraki devirlerde âlimler ve şairler tarafından övülmüş, Fars edebiyatında adalet ve insafın timsali olarak gösterilmiştir. Onun döneminde Gazneli sarayında himaye edilen çok sayıda ilim ve sanat erbabı vardı. Firdevsi, Unsuri, Ferruhi-i Sistani ve Escedi bunlardan bazılarıydı. Bir rivayete göre Firdevsi, İran edebiyatının en önemli eserlerinden *Şahname*'yi Gazne'ye giderek ona sunmuştu. Yine meşhur âlim Biruni de uzun süre Gazneli sarayında kalmış ve *Tahkiku ma li'l-Hind* adlı eserini bu dönemde yazmıştı.

Mesud (1030-1041) ve Devlette Sarsıntı

Sultan Mahmud'un beş oğlu vardı. Bunların en büyükleri Mesud ve Muhammed'di. En büyük oğlu Mesud, son derece yiğit, cesur ve kabiliyetli bir melikti. Bu yüzden Sultan Mahmud onu daha 1116 yılında veliaht ilan etmiş ve Herat valiliğine görevlendirmişti. Mesud bu dönemde özellikle Gur bölgesine yönelik seferler düzenleyip başarılı neticeler aldı (1020). Sultan Mahmud, Rey ve Cibâl'i Büveyhoğullarından aldığıında, bu bölgeleri de Mesud'un idaresine bıraktı (1029). Kısa süre sonra Mesud, Hemedan ve Isfahan'ı da Büveyhoğullarından alarak idaresi altındaki bölgeyi genişletti (1030). Onun bu başarıları Sultan Mahmud'u memnun etse de Mesud'un bazı konularda emirlerini dinlememesi ve dikbaşlılık etmesi onu endişelendiriyordu. Üstelik onun hakkında kulağına gelen bazı şikâyetler, Sultan Mahmud'u Mesud'a karşı temkinli davranmaya itti. Ölümünden kısa süre önce ülkesinin idaresini Mesud ve Muhammed arasında taksim ederken Gazne, Horasan, Belh ve Kuzey Hindistan gibi önemli bölgeleri Muhammed'in, yeni ele geçirilmiş ve geleceği meçhul olan Rey, Isfahan ve Cibâl gibi yerleri de Mesud'un idaresine bıraktı. Sonra da her iki oğluna da bu taksime uyacaklarına dair yemin etmelerini istedi.

Bu taksimi adaletsiz bulan Mesud, her ne kadar babası Sultan Mahmud'a bir şey diyemese de bazı devlet erkânının yanında bu konudaki rahatsızlığını ifade etmekten çekinmiyordu. Hatta bazı gulamları, eğer isterse Sultan Mahmud'u tahttan indirip onu başa geçirmeyi bile teklif etmişlerdi. Her ne kadar Mesud bu teklifi şiddetle reddetmiş olsa da babasına karşı saygısızlığına ve itaatsizliğine dair söylentiler almış başını gitmişti. Mesud'la ilgili zaten bazı endişeleri olan Sultan Mahmud, bu söylentileri duyunca ona iyice kızdı. Öyle ki İbnü'l-Esir'in ifadesine göre "kötü niyetli ve kindar kimselerin ikisi arasında laf taşı-

ması socunda babayı oğlundan nefret ettirdiler.” Neticede veliahtlık konusunda fikrini değiştiren Sultan Mahmud, Mesud’u azlederek yeni veliahtın Muhammed olduğunu ilan etti. el-Cuzcani, Mahmud’un veliahd olarak Mesud’u değil de ondan daha zayıf Muhammed’i tercih etmesinin sebebini şu hikayeyle anlatır:

Babası, Sultan Mesud’a Muhammed’den daha az değer veriyor, sürekli onu azarlarken Muhammed’i üstün tutuyordu. Darü’l-hilafe’den yani Bağdad’dan veliahtlık için Muhammed’in isim ve lakabını onaylayan menşuru Mahmud’un huzurunda okuduklarında, bütün meliklerin ve büyüklerin gönlüne ağır gelmişti. Çünkü saltanat ve şehamet âlâmetleri Mesud’un alnında daha fazla parlamakta idi. O gün orada bulunan Hace Ebu Nasr-i Müşkan, o gün yaşananları şöyle anlatmıştı: “Sultan Mesud babasının huzurundan çıkınca, Mesud’un arkasından gittim ve ‘Ey Şehzâde! Hilafet menşurunda senin mübarek lakabının arkaya atılması sebebiyle biz bendeler çok üzüldük’ dedim. Sultân Mesud, ‘Hiç üzülmeysin. Zira denilmiştir ki kılıç, kitaplardan daha doğru haber vericidir.’ Geri döndüğümde haberciler hemen benim Mesud’un arkasından gittiğimi Sultan Mahmud’a haber vermişlerdi. Beni çağırdı ve ‘Niçin Mesud’un arkasından gittin, ne konuştun?’ diye sordu. Can korkusuyla gizleyemedim ve konuştuklarımızın hepsini eksiksiz bir şekilde aktardım. O zaman Sultan Mahmud bana ‘Ben de biliyorum ki Mesud her konuda Muhammed’den daha öndedir. Benim ölümümünden sonra hükümdarlığın Mesud’a geçeceğinden hiç şüphem yoktur. Benim şimdi Muhammed’in veliahtlığını istemem, bu biçarenin, bari benim zamanımda biraz hürmet görmesi içindir. Zira benden sonra hükmü olmayacaktır.”

Sultan Mahmud öldükten sonra Gazneli devlet adamları, sultanın vasiyetine uyup o sırada Belh’te bulunan Muhammed’i Gazne’ye davet ederek tahta oturttular. Ancak Isfahan’da bulunan Mesud, Muhammed’in sultanlığını tanımadı ve Gazne’ye doğru yürüdü. Rey’de kardeşi Muhammed’e “Benim babamızın sana vasiyet ettiği vilayetlerde gözüm yoktur. Vaktiyle kılıç çalarak ele geçirmiş olduğum Cibâl, Taberistan ve Isfahan bana kâfidir. Ama hutbede önce benim adımı okutmalısın” diye haber gönderdi. Muhammed onun bu teklifine sert bir cevap verdi. Bu arada Gazneli devlet adamlarının desteğini

alan, hatta Karahanlı Ali Tegin'le bile bir ittifak anlaşması yapan Mesud, Halife el-Kadir Billah'la temas kurup onun saltanatını tasdik etmesini sağladı. Hemen ardından da Gazne'ye yürüdü.

Muhammed ise askerlerinden kendisine bağlı kalacaklarına ve Mesud'a karşı koyacaklarına dair yemin ve teminat aldıktan sonra Gazne'ye doğru ilerleyen kardeşi Mesud'un üzerine yürüdü. Askerlerin bir kısmı yaşça büyüklüğü ve cesaretinden dolayı Mesud'dan yana idiler. Çünkü Mesud, orduya kumanda etmeye ve ülkeler fethetmeye alışıkı. Bazıları da kuvvetli ve otoriter bir şahsiyet olduğu için ondan korkuyordu. Muhammed ordusunun başına amcası Yusuf b. Sebüktegin'i getirmişti. Öte yandan babası Sultan Mahmud'un önde gelen adamlarından biri olan Harezm hâkimi Altuntaş, Muhammed'e haber gönderip ona kardeşi Mesud'la çekişmeyi bırakıp ona itaat etmesini tavsiye etti. Fakat Muhammed bu sözlere hiç kulak asmadı. Ramazan ayının birinci gününe tekabül eden 2 Eylül 1030'da Tekinabad'a vardı. Ramazanı burada geçirip bayramı yaptıktan sonra hiç beklemediği bir şey oldu. 4 Ekim 1030'da emrindeki ordu isyan etti. Muhammed'i yakalayarak Kuhdiz Kalesi'ne hapseden emirler, bir mektupla durumu Mesud'a bildirdiler. Ağır bir yürüyüşle 2 Haziran 1031'de Gazne'ye gelen Mesud, tahta oturdu. Halk tarafından büyük coşkuyla karşılanan Mesud, yeni atamalar ve görev tevcihleri yaptı. Taş Farraşı bu sırada bazı önemli devlet adamlarını azledip bazılarını ise öldürttü. Kardeşi Muhammed'in de gözlerine mil çektirerek Gur'un doğusundaki Mendiş Kalesi'ne gönderdi. Bu yüzden halkta ve devlet adamlarında ona karşı bir şüphe ve korku oluştu.

Bu sırada Maverâünnehir, Horasan ve Harezm'de önemli gelişmeler yaşanıyordu. Özellikle Selçukluların gün geçtikçe artan güç ve nüfuzları, Gazneliler için her geçen gün daha büyük tehlike arz etmeye başlamıştı. O arada Büveyhoğullarının idaresinde bulunan Kirman'da da karışıklık çıkmış, Mesud bir ordu göndererek müdahale etmek zorunda kalmıştı. Diğer yandan Mesud, kardeşiyle mücadele ettiği sırada anlaştığı Karahanlı Ali Tegin'i ihmal etmek istemiyordu. Gazneliler için büyük tehlike arz eden

Ali Tegin, bu sırada Selçuklularla beraber hareket etmeye çalışıyordu. Bu gelişmeleri yakından takip eden Mesud, Ali Tegin'in üzerine Gaznelilerin Harezm valisi Harezmşah Altuntaş'ı görevlendirdi. Altuntaş Debusiye'de Ali Tegin ile savaştı. Bu savaşta ağır bir şekilde yaralansa da Ali Tegin ile bir antlaşma yapmayı başardı (1032).

Kısa süre sonra Altuntaş, Debusiye'de aldığı yaralar sonucu öldü. Mesud, Harezm'in idaresini onun oğlu Harun'a verdi. Ancak Harun'u Harezmşah unvanını verdiği kendi oğlu Said'e bağladı. Bu durumdan rahatsız olan Harun, Gazneli hâkimiyetini tanımayıp müstakil hareket etmeye başladı. Ancak kısa bir süre sonra o da bir suikast sonucu öldürüldü (1035). Bazı kaynaklara göre onun öldürülmesinde, Sultan Mesud'un rolü vardı. Harun'dan sonra yerine kardeşi İsmail'i Harezm tahtına oturtular. Sultan Mesud onu kendine bağlamak için bazı teşebbüslerde bulunsa da başarılı olamadı. Bu durumda Gazneliler için bir de Harezm meselesi ortaya çıkmış oluyordu. Bu arada Kirman, Cürcan, İsfahan, Hemedan gibi bölgelerde problemler yaşanıyor, Sultan Mesud Nişabur'a kadar gelip müdahalelerde bulunsa da sorunların köklü bir şekilde çözülmesi mümkün olmuyordu.

Bu sırada Hindistan tarafından da karışıklıklar baş gösterdi. Mesud'un Hindistan orduları başkumandanlığına atanan Ahmed Yinaltegin, bir rivayete göre mağrur, ancak hem tecrübesiz hem de güvenilmez biriydi. Gerçekten de onun Hindistan'a görevlendirilmesiyle bölgedeki Gazneli idaresi sarsılarak sivil ve askeri yöneticiler arasında bir sürtüşme ve mücadele başladı. Bununla birlikte Ahmed Yinaltegin'in başarılı seferleri de olmuştu. 1034'te Ganj Nehri'ni geçerek şimdiye kadar İslam askerinin ayak basmadığı çok büyük ve bol suya sahip Benares şehrine hücum etti. Yinaltegin ve askerleri, yalnızca sabahtan ikindiye kadar kalabildikleri bu şehirde pazarları, kumaşçıları ve mücevhercileri yağmalayarak çok miktarda ganimet elde ettiler. Bu durumdan rahatsız olan bazı devlet adamları, Sultan Mesud'a müracaat ederek Yinaltegin'in Hindistan'da yaptığı fetihlerle çok zengin olduğunu, ancak ele geçirilen bu ganimetlerin çok az bir kısmının Gazne'ye gönderildiğini söylediler. Onlara göre Ahmed Yinaltegin

geriye kalan parayı Hindistan seferleri için Türkistan'dan paralı askerler getirmeye harcıyor, ordunun sayısını artırıyordu. Ayrıca o, burada bulunan Türkmenlerle dostluk kurarak onları nüfuzu altına alıyor ve kendisini Mahmud'un oğlu olarak tanıtıyordu.

Bu şikâyetleri değerlendiren Sultan Mesud, Ahmed Yı-naltigin'in iyice güçlenmesine fırsat vermemek için Hindu asıllı Gazneli emiri Tilak'ı onun üzerine gönderdi. Tilak, Ahmed Yınaltegin'i mağlup etti (1034). Bunun üzerine Sultan Mesud, Hindistan'ın başıboş ve karışık durumda kalmaması için oğlu Mecdud'u oranın idaresine görevlendirdi. Sonra da Hindistan üzerine bizzat sefere çıkmaya karar verdi. Bazı tecrübeli devlet adamları devletin batısında bilhassa Horasan'daki karışıklıklara işaret ederek Sultan'ın fikrini değiştirmeye çalışsalar da fayda vermedi. Sultan Mesud 6 Ekim 1037'de Hindistan üzerine yürüdü. 31 Aralık 1037'de Hansi Kalesi'ni ele geçiren Mesud, ardından Somnat ve Rampur üzerine yürüdü. Bölgedeki racaları etkisiz hale getirip onlara ait bazı toprakları daha Gazneli hâkimiyetine alan Sultan Mesud, Peşaver'in idaresi Abdülrezzak isimli bir emirine bırakıp 11 Şubat 1038'de Gazne'ye döndü. Ancak onun Hindistan'da geçirdiği bu zaman zarfında Horasan'da işler iyice karışmış, Türkmenler ya da Selçuklular meselesi, Gaznelilerin Horasan hâkimiyetini sarsacak kadar ileri gitmişti.

Aslında Türkmenlerin Gaznelilerin gündemine girmeleri Sultan Mahmud döneminde olmuştu. Sultan Mahmud, 1025'te Selçukluların lideri Arslan Yabgu'yu Kalencer Kalesi'ne hapsedmiş, bununla birlikte başlarında Yağmur, Göktaş, Boğa ve Kızıl gibi liderleri bulunan bazı Türkmen kitlelerinin Gaznelilere bağlı kalmak şartıyla Horasan'a inmelerine izin vermişti. Bu Türkmenler zaman zaman Horasan halkının şikâyetlerine konu olacak bazı faaliyetlerde bulunmuşlarsa da bir şekilde kontrol altında tutulmuş, bunların bölgedeki Gazneli hâkimiyetini sarsacak bir konuma gelmelerine müsaade edilmemişti.

Sultan Mesud döneminde ise işler değişti. O, Gazneli tahtına oturduktan hemen sonra Irak bölgesine Taş Fer- raş'ı görevlendirirken, tecrübeli vezir Ahmed Meymen-

di'nin uyarılarına rağmen, Türkmen reislerini yakalayıp öldürtmesini emretmişti. Taş Ferraş bir rivayete göre elli Türkmen reisini ortadan kaldırdı. Bu durum Türkmenlerin Gaznelilere karşı büyük bir düşmanlık beslemelerine yol açtı. Birçoğu Balhan dağından çekilip Gazneli takibatından kurtulmayı başardı. Bunlar daha sonra sığındıkları yerlerden inip Horasan beldelerini yağmalamaya başladılar. Bu sırada Türkmenler'in çıkarmış olduğu kargaşadan faydalanmak isteyen Harezmşah Harun bağımsızlığını ilan ederek Ali Tegin ve Selçuklulardan destek istemişti. O sırada Selçuklu Türkmenlerinin başında bulunan Tuğrul ile Çağrı beyler, daha Harezmşah Altuntaş döneminde onun daveti üzerine Harezm'e gelmişlerdi. Harun'un çağrısına uyarak onunla ittifak yaptılar. Ancak Harun'un oluşturduğu ittifakın içinde yer alan Şahmelik, Selçuklulara ani bir baskın vererek birçoğunu öldürdü. Bunun üzerine Selçuklular Harezm'i terk edip Horasan'a geçmek istedilerse de Harun onları ikna ederek kalmalarını sağladı. Sonra da Gaznelilere karşı bağımsızlık mücadelesine devam etti. Ancak onun uğradığı bir suikast neticesinde hayatını kaybetmesi üzerine Ceyhun Nehri'ni geçip Gaznelilerin idaresi altında bulunan Horasan'a girdiler. Hemen ardından Sultan Mesud'a veya Horasan divanı başkanı Ebulfazl Suri'ye gönderdikleri bir mektupla Nesa ve Ferave şehirlerinin kendilerine yurt olarak verilmesini, karşılığında Gaznelilerin hizmetinde asker olarak çalışmaya hazır olduklarını bildirdiler. Güvence olarak da reislerinden, yani Musa Yabgu, Tuğrul veya Çağrı beylerden birinin Gazne sarayına göndermeye hazır olduklarını söylediler.

Sultan Mesud bu mektuba çok kızdı ve onları Horasan'dan çıkarmak için hazırlıklara başladı. Hacib Begtoğdı idaresindeki 17.000 kişilik bir orduyu Nesa tarafına gönderdi. Savaşın ilk anlarında Gazneli ordusu Selçuklulara karşı üstünlük sağladıysa da sonuçta Selçuklular galip geldi. Gazneli ordusunun bütün ağırlıkları Selçuklu beylerinin eline geçti (29 Haziran 1035).

Ele geçirilen ganimet, Selçuklular için büyük öneme sahipti. Uzun zamandır mağlubiyet yüzü görmeyen güçlü Gazneli ordusunun bu şekilde yenilmesi onlara itibar kaybettirirken, Selçuklular büyük bir itibar kazandı. He-

men bir elçi gönderip Sultan Mesud'a karşı bir saygısızlık yapmak istemediklerini, Begtoğdı üzerlerine gelince mecburen savaşmak zorunda kaldıklarını ve eski taleplerini yinelediklerini ifade ettiler. Taleplerinin kabul edilmesi durumunda Sultan'a tâbi olacaklarını dile getirdiler.

Sultan Mesud, bu talep karşısında olumlu tavır takındı ve Ağustos-Eylül 1035 yılında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Nesa Tuğrul Bey'e, Dihistan Çağrı Bey'e ve Ferave de Musa Yabgu'ya verildi. Buna karşılık Selçuklular da Sultan'a tâbi olacaklarına, bu üç vilayetle yetineceklerine ve üç Selçuklu beyinden (Tuğrul, Çağrı, Musa Yabgu) birinin rehin olarak Gazneli sarayında bulunacağına dair söz verdiler.

Yapılan antlaşmayla Selçuklular Gazneliler tarafından meşru bir kuvvet olarak tanınıyor, Dihistan, Nesa ve Ferave Selçuklulara bırakılıyordu. Sultan Mesud, bu olaylar karşısında Selçuklular üzerine yürüyeceği yerde Hindistan'a sefer yapmaya karar verdi. 6 Ekim 1037'de Gazne'den ayrılarak Hansi Kalesi'ne yürüdü. Ardından Rampur'u aldı ve 11 Şubat 1038 tarihinde Gazne'ye döndü.

Onun birkaç yıl Horasan'dan uzak kalması, Selçukluların kuvvetlenmesine sebep oldu. O Hindistan'dayken Selçuklular Talekan ve Faryab gibi birçok bölgeyi yağmalamış, halka büyük zarar vermişlerdi. Bunları öğrenen Mesud, Nişabur'da bulunan Sübaşı'ya bir mektup gönderip hemen Selçuklular üzerine yürümesini emretti. Ancak Gaznelilerin Hacib Sübaşı önderliğindeki ordusu, Serahs yakınlarındaki Talhab'da Selçuklularla yaptığı savaşta bir kez daha mağlup oldu (Mayıs 1038). Bu savaştan sonra Sultan Mesud tüm dikkatini Horasan'a verdi. Gazne'den Belh'e gelen Sultan Mesud, Ulyaabad'da Çağrı Bey ve emrindeki Türkmenler'i mağlup etti (6 Nisan 1039). Ardından 50.000 kişilik bir orduyla bir kez daha Selçuklular üzerine yürüdü ve Selçuklular'ı Serahs çölündeki savaşta bozguna uğrattı (27 Haziran 1039). Bu olayların ardından Gazneliler ile Selçuklular arasında geçici bir barış antlaşması imzalandı. Ancak Selçukluların antlaşma şartlarına uymayınca Sultan Mesud 9 Kasım 1039'da Herat'tan hareket ederek bizzat Selçukluların üzerine yürüdü. Gazneliler, Selçuklu

ordusunu takip ederek, Habuşan kasabası, Nesa ve Nişabur'a girdiler. Ağır zırhlı birliklerden ve fillerden oluşan Gazneli ordusu bir türlü Selçukluları yakalayamıyor, onlar her yaklaştığında hafif süvari kitalarından oluşan Selçuklular süratle önlerinden kaçıyorlardı. Bu sırada her fırsat bulduklarında Gazne ordusuna uzaktan saldırıyor, Selçukluların ok yağmuru altında kalan Gazneliler büyük sıkıntı yaşıyorlardı. Ayrıca Gazne ordusunun geçeceği bölgelerdeki su kuyularını, ot ve erzak kaynaklarını tahrip eden Selçuklularla Gazneliler arasında tam bir sabır, tahammül ve sinir harbi yaşıyordu.

Selçuklular, nihayet yeterince yıprattıklarını düşündükleri Gazneli ordusuyla savaşa tutuştular. 22 Mayıs 1040'ta öncü kuvvetler arasında başlayan savaş üç gün sürdü. Ancak Selçuklular bu üç gün boyunca Gazneli ordusuyla bir meydan savaşına girmediler. Suyun olmadığı kurak arazide ilerlemeye çalışan Gazneli ordusunu uzaktan takip ediyor, fırsat buldukça ok atışlarıyla zayıf verdiriyorlardı. 23 Mayıs'ta iki ordu savaş düzenine geçip muharebeye tutuştu. Susuzluktan bitap düşmüş Gazneli ordusu bir yandan Selçuklu taarruzlarına karşı koyarken diğer yandan da birkaç su kuyusunun bulunduğu Dandanakan Kalesi'ne ulaşmaya çalışıyordu. Nihayet 24 Mayıs 1040'ta Dandanakan Kalesi'ne vardılar. Bu sırada Selçuklular hücumu şiddetlendirdi. Su derdine düşen perişan Gazneli askerlerinin savaş düzeni bozuldu. Savaşın en şiddetli yerinde Gazneli ordusundan yaklaşık 370 saray gulamı saf değiştirerek Selçukluların tarafına geçti. Bu gelişme savaşın kesin neticesini belirledi. Yorgunluktan ve susuzluktan savaşmaya mecali olmayan Gazneli ordusu dağıldı. Sultan Mesud kaçarak canını kurtardı. Böylece Horasan'daki Gazneli hâkimiyeti sona ermiş, bölgede Selçuklu idaresi başlamış oluyordu.

Dandanakan Savaşı'ndaki mağlubiyetinden sonra 21 Haziran 1040'ta Gazne'ye dönen Mesud, muhtemelen ya Selçukluların takibinden kaçmak ya da kışın oraya kışlayarak bahar mevsiminde büyük bir ordu hazırlayıp Selçuklular üzerine Horasan'a gitmek için Hindistan'a gitti. Bütün hazinesini, o sırada Belh'te bulunan Mevdud dışında

Nagar Kalesi'ndeki dört oğlunu ve kardeşi Muhammed'i getirtmiş ve yanına almıştı.

Sultan Mesud Sind (İndus) Nehri'ni geçtikten sonra orduda itaatsizlik emareleri başgösterdi. Sultan nehri geçmiş, ancak hazine diğer tarafta kalmıştı. Bu durumdan istifade eden Türk ve Hintli gulamlar hazineyi yağmalamaya başladılar. Mesud'un kardeşi sabık Sultan Muhammed'in huzuruna gidip onu sultan ilan ettiler. Muhammed, bu işi kabulden kaçınsa da gulamların ısrar ve tehditleri neticesinde kabul etmek zorunda kaldı (21 Aralık 1040). Gulamlar, yeni sultan Muhammed adına nehri geçip Mesud'la karşı savaştılar. Onlara karşı koyamayan Mesud, çekilerek o civarda bulunan bir ribata sığındı. Ancak bir süre sonra yakalanarak kardeşi Muhammed'in huzuruna getirildi.

Muhammed, önüne getirilen sabık sultan ve kardeşi Mesud'a "Ben, senin öldürülmeni istemiyorum. Haremin ve çocuklarıyla birlikte yerleşip yaşayacağın bir yer seç" dedi. Mesud, Giri Kalesi'ni seçti. Muhammed onu, bütün yakınlarıyla birlikte oraya gönderdi. Bir topluluğu da onun muhafazasına görevlendirdi. Derler ki, Mesud kaleye gittiği esnada, kalede kalacağı süre içinde işlerine ve ihtiyaçlarına sarf etmek üzere kardeşinden bir miktar para istemişti. Muhammed, isteksiz bir şekilde beş yüz dirhem gönderdi. Kendisine tahsis edilen meblağı öğrenen Mesud kederlendi: "Dün, benim hükmümde otuz bin eşek yükü hazine vardı. Bugün bir dirheme sahip değilim" dedi. O beş yüz dirhemi ona götürmekle görevlendirilmiş olan şahıs, Mesud'un bu durumuna üzülererek kendi hassasından ona bin dinar verdi.

Muhammed'in gözünün görme kuvvetinden bir hissesi kalmayınca hükümeti ve idareyi oğlu Ahmed aldı. Fakat saltanat onun üzerinde de pek fazla kalmadı. Dimağı karışık ve aklı başından giden Ahmed'in aklına amcası Mesud'u öldürmek geldi. Babası Muhammed'e sormadan ve onun iznini dahi almadan yanına Yusuf b. Sebüktegin'in oğlu ve Ali-i Hişavend'in oğlunu alıp Mesud'un mahpus bulunduğu Giri Kalesi'ne gitti. Mesud orada kimsenin haberi bile olmadan yeğeni Ahmed tarafından öldürüldü (17 Ocak 1041).

Sultan Mesud güçlü ve cesur bir hükümdardı. Nitekim bu özelliklerini savaşlardaki kahramanlıklarıyla ispat etmişti. Onun döneminde Gazneliler en geniş sınırlarına ulaşmış çok büyük ve saygın bir devlet haline gelmişti. Fakat devlet yönetiminde gerekli akıl ve bilgiden yoksundu. Kendisine doğru yolun gösterilmesine rağmen yanlış fikirlerinde inatla ısrar etmesi, hem devleti hem de kendisini uçuruma sürükledi. Gazneliler onun döneminde Selçuklulara karşı mağlup olduktan sonra hiçbir zaman eski güç ve kuvvetlerine ulaşamadılar.

Mevdud (1041-1049)

Sultan Mesud Hindistan tarafına gitmeden önce oğlu Mevdud'u Selçuklulara karşı Belh'e göndermişti. Ancak Mevdud, onlara karşı üstünlük sağlayamayınca Hubyan Kasabasına çekilmişti. Babasının ölüm haberi geldiğinde burada bulunuyordu. Bu haber üzerinde hemen harekete geçen Mevdud, veziri Ahmed bin Abdussamed'in de tavsiyesiyle Gazne'ye gitti. Babasının intikamını almak için bir ordu toplayarak Hindistan'da bulunan amcası Muhammed'in üzerine yürümek istiyordu. Bunun için kış hazırlık yapmakla geçirdi. Havalar ısınınca da hemen harekete geçerek o sırada Peşaver'de bulunan amcası Muhammed'in üzerine yürüdü. 8 Nisan 1041'de tarihinde Celalabad'da (Dunpur) yapılan savaşı kazandı. Muhammed bütün çocukları ve adamları ile birlikte esir düştü. Mevdud, amcası Muhammed'i ve Mesud'a yapılanlara karşı çıkan Abdurrahim hariç amcasının bütün oğullarını öldürdü. Bunun dışında babasının yakalanıp öldürülmesine ismi karışan bütün devlet adamlarını cezalandırdı. Savaşın cereyan ettiği yere Fethabad isimli bir köy ve ribat yaptırarak Gazne'ye döndü (28 Nisan 1041).

Bu sırada Sultan Mesud'un Multan'a gönderdiği Mevdud da kardeşi Mevdud'a karşı taht iddiasıyla ortaya çıktı. Sultan Mevdud, Lahor'dan Gazne'ye doğru ilerleyen Mevdud'a karşı hazırlık yaparken, onun ölüm haberi geldi (11 Ağustos 1041). Böylece Mevdud tek başına Gazneli tahtının sahibi oldu. Bu sırada Gaznelilerin yaşadığı

sarsıntıdan istifade etmek isteyen Hint racaları birleşerek harekete geçtiler. Lahor'u kuşattılar. Hansi, Thanesar ve Nagarkot'u ele geçirdiler. Ancak yedi ay kuşattıkları Lahor'u alamadılar. Bu süre zarfında racalar kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp kuşatmayı kaldırdılar. Bu sırada Mevdud'un gönderdiği Gazne ordusu bölgeye ulaşarak asi racaları mağlup etti. Böylece Kuzey Hindistan'daki Gazneli hâkimiyeti tekrar kuruldu.

Sultan Mevdud, Gaznelilerin Selçuklulara kaptırdıkları toprakları tekrar ele geçirmek için de çaba sarf etti. Bu kapsamda Sistan üzerine birkaç başarısız sefer düzenledi. Ayrıca Herat'a yürüdü. Burayı aldıktan sonra Tirmiz'e yöneldi ve bir süreliğine de olsa şehirde hâkimiyet kurmayı başardı. Çağrı Bey'in kızıyla evli olmasına rağmen Sultan Mevdud, Çağrı Bey'in hastalanmasından faydalanarak Horasan'a bir ordu göndermekten çekinmedi. Çağrı Bey ise ona karşı oğlu Alp Arslan kumandasında bir ordu sevk ederek onu mağlup etti (1043). Daha sonra Çağrı Bey, Alp Arslan'la birlikte Tirmiz üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi. Bir yıl sonra da Selçuklu kumandanlarından Sistan hâkimi Ertaş Gazne'ye yürüdü. Ancak başarılı olmadı.

Mevdud, saltanatının son yıllarında etraftaki meliklerle ittifak arayışına girerek Selçuklulara karşı faaliyetlerde bulundu. İsfahan'daki Kakuye hanedanından Ebu Kalicar ve Karahanlılarla ittifak yaptı. Onlarla kuvvetlerini birleştirmek için Gazne'den hareket etti. Ancak fazla gidemeden hastalandı. Kulunç hastalığına yakalanan Mevdud, Gazne'ye dönmek zorunda kaldı. Bir süre sonra hastalığı şiddetlenerek hayatını kaybetti (18 Aralık 1049). Öldüğünde yirmi dokuz yaşındaydı.

II. Mesud (1049)

Sultan Mevdud öldüğü zaman oğlu Mesud'u tahta oturtttular. Mesud, Sultan Mevdud'un, Çağrı Bey'in kızıyla evliliğinden dünyaya gelmişti. Ancak henüz beş yaşındaydı. Bu durum, emirlerin ve devlet erkânında rahatsızlığa sebep oldu. Endişeleri devletin fiili idaresinin, II. Mesud'un annesi Selçuklu melikesi olan annesinin eline geçmesiydi

Kısa süre içinde harekete geçen emirler, II. Mesud'u tahttan indirip yerine I. Mesud'un diğer oğlu Ali'yi sultan ilan ettiler (29 Aralık 1049).

Ali b. Mesud (1049-1050)

Devlet erkanı tarafından tahta oturtulan Ali b. Mesud'un kısa süren saltanatı da belirsizlik ve kaos içinde geçti. O, muhtemelen yerini sağlamlaştırmak düşüncesiyle, devlet idaresinde söz sahibi olduğu anlaşılan Sultan Mevdud'un eşi, II. Mesud'un annesi ve kendisinin de yengesi olan Selçuklu melikesiyle evlendi. Ancak emirlerin ve devlet erkânının başına buyruk hareket etmesini engellemedi. Karışıklığın orduya ve halka yansması, Gazneli tahtı için yeni arayışları beraberinde getirdi.

Bu sırada, Sultan Mevdud'un veziri Abdürrezzak el-Meymendi'nin gayretiyle Gazneli tahtı için yeni bir aday belirdi. Şöyle ki, Sultan Mevdud, saltanatının başlangıcında amcası Abdurreşid'i Büst ve Gazne arasında bulunan bir kaleye hapsedmişti. Mevdud, 1049'da Selçuklular üzerine çıktığı sefer sırasında hastalanınca Gazne'ye dönmüş, veziri Abdürrezzak el-Meymendi'yi ise büyük bir orduyla Selçuklular üzerine Sistan'a göndermişti. Sistan yolunda Mevdud'un vefat haberini alan Abdürrezzak, Gazneli tahtına namzed gördüğü Abdurreşid'i hapisten çıkardı ve askerlerini ona itaate davet etti. Onun bu daveti, ordu emirleri ve askerler tarafından da kabul edildi. Bunun üzerine Abdurreşid, büyük bir kuvvetle Gazne'ye yöneldi. Gelişmelerden haberdar olan Ali b. Mesud başkenti terketti ve böylece Gazneli tahtının yeni sahibi Abdurreşid b. Mahmud oldu (24 Ocak 1050). Tahtını kaybeden Ali ise yakalanarak bir kaleye hapsedildi.

Çöküşün Başlaması

Abdurreşid b. Mahmud (1050-1052)

Bir yıl içinde üç sultan değişikliği yaşayan Gazneli Devleti'ndeki karışıklık, Abdurreşid'in tahta oturmasıyla biraz düzeldi. Abdurreşid'in Hindistan tarafına görevlendirdiği Nuştegin, Hinduların Gazneli tahtında yaşanan karışıklıklardan istifade ile ele geçirdikleri Nagarkot Kalesi'ni geri aldı. Diğer taraftan Selçuklular üzerine görevlendirilen Tuğrul Bozan da Sistan'ı ele geçirmeyi başardı. Bir yandan Hindulara diğer yandan da Selçuklulara karşı kazanılan bu zaferler, uzun süren kargaşa ve durgunluktan sonra Gaznelilere umut veren önemli gelişmelerdi. Ancak bu sırada hiç beklenmeyen bir şey oldu. Gaznelilerin en güvenilir emirlerden Tuğrul Bozan, Sultan Abdurreşid'e ihanet ederek Gazneli hanedanına büyük bir darbe vurdu. Döneme ait kaynaklarda eşine az rastlanır ihanet olarak değerlendirilen bu ihanet şu şekilde yer bulmuştu:

Abdurreşid'in yeğeni Mevdud'un Tuğrul adında bir hacibi vardı. Mevdud ona çok önem verir, ismiyle hitap ederdi. Onu kız kardeşi ile de evlendirmişti. Mevdud ölüp Abdurreşid hükümdar olunca Tuğrul'u eskiden olduğu gibi önemli bir mevkide görevlendirdi ve onu hacibü'l-hüccab tayin etti. Tuğrul, Abdurreşid'e Oğuzlar üzerine bir sefer düzenlemesini ve onları Horasan'dan uzaklaştırmasını tavsiye etti. Fakat Sultan, sefer yapılacak bölgeyi uzak bulunduğu için bu işe girişmek istemedi. Tuğrul yine ısrar edince kabul etti ve onu bin süvariyle gönderdi.

Tuğrul Sicistan'a doğru hareket etti. O sırada Sicistan'da (Sistan) Selçuklulardan Musa Yabgu'nun vekili olarak Ebu'l-Fazl bulunuyordu. Tuğrul, Tak Kalesini kuşattı (10 Kasım 1051). Ebu'l-Fazl'a haber gönderip onu Abdurreşid'e itaate davet etti. Ebu'l-Fazl "Ben Yabgu'nun naibiyim.

Ona ihanet etmek ne dine ne de erkekliğe yakışır. Sen onun üzerine yürü. Eğer onun hakkından gelirsen, ben de kaleyi sana teslim ederim" dedi.

Tuğrul, Tak kalesini kırk gün kuşattı, fakat alamadı. Bu arada Ebu'l-Fazl Yabgu'ya mektup yazarak Tuğrul'un yaptığı işler hakkında bilgi verdi. Bunun üzerine Yabgu, Tuğrul'u oradan uzaklaştırmak maksadıyla Sicistan (Sistan) üzerine yürüdü. Daha sonra Tuğrul da Tak Kalesini muhasara etmekten usandı ve Sicistan'a hareket etti. Sicistan'a bir fersah kalınca fırsat kollamak ve ele geçireceği fırsatı değerlendirmek amacıyla hiç kimsenin görmeyeceği bir yerde pusuya yattı. Bu sırada davul ve boru sesleri duydu. Dışarı çıkıp yoldan geçen birine sordu. O da Yabgu'nun Sicistan'a vardığını haber verdi. Bunun üzerine adamlarının yanına dönüp durumu anlattı ve "Onlarla savaşmaktan ve kılıçların gölgesinde şereflice ölmekten başka çaremiz yoktur. Zira bizim sayımız az, onların sayısı çoktur. Kaçmaya kalksak bizi mutlaka yakalarlar" dedi.

Böylece pusu kurdukları yerden çıktılar. Yabgu onları görünce Ebu'l-Fazl'a bunların kim olduğunu sordu. O da Tuğrul'un adamları olduğunu söyledi. Yabgu, Tuğrul'un yanındaki adamların az olduğunu anladı ve adamlarından bir grubu onlarla savaşmak için gönderdi. Fakat Tuğrul onların üzerine yürümedi. Atını oradaki nehre sürüp geçtikten sonra doğrudan Yabgu ve yanındaki birliklere saldırdı. Gafil avlanan Yabgu, Tuğrul'un saldırısı karşısında mağlup oldu. Tuğrul diğer gruba da hücum ederek onları da bozguna uğrattı. Bu zaferden sonra eline bir hayli mal ve ganimet geçti.

Yabgu ile Ebu'l-Fazl daha sonra Herat'a doğru çekildiler. Tuğrul, bir süre onları takip ettikten sonra dönüp şehri ele geçirdi. Sonra da Abdurreşid'e bir mektup yazıp olup biteni anlattı. Ayrıca Horasan üzerine yürümek için yardımcı kuvvet istedi. Zafer haberine çok sevinen Abdurreşid, Tuğrul'a çok sayıda kuvvet gönderdi.

Tuğrul, Sistan'da kendisine gönderilen kuvvetleri karşıladı. O vilayetin etraf ve yörelerini zabt etti. Bu esnada kendi havassı ile Abdurreşid hakkında meşveret etti. Onu tahttan indirme düşüncesinde olduğunu söyledi. Adamlarının

hepsi onun görüşünü beğendiler. Bunun üzerine Tuğrul, Abdurreşid'i ortadan kaldırmak ve soyunu kurutmak üzere Gazne'ye yürüdü. Abdurreşid, ordunun büyük kısmını Tuğrul'a göndermiş olduğundan yakınlarıyla birlikte Gazne Kalesi'ne çekildi. Şehre giren Tuğrul, Gazne'de Sadece Abdurreşid'i değil, hayatta olan bütün Gazneli melik ve şehzadeleri de öldürdü (1052). Bir rivayete göre öldürülen şehzadelerin sayısı on birdi. Sadece üç şehzade kurtulabilirdi ki, bunlar Bergund Kalesi'nde hapis bulunan İbrahim, Şuca ve Ferruhzad'dı. Bu üç şehzade kale komutanının (kütval) işi ağırdan alması sayesinde hayatta kalmışlardı.

Bu sırada Gazne'de kendisi için tehlikeli gördüğü emirleri ve ileri gelenleri tutuklatan Tuğrul, Sultan I. Mesud'un kızıyla zorla evlenerek tahta oturdu. Ancak onun bu zorbalığı fazla uzun sürmedi. Sultan Mesud'un Türk gulamı Nuştegin, diğer iki gulam ile birlikte Tuğrul Bozan'ı bir suikastla ortadan kaldırdı. Böylece döneme ait kaynakların, velinimetleri olan Gaznelilere karşı ihanetinden dolayı "nimet kâfiri melun" olarak nitelendirdikleri Tuğrul'un saltanatı sona erdi. Tuğrul'un başı, ibret-i âlem olsun diye bir sopanın ucuna takılarak Gazne sokaklarında dolaştırıldı. Gazne tahtına ise hayatta kalan üç Gazneli şehzadeden Ferruhzad oturtuldu.

Ferruhzad (1052-1059)

"Nimet kâfiri melun" Tuğrul'un Nuştegin tarafından öldürülmesinin ardından devletin büyükleri ile hacibler padişahlık için çare aramaya başladılar. Bergund Kalesi'ndeki üç şehzadenin sağ olduğu anlaşılınca bunlardan İbrahim'i tahta oturtmak istediler. Ancak İbrahim'in vücudunu hastalıklar istila etmişti. Sultanlık için mecali yoktu. Bunun üzerine diğer şehzade Ferruhzad'da ittifak ettiler ve 13 Mart 1052'de Gazne'de tahta oturttular.

Ferruhzad'ın karşılaştığı ilk mesele Selçuklular oldu. Zira Gazne'de olup biten karışıklıklardan istifade etmek isteyen Çağrı Bey, Gazne'ye yürüme karar vermişti. Ancak onun bu harekâtı, Gazneli emirlerinden Hırhız tarafından engellendi. Selçuklular karşısındaki bu başarıyla Gaznelilerin kendilerine olan güveni arttı. Öyle ki, uzun zaman

önce Selçuklulara terk etmek zorunda kaldıkları Horasan'ı geri alma fikri canlandı. Ferruhzad, bu düşünceyle Toharistan'daki Selçuklu kuvvetleri üzerine büyük bir ordu sevk etti. Selçuklu emirlerinden Gülsarığ, Gazne ordusunu karşılarsa da Gazneli ordusu bir kez daha galip geldi. Gülsarığ ve bazı Selçuklu emir ve askerleri esir alındı. Bunun üzerine Melik Alp Arslan, babası Çağrı Bey'in emriyle Gazneliler üzerine bizzat yürüdü. Bu kez zafer Selçukluların oldu. İleri gelen kumandanlardan bazıları Alp Arslan'a esir düştü. Selçukluların Gaznelilere karşı üstünlüğünü gören Ferruhzad, Gülsarığ ve diğer esirleri serbest bırakarak Alp Arslan'la anlaşma yoluna gitti (1053).

Ferruhzad, halkı tarafından sevilen adil ve merhametli bir sultandı. Ölümünden bir süre önce kendisine karşı düzenlenen bir suikasttan kurtulmayı başarmış, ancak bu olayın etkisiyle büsbütün hayata küsmüştü. Bir süre sonra da henüz çok genç olmasına rağmen yakalandığı kulunç hastalığı neticesinde hayatını kaybetti (4 Nisan 1059).

İbrahim b. Mesud (1059-1099)

Ferruhzad'ın ölümünden sonra Gazneli tahtına kardeşi İbrahim'i geçti. O, Ferruhzad tahta oturduktan sonra Bergund Kalesi'nde, sonra da Gazneli şehzadelerin gözetim altında tutulduğu bugünkü Aceristan'da, Gazne'nin kuzey batısında yer alan Ney kalesinde hapis hayatı yaşamıştı. Devletin ileri gelenleri, Ferruhzad'dan sonra tahta İbrahim'in oturtulmasına karar verince Serheng Hasan isimli bir görevliyi Nay kalesine gönderip onu getirttiler. 6 Nisan 1059'da yapılan cülus merasimiyle de Gazneli tahtına oturttular.

Tahta oturduğunda 26-27 yaşında olduğu anlaşılan Sultan İbrahim dönemi, uzun süredir devam eden istikrarsızlığın sonra erdiği, Gazneli devletinin toparlandığı bir dönem oldu. Onun ilk icraatı, Çağrı Bey'e bir anlaşma teklifinde bulunarak uzun süredir devam eden Gazneli-Selçuklu mücadelesine son vermek oldu. Zira hem o hem de Çağrı Bey, birbirlerinin topraklarını ele geçirecek durumda olmadıklarını, mallarını boş yere harcayıp askerlerini boş

yere yorduklarını, yağma ve tahriplerin, can kayıplarının gereksiz olduğunu anlamışlardı. 1059 senesinde Gazneli İbrahim'le Selçuklu Çağrı Bey arasında yapılan ve Ebu'l-Fazl Beyhaki tarafından kaleme alınan bu anlaşmaya göre iki taraf arasındaki çatışma sona erecek, her iki taraf elinde bulunan yerlerle yetinerek birbirlerinin topraklarında hak iddia etmeyecekler, Afganistan'ın kuzeyindeki Hindukuş dağları, iki taraf arasındaki sınır olacaktı.

Yapılan anlaşma devletin batı sınırlarında düzen ve istizamı temin eden Sultan İbrahim, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey döneminde imzalanan anlaşmayı Sultan Alp Arslan döneminde sürdürmeyi başardı. Şüphesiz bunda, Selçukluların batı politikasına ağırlık vermesinin de etkisi vardı. Bu dönemde iki devlet arasındaki devam eden iyi münasebetler, Sultan Alp Arslan'ın 24 Kasım 1072 tarihinde vefatından sonra bozuldu. Zira Alp Arslan'dan sonra Melikşah'ın tahta oturmasına, hatta sonrasına kadar devam eden hanedan içi çatışmalar, Selçuklulara bağlı birçok emir ve melik gibi Sultan İbrahim'i de cesaretlendirdi.

Uzun bir barış döneminin ardından Selçuklular üzerine ordu gönderen Gazneli İbrahim, Toharistan, Bedaşan, Belh, Kunduz ya da Velvaliç ve Talekan civarındaki eski Gazneli topraklarını geri almaya çalıştı. Melikşah, Ocak-Şubat 1073'te isyan eden Kavurt Bey'le uğraşırken, Sultan İbrahim de kalabalık bir Gazneli ordusunu, Melikşah'ın amcası ve Emiru'l-Umera unvanıyla meşhur Osman'ın idaresindeki Çiğilkent veya Sakalkent'e gönderdi. Gazneli kuvvetlerine karşı koyamayan Osman, maiyeti ile birlikte esir edildi. Bunun üzerine Sultan Melikşah'ın önde gelen emirlerinden Gümüş Tekin Bilge Bey, Gazneliler üzerine yürüdü. Fakat Gazneliler Çiğilkent'i yağmalayıp geri çekildiler. Bir süre sonra da Selçuklu sultanı Melikşah Gaznelilere üzerine bizzat sefer yapmaya karar verdi. Onun, bugünkü Özbekistan'ın güneyinde Ceyhun Nehri'nin sağ yakasında Afganistan sınırına çok yakın bir yerde bulunan Tirmiz'e yürümek üzere hazırlık yaptığını öğrenen Gazneli İbrahim, büyük bir endişeye düşerek daha önce esir ettiği Melikşah'ın amcası ve Emiru'l-Umera Osman'ı serbest bıraktı. Bir süre sonra Melikşah'ın Kavurt Bey isyanını bastırıp işleri düzene koyunca önce kendisine karşı itaatsizlik

gösteren Karahanlılar, sonra da Gazneliler üzerine yürüdü. Gazne'ye doğru ilerlerken İsfizar'da konakladı.

Melikşah'a karşı askeri bakımdan karşı koyamayacağını bilen Gazneli İbrahim, bir hileye başvurdu. Melikşah'ın emirlerine hitaben mektuplar yazdırdı. Bu mektuplarda şunlar yazıyordu: "Sizin Melikşah'ı bu tarafa gelmesi için zorlamanız çok iyi oldu. Ondan tamamen kurtulmamız için bu vilayete daha çabuk gelmesi için çabalayınız. Eğer başarırısanız ücret ve maaşlarınızı iki kat artırıp hepinize sonsuz bağış ve ihsanlarda bulunacağım."

Sonra bu mektupları bir casusa verdi ve bilinçli bir şekilde Selçuklu kuvvetlerine yakalanmalarını istedi: "Melikşah çoğu zaman ava çıkar. Av yerinde (şıkargah) seni onun huzuruna götürmeleri için fırsat kolla" dedi. Bu sırada Melikşah, İsfizar'a yakın bir yerde ava çıkmıştı. Casus o bölgeye gidince Selçuklu askerleri tarafından yakalandı. Sorgulanan casus mektupları ifşa etti. İhanete uğradığı endişesine kapılan Melikşah, durumu emirlerine bile sormadan seferi sonlandırıp geri döndü.

Sultan İbrahim, hilesinin başarılı olmasından hemen sonra diplomatik yolları devreye soktu. Sultan Melikşah'la kalıcı bir anlaşma yapmak için Mihter Reşid başkanlığında bir elçilik heyetini, çok sayıda değerli hediyeyle birlikte Sultan Melikşah'a gönderdi. Mihter Reşid, barış teklifinin yanında iki hanedan arasında akrabalık tesisi için de girişimde bulundu. Sultan Melikşah'ın kızını, Sultan İbrahim'in oğluna istedi. Melikşah bu isteği kabul ederek Mehdü'l-İrak lakabı verilen kızı Gevher Melik'i, Mesud bin İbrahim'le evlendirdi (1073/74). Böylece Gaznelilerle Selçuklular arasındaki ilişkiler, o güne kadar hiç olmadığı derecede gelişti.

Bu şekilde Selçuklular doğu sınırlarını, Gazneliler ise batı hudutlarını emniyet altına alarak diğer meselerle ilgilenme fırsatı yakalamış oldular. İki devlet arasında başlayan bu dostluk ve barış, Selçuklu meliki Tekiş'in isyanı sırasında tekrar sarsıldı. İbrahim'in Tekiş'i desteklemesi üzerine ona bir mektup yazan Sultan Melikşah, şunları söyledi: "Güya kardeşime bir tür iyilik yapıp bana karşı isyan ettirdin. Fakat elime geçti. Ben, onu kuşatıp hareket

edemeyecek hale getirdim. Şu anda onun, senin memleketinden başka hiçbir yerden yiyecek alma imkânı kalmamıştır. Senden beklenen ona yiyecek vermeyi kesmendir. Yok, eğer onu beslemeye devam edersen, aramızdaki antlaşmayı bozmuş olursun.”

Mektubu alan İbrahim hemen Melikşah’tan özür diletti. Tekiş ile aralarını düzeltmeleri için yardımcı olacağını belirterek Tekiş’e bir elçilik heyeti gönderdi ve onunla Melikşah’ın arasını düzeltmeye çalıştı. Bunun dışında da iki devlet arasında uzun süre boyunca kaynaklara yansıyan ciddi bir gerilim yaşanmadı.

Sultan İbrahim’in Selçuklularla iyi ilişkiler tesis etmesi, Gaznelilerin uzun süredir ihmal ettikleri Hind seferlerine yönelmelerine zemin hazırladı. 1079 yılında Hind Seferine çıkan Sultan İbrahim, ilk olarak Lahor’un 680 km uzağındaki Ecved (Acudhan) Kalesi’ni kuşattı. Ecved Kalesi’ndeki on bin Hindu savaşçı, kuşatmaya şiddetle karşı koysalar da kalenin düşmesini engelleyemediler. Gazne ordusu 23 Ağustos 1079’da kaleyi ele geçirdi. Sultan İbrahim Ecved’den sonra Hindistan’da dağların zirvesinde yer alan Rübal Kalesi’ne yürüdü. Kalenin bir tarafı orman diğer tarafı ise denizdi. Küçük bir alan dışında savaşacak yer yoktu. Ancak Sultan İbrahim burayı da fethetmeyi başardı.

Gazne ordusu buradan Dere-Nevre (Dera Dun) denilen bölgeye yürüdü. Rivayete göre buranın halkı, çok eski zamanlarda Türklerin efsanevi atası Alp Er Tunga tarafından Horasan’dan getirilen bazı toplulukların torunlarından oluşmaktaydı. Onlar, burayı yurt tutmuş ve çok müstahkem ve sağlam bir şehir kurmuşlardı. Şehrin öyle büyük bir göleti/havuzu vardı ki, insanlar ve hayvanlar oradan ne kadar içseler de su eksilmiyordu. Hind melikleri, bu şehrin ele geçirilmesini bir hayal olarak gördüklerinden daha önce burayı almak için bir harekâta bulunmamışlardı. Ancak Sultan İbrahim, burayı almaya kararlıydı. Önce onları İslam’a davet etti. Kabul etmemeleri üzerine şehre yürüdü ve ele geçirdi. Bölge halkının çoğu öldürüldü, kurtulanların ise bir kısmı dağa kaçarken, birçoğu da esir edildi.

Sultan İbrahim’in Hindistan’daki son durağı kayalık ve ormanlık bir bölge olan Vere oldu. Burayı da üç aylık ku-

şatmadan sonra ele geçiren Sultan İbrahim, büyük ganimet ve çok sayıda esir ile Gazne'ye geri döndü (1080).

Sultan İbrahim döneminde Gur bölgesinde de bazı fetihler gerçekleşti. O dönemde Gur'da, halkın zulüm ve adaletsizliğinden şikâyetçi olduğu Abbas b. Şiş hüküm sürmekteydi. Gur halkı Gazne'ye mektuplar yazarak Sultan İbrahim'den yardım istediler. Bunun üzerine harekete geçen Sultan İbrahim, kalabalık bir orduyla Gur'a girdi. Ona karşı koymayan Gur ordusu, Sultan'ın hizmetine girerek Emir Abbas Şiş'i ona teslim ettiler. Sultan Gur idaresini Abbas'ın oğlu Muhammed'i tayin ederek geri döndü. Böylece Gur bölgesi Emir Muhammed'le birlikte düzen ve istikrara kavuşmuş oldu.

Aşağı yukarı kırk yıl boyunca Gazneli devletini idare eden Sultan İbrahim, 25 Ağustos 1099 yılında öldü. Uzun bir aradan sonra Gaznelilere parlak günler yaşatan başarılı bir hükümdardı. Gazneli sikkeleri üzerinde ilk defa "sultan" unvanını o kullanmıştı. Kaynaklar onun son derece akıllı, adil, merhametli ve cömert bir hükümdar olduğunu, bu yüzden başta Selçuklular olmak üzere bölgedeki diğer sultan, melik ve emirler tarafından büyük saygı gördüğünü ifade ederler. Hatta bir rivayete göre Gazne sokaklarında gezip muhtaçlara yiyecek ve para dağıttığı, hastaların masraflarını hazinesinden karşıladığı söylenir. Yine kaynaklardaki bilgilere göre çok iyi bir hattat olduğu, her sene istinsah ettiği bir Kur'an-ı Kerim'i, çok sayıda mal ile birlikte Mekke'ye gönderdiği bilinir. Bunun dışında onun *Desturü'l-vüzera* isimli bir eser yazdığına dair rivayetler de vardır. Bunun dışında ilim adamlarını, şair ve edebiyatçıları himaye eden Sultan İbrahim taht kavgaları sebebiyle harabeye dönen şehirleri onartmış, Hayrabad ve Eymenabad gibi yeni yerleşim merkezleri inşa ettirmiş, çok sayıda hankah, ribat, mescid ve medrese yaptırmıştır.

III. Mesud (1099-1115)

Sultan İbrahim'in çok sayıda oğlu ve kızı vardı. Ölüncü yerine Sultan Melikşah'ın kızı, Sencer'in ise kızkardeşi olan Mehd-i Irak'la evli Mesud geçti. III. Mesud, döneminde Selçuklularla devam eden barışın sayesinde Hindistan

fetihleri devam etti. Oğlu Şirzad idaresinde gönderdiği bir ordu, Lahor'da fetihler yaptı. Hacıp Togantegin kumandasında gönderdiği bir ordu ise Ganj Nehri'ni aşp Hindistan'da gaza yaptı ki, Sultan Mahmud'dan başka hiçbir ordu oraya gidememişti.

Celalü'd-devle lakabı verilen Mesud da babası gibi sevilen, adil, cömert ve başarılı bir hükümdardı. Bu yüzden ona Mesud-i Kerim yani eli açık, cömert Mesud derlerdi. Onun döneminde devlet işleri düzene girmiş, Gazneli ülkesinde ve Zavulistan'da halkı zorlayan ya da fazladan yazılmış vergiler kaldırılmıştı. Mesud, babası döneminin bütün meliklerini, emirlerini ve büyüklerini ülkenin farklı bölgelerine görevlendirerek Gazneli saltanatını güçlendirdi. Şubat-Mart 1115'te öldüğünde elli dört yaşındaydı. Onun döneminde Gazneliler, başta Gazne olmak üzere Kabil, Büst, Kusdar, Mekran ve Kuzey Hindistan'a hükmetmekteydiler.

Şirzad (1115-1116)

III. Mesud öldükten sonra tahta, onun vasiyeti gereği oğlu Şirzad geçti. Ancak Sultan Mesud'un diğer oğlu Arslanşah, onun sultanlığını tanımadı. Germişir'de kendi hükümdarlığını ilan ederek "es-sultanü'l-azam ve sultanü'd-devle" unvanlarını aldı. Bir süre sonra da kardeşi Şirzad üzerine Gazne'ye yürüdü. Henüz bir yıldır tahtta oturan Sultan Şirzad, Arslanşah'a karşı koyamayıp başkenti terketti. Taberistan'a gidip o bölgede hüküm süren Bavendi hanedanından Alaüddevle Ali b. Şehriyar'a sığındı. Buradayken dünya ve saltanat işlerinden elini çekip Mekk'e'ye hacca gitmek istedi. Alaüddevle Ali b. Şehriyar, onun bütün ihtiyaçlarını karşılayarak hac görevini yerine getirmesini sağladı. Şirzad hacdan döndükten sonra tahtı ele geçirmek için yeniden harekete geçtiyse de başarılı olamadı ve Sultan Arslanşah tarafından öldürüldü (Şubat 1116).

Arslanşah (1116-1117)

Arslanşah Şirzad'ı öldürüp tahta oturtuktan sonra, bütün kardeşlerini ortadan kaldırmaya çalıştı. Bazılarını hapsedip bazılarını öldürttü. Bunlar içerisinde sadece Tekinabad'da bulunan Behramşah ona karşı mücadele edebildi. Ancak o da bir müddet sonra Arslanşah'la baş edemeyeceğini anlayıp Kirman'a kaçtı. Kirman Selçuklularından I. Arslanşah, Behramşah'ı çok iyi karşıladı. Ancak ona sadece biraz altın ve hediye verebileceğini söyleyerek, askeri yardım konusunda ise Horasan meliki Sencer'e gitmesini tavsiye etti.

O sırada Horasan, Selçuklu sultanı Muhammed Tapar adına bölgeyi idare eden kardeşi Sencer'in idaresindeydi. Behramşah, Sencer'in huzuruna Merv'e giderek ondan yardım istedi. Sencer onu dinledikten sonra yardım etmeye karar verdi. İki kardeşi barıştırmak için Gazneli sultanı Arslanşah'a bir elçi gönderip Behramşah'a karşı düşmanca tavrından vaz geçmesini istedi. Ancak Arslanşah, onu dinlemedi. Bunun üzerine harekete geçen Sencer, Gazne'ye yürümek için hazırlık yapmaya başladı. Arslanşah, bu durumu öğrenince Sencer'in ağabeyi Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a elçi gönderip Sencer'den şikâyetçi oldu. Sultan Muhammed Tapar, Sencer'e bir elçi göndererek onu Gazne'ye yürümekten vazgeçirmek istedi. Ancak gönderdiği elçiyi "Sen gittiğinde eğer kardeşim Sencer Gazne'ye doğru hareket etmiş olursa, ona hiçbir şey söyleme" diye tembihledi. Elçi, Horasan'a ulaştığında Sencer'i sefer halinde görünce Muhammed Tapar'ın dediği gibi yaptı. Sencer'e hiçbir şey söylemeden geri döndü.

Sencer, Büst'e ulaşınca Ebu'l-Fazl kumandasındaki Sistan kuvvetleri de ona katıldı. Gazneli Arslanşah Sencer'in yaklaştığını öğrenince telaşlandı. Hemen bir ordu toplayıp onu karşılamaya çıktı. Selçuklu kuvvetlerine önde gelen Selçuklu emirlerinden Üner kumanda ediyordu. Yapılan savaşta Gazneli kuvvetleri yenildi. Gazneli askerlerinden çok azı canlarını kurtarıp Gazne'ye varabildi. Çaresiz kalan Arslanşah'ın, Sencer'e boyun eğmekten başka yapacağı bir şey yoktu. Ancak bir yandan da Emir Üner'e haber gönderip Sencer'i geri dönmeye razı ederse kendi-

sine büyük meblağlar vermeyi teklif etti. Fakat Emir Üner bu teklifi kabul etmedi.

Emir Üner'in Gaznelileri bozguna uğratmasından sonra Sencer bizzat harekete geçip Arslanşah'ın üzerine yürüdü. Arslanşah, bu defa Sencer'e, onun kızkardeşi olan Selçuklu melikesi annesi Mehd-i Irak'ı gönderdi. İki yüz bin dinar ve çeşitli hediyelerle Sencer'in huzuruna giden Mehd-i Irak, oğlu Arslanşah'a kızgındı. İsyan etmedikleri, itaatsizlik yapmadıkları halde kardeşlerini öldürmüş, gözlerine mil çektirmiş ya da hapsedmişti. Bu yüzden Sencer'in yanına gittiğinde Arslanşah'ın kardeşlerine neler yaptığını anlattı ve Sencer'i Gazne topraklarına yürümeye teşvik etti.

Sencer Gazne'ye doğru ilerlemeye devam ederken yakın adamlarından birini Arslanşah'a elçi olarak gönderdi. Fakat Arslanşah bir kez daha barış kapısını kapattı. Elçiyi yakayıp bir kaleye hapsedti. Sencer Gazne'ye geldiğinde elçiyi serbest bıraksa da iş işten geçmişti. İki ordu Şehrabad'da savaşa başladı. Arslanşah'ın emrinde otuz bin süvari ve piyade vardı. Orduda bir rivayete göre yüz yirmi başka bir rivayete göre ise yüz altmış fil ve her filin üzerinde dört asker bulunuyordu. Gazneli filleri, Selçuklu ordusunun Sencer'in kumandasındaki merkezine saldırdılar. Merkez kuvvetleri, fillerden ürken atlar yüzünden zor anlar yaşıdıysa da Sencer duruma hâkim olmayı başardı. Okçulara, filleri ok yağmuruna tutmalarını emretti ve emrindeki üç bin gulamla hücum etti. Gazneli ordusunun ağır gücü olan fillerden birkaçı öldürülünce Selçuklu merkez kuvvetleri toparlanmayı başardı. Gazneliler bu defa Sistan kuvvetlerinin bulunduğu Selçuklu sol kanada saldırdılar. Filler, burada da korku ve paniğe neden olmuştu. Askerlerini cesaretlendiren Ebu'l Fazl, atından inerek ilerledi ve en büyük filin ön ayakları arasına girerek filin karnını ve göğsünü hançerle yaraladı. Yaralanan fil can havliyle geri dönüp kaçmaya başladı. Bu durum diğer fillerin ve Gazneli ordusunun düzeni bozmaya yetti. Sencer'in kumandasındaki merkez kuvvetleri hücumu geçerek üstünlüğü ele geçirdi ve kısa süre içinde Selçuklular Gaznelileri bozguna uğrattı.

Arslanşah'ın kuvvetlerinin mağlup edilmesinden sonra Sencer, 25 Şubat 1117'de Gazne'ye girdi. Behramşah'la bir anlaşma yapıp onu Gazne tahtına oturttu. Bu anlaşmaya göre Behramşah, Gazneli tahtının tek başına sahibi olacak; Gazne'de hutbe sırasıyla Halife, Sultan Muhammed, Melik Sencer ve sonra da Behramşah adına okunacak; Behramşah Sencer'e haraç ödeyecek ve bunun için Gazne'de bir Selçuklu memuru (amil) bulunacaktı.

Behramşah'ın Sencer'den aldığı yardım sayesinde Gazne tahtına oturması, hem Gazneliler hem de Selçuklular için yeni ve önemli bir gelişmeydi. Zira böylece Gazneliler Selçuklulara tâbi bir devlet haline geliyordu. Diğer yandan daha önce hiçbir Selçuklu meliki veya sultanı Gazne'ye girmemiş, Gazne'de Selçuklu hanedanından kimse adına hutbe okunmamıştı. Melikşah birkaç kere Gazne'ye yürümek istese de Nizamülmük'ün uyarısıyla vazgeçmişti. Bu bakımdan Gazne'de yaşanan bu gelişmeler, Selçuklular için de son derece önemliydi. Üstelik henüz Hoarasan meliki olan Sencer, çok sayıda ganimet ve malla Horasan'a dönerek bu başarı sayesinde şöhretine şöhret katmıştı.

Behramşah (1117-1157)

Sultan Sencer, Behramşah'ı Gazne tahtına oturtuktan kırk gün sonra Horasan'a döndü. Arslanşah ise mağlubiyetten sonra yanındaki az sayıda adamıyla birlikte Hindistan'a kaçmıştı. Sencer'in Horasan'a dönüşünden haberdar olunca o da Gazne'ye döndü. Behramşah Bamiyan'a çekilip durumu Sencer'e bildirdi. Sencer ona yardım kuvveti gönderdi. Bu arada Gazne'ye giren Arslanşah, bir süre burada kaldıktan sonra kardeşi Behramşah'ın üzerine yürüdü. Ancak bu sırada Sencer'in ordusu gelmiş ve Behramşah'a katılmıştı. Hem Arslanşah hem de yanındaki adamları, bir kez daha karşı karşıya gelmekten çekindikleri Selçuklu ordusu karşısında duramadılar. Kaçan Arslanşah'ı takip eden Gazneli ve Selçuklu birlikleri sonunda onu yakalamayı başardı. Horasan'dan gelen Sencer'in ordusunun kumandanı onu Sencer'e götürmek istese de Behramşah kardeşinin bir kez daha başına bela olmasından korkuyordu. Selçuklu kumandanına çok miktarda para ödemek

suretiyle onu ikna etti. Kardeşi Arslanşah'ı teslim alan Behramşah, onu boğarak öldürttü. (Eylül-Ekim 1118). Aslında gayet cesur ve yetenekli bir hükümdar olan Gazneli Arslanşah'ın en büyük şanssızlığı, Erdoğan Merçil'in ifadesiyle, talihin karşısına ondan daha cesur ve yetenekli bir şahsiyeti, Sencer'i çıkartmasıydı.

Behramşah, kardeşi Arslanşah'ı ortadan kaldırdıktan hemen sonra Gaznelilerin Hindistan Valisi olup kısa süre önce yaşanan taht mücadelesinde Arslanşah'a destek veren Muhammed Ebu Halim'in isyanıyla karşılaştı. Sultan Behramşah, büyük bir orduyla onun üzerine Hindistan'a yürüdü. Lahor yakınlarında karşılaştığı Muhammed Ebu Halim'i mağlup etti (11 Ocak 1119). Esir düşen Muhammed Ebu Halim'i affederek tekrar Hindistan valiliğine tayin etti.

Muhammed Ebu Halim, Behramşah'ın saltanatını tanımamaya kararlıydı. Onun Hindistan'dan ayrılmasından hemen sonra tekrar isyan etti. Bu defa Bhira civarında yer alan Nagor'da bir kale yaptırarak Türk, Arap, Fars ve Hindulardan oluşan büyük bir ordu topladı. Behramşah, Muhammed Ebu Halim'i cezalandırmak için bir kez daha Hindistan'a yöneldi. On bin kişiden daha kalabalık bir orduyla İndus Nehri'ni geçen Behramşah, o sırada Multan'da Kikyur isimli bir yerde bulunuyordu. Asi valinin ordugâhına ani bir baskın yapan Behramşah, ona karşı bir kez daha galip geldi. Kendisine karşı ikinci kez isyan eden Muhammed Ebu Halim'i bu sefer affetmedi. Onu ve biri dışında bütün oğullarını öldürdü. Muhammed Ebu Halim'in yerine Hüseyin b. İbrahim-i Alevi'yi Hindistan valiliğine tayin ederek Gazne'ye döndü (1119).

Behramşah, tahtını borçlu olduğu Horasan meliki Sencer'in 1118'de Selçuklu sultanı olmasından sonra onunla yaptığı anlaşmaya bağlı kalmıştı. Bu yüzden Behramşah döneminde Gazneli Selçuklu ilişkileri uzun süre problemsiz bir şekilde devam etti. Ancak 1134 yılına gelindiğinde durum değişti. Behramşah, Sultan Sencer'e ödemek zorunda olduğu vergiyi göndermedi. Üstelik Behramşah'ın Gazne'deki kötü yönetimiyle ilgili şikâyetler artmıştı. Bu yüzden Sultan Sencer Gazne'ye yürümeye karar verdi (Ağustos-Eylül 1135).

Behramşah, Gazne'nin uzaklığı sebebiyle Sencer'in kendisine karşı bir sefere çıkacağını düşünmemişti. Onun Merv'den harekete geçerek Büst'e yaklaştığını haber alınca endişelendi. Selçuklu ordusu Büst'e vardığında çok soğuk ve karlı bir havayla karşılaştı. Askerlere erzak, bineklere ot ve saman temini zorlaştı. Ancak neticede yürüyüş devam etti. Selçuklu ordusuna karşı hiçbir hazırlığı olmayan Behramşah, Gazne'ye doğru ilerleyen Sencer'e elçiler göndererek özür ve af diledi. Sultan Sencer, onu affetti. Bir mektup yazarak yakın adamlarından Hadım el-Mukarreb Cevher'le Behramşah'a gönderdi ve onu itaatini göstermesi için huzuruna çağırdı.

Behramşah, Sultan Sencer'e itaat etmeyi, vergiyi göndermeyi ve huzuruna çıkarak hizmet etmeyi kabul etti. Behramşah, hemen hareket edip el-Mukarreb Cevher'le birlikte Sultan Sencer'in yanına geldi. Ancak Sencer'in huzuruna çıkacağı sırada Sultan'ın yanında bulunan muhafız kıtası ve kalabalıktan korktu. Sultan'ın kendisini öldürteceğini zannedip geri dönmeye kalktı. el-Mukarreb Cevher, yaptığıının çok yanlış olduğu söyleyip onu fikrinden vazgeçirmeye çalışsa da başaramadı. Behramşah kaçıp Gazne'ye gitti. Fakat korkusundan orada da duramadı ve Hindistan'a kaçtı.

Behramşah'ın Gazne'yi terketmesinden sonra şehre yürüyüp ele geçiren Sultan Sencer, Behramşah'a bir mektup göndererek onu affettiğini, Gazne yönetimini kendisine bırakacağını bildirdi. Behramşah Sultan Sencer'den bir kez daha özür dileyerek ona bir saygısızlık yapmak istemediğini, ondan korktuğu için huzuruna gelemediğini söyledi. Neticede Sultan Sencer Horasan'a dönerken (Kasım-Aralık 1135), Behramşah da geri dönüp Sencer'in izniyle tekrar Gazne tahtına oturdu.

Bu gelişmelerden sonra Behramşah, o sırada bölgenin önemli güçlerinden biri haline gelmeye başlayan Gurlu hanedanıyla bazı çatışmalar yaşadı. Şöyle ki, Gazneli Behramşah, o sırada Gurlu tahtında meydana gelen saltanat mücadelesi yüzünden Gazne'ye kaçan ve aynı zamanda da damadı olan Gurlu Kutbeddin Muhammed'i zehirleterek öldürtmüştü. Bunun üzerine kardeşinin intikamını almak

isteyen Seyfeddin Suri büyük bir orduyla harekete geçmiş, bunu haber alan Behramşah ise Gazne ile Hindistan arasındaki Kirman şehrine kaçmıştı. Böylece Seyfeddin Suri, savaş yapmadan Gazne'ye hâkim olmuş ve burada Sultanlığını ilan etmişti (1148). Ancak Behramşah daha sonra onu mağlup ederek Gazne'yi tekrar ele geçirmeyi başardı ve Seyfeddin Suri'yi öldürdü.

Bu olaylardan sonra kardeşleri Melik Kutbuddin Muhammed ve Seyfeddin Suri'nin intikamını almak isteyen Gurlu Alaeddin Hüseyin, Behramşah'ın üzerine yürüdü. Yaptığı üç savaşta da onu yendi ve Behramşah'ı birkez daha Gazne'yi terk ederek Hind tarafına kaçmaya mecbur etti (1151). Sonra Gazne'yi yedi gün ve yedi gece yakıp yıktı. Öfkesi o kadar büyüktü ki, Gazne hükümdarlarının türbelerini açtırıp Sultan Mahmud, Mesud ve İbrahim dışında bütün Gazne Sultanlarının cesetlerini çıkardı ve kemiklerini yaktı. Bu sebeple ona Alaeddin-i Cihansuz, yani dünyayı yakan Alaeddin lakabını verdiler. Alaeddin Hüseyin, bir yıl Gazne'de kaldıktan sonra geri döndü ve Gazne, Kanda-har, Germesir ve Cibali Gur'dan topladığı büyük bir ordu ile Horasan'a yürüdü. Onu durdurmak üzere hareket eden Sultan Sencer, Evbeh'te yapılan savaşta onu mağlup etti (1152). Gurlu Alaeddin Hüseyin karşısında duramayarak Gazne'yi terk edip Hindistan'a kaçan Behramşah, Sultan Sencer'in onu mağlup etmesi üzerine geri dönerek Gazne'ye geldi (1152).

Böylece Gazne, kısa süre sonra tekrar Gaznelilerin eline geçmiş oldu. Ancak bu gelişmeyle işler düzene girmedi. Zira bir yıl sonra (1153) meydana gelen Oğuz İsyanı ve Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından esir edilmesi, Gaznelileri de olumsuz etkiledi. Ortaya çıkan kargaşa ve Gazneli Behramşah'ın Sencer'in yardımından mahrum kalması Gurluların işine yaradı. Bu karmaşada bir müddet daha Gazne'de hüküm süren Behramşah, Sultan Sencer'le aynı yıl, 1157 senesinde öldü.

Hüsrevşah (1157-1160)

Behramşah'ın ölümünden sonra Gazneli tahtına Hüsrevşah oturdu (1157). Bu sırada Gurlular, bir yanda Selçukluların diğer yanda ise Gaznelilerin yaşadığı sarsıntılardan sonra önemli bir güç haline gelmişlerdi. Toharistan ve Bamiyan'ı ele geçirdikten sonra Gazneliler üzerinde büyük baskı kurdular. Kısa sürede Gazneli şehirlerini bir bir ele geçirdiler. Gurlulara karşı Büst, Zemin-Daver ve Teginabad'ı kaybeden Hüsrevşah, diğer yandan da Oğuzların Horasan'ı istilasına karşısında Gazne'yi savunamayacağını anlayıp Lahor'a çekildi. Onun Gazne'yi terk etmesinden sonra şehir Oğuzların eline geçti. Gazne'deki karmaşa, 1173'e kadar devam etti. Bu tarihte Gurlu Sultanı Gıyaseddin Muhammed-i Sam Gazne'ye yürüyerek şehri ele geçirdi. Hüsrevşah ise 1160 senesinde ölünceye kadar Lahor'da hüküm sürdü.

Hüsrev Melik (1160-1186/87) ve Gaznelilerin Sonu

Hüsrevşah'ın ölümünün ardından Gazneli tahtına oğlu Hüsrev Melik oturdu. O, Lahor'da tahta oturduğunda Gazneli Devleti'nin hâkimiyeti Kuzey Hindistan'da Lahor ve Pencap'la sınırlı kalmıştı. Hüsrev Melik ise hızla çöküşe doğru süreklenen devleti tekrar ayağa kaldırma konusunda bir gayret göstermediği gibi, vaktinin çoğunu işret meclislerinde eğlenceyle geçirmekteydi. Bu yüzden kısa sürede emirlerin ve devlet erkânının saygısını kaybetti. Birer birer ondan uzaklaşan emirler, bağımsız hareket etmeye başladılar. İş öyle bir raddeye geldi ki, Hüsrev Melik emirlik ve komutanlık makamlarına kendi kadınlarını ve hadimlerini atamaya başladı.

Bu durum fazla uzun sürmedi. Zira 1173 yılında Gazne'yi ele geçiren Gurlu hükümdarı Gıyaseddin Sam, buraya kardeşi Muizzeddin'i yerleştirmişti. Gurlu Muizzeddin 1180/81 yılında Lahor'a yürüdü. Sind Nehri'ni geçip Lahor'u kuşattı. Türk ve yerli emirlerin yüz çevirdiği Hüsrev Melik'in yapacağı hiçbirşey yoktu. Muizzeddin'e oğlu Melikşah'ı ve bir filini göndererek itaatini bildirdi. Bunun üzerine kuşatmayı kaldırıp Gazne'ye dönen Muizzeddin, Gurluların 1185/86 yılında düzenledikleri altıncı Hindistan seferi sırasında tekrar Lahor'a geldi. Şehrin yağmalayıp tahrip etti. Gazne'ye dönerken de Ravi ve Çenap nehirleri arasında güçlü bir kabile olan Gokharların arazisinde bulunan Sialkot Hisarı'nın onarılmasını emredip Gurlu ileri gelenlerinden Hüseyin b. Harmil'i Sialkot Hisarı müdafasına memur tayin etti.

Gurlu Muizzeddin'in Gazne'ye dönmesini fırsat bilen Hüsrev Melik, nihayet harekete geçmeye karar verdi. Gokhar kabilelerinin desteğini alarak Sialkot Hisarı'nı kuşattı. Ancak bir netice elde edemeyip Lahor'a döndü. Gurlu Muizzeddin, Hüsrev Melik'in Sialkot'ı kuşattığını öğrenince

hemen Lahor'a yürüdü. Ancak Lahor'u Hüsrev Melik'ten almak için bir hileye başvurdu. Yanında bulunan Hüsrev Melik'in oğlu Melikşah'ı babasının yanına gönderdi. Ancak adamlarına, şehzadeyi iyice sarhoş etmelerini ve Lahor'a yavaş yavaş ilerlemelerini emretti. Hüsrev Melik, Muizzeddin'in oğlunu serbest bıraktığını öğrenince çok mutlu oldu. Durumdan hiç şüphelenmedi. Kendisini eğlenceye verip bütün tedbirleri gevşetti. Gurlu Muizzeddin, yirmi bin kişiden oluşan ordusuyla hızla hareket ederek Melikşah'tan önce Lahor'a geldi. Hüsrev Melik gelişmelerden haberdar olana kadar şehre girdi ve önce Hüsrev Melik'i sonra da oğlu Melikşah'ı esir etti. Hüsrev Melik ve oğlu, önce Gazne'ye daha sonra da Gurluların başkenti Firuzkuh'a, Gurlu Sultanı Gıyaseddin Sam'a gönderildi. Gaznelilerin hüküm sürdüğü son toprak parçası Lahor ise Multan valisi sipehsalar Ali Kirmac'a ikta edilerek doğrudan Gurlulara bağlandı. Böylece Gaznelilerin hâkimiyetleri fiilen ve resmen sona erdi (1186/1187).

İbnü'l-Esir'e göre son Gazneli sultanı Hüsrev Melik ve oğlu Firuzkuh'a vardıklarında Gurlu sarayında iyi karşılanmadılar. Gurlu Sultanı Gıyaseddin, onlarla görüşmeyi bile gerek görmeden hemen hapsedilmelerini emretti. Hüsrev Melik Garcistan'da bulunan Balervan Kalesi'ne, oğlu Melikşah ise Gur'un Seyfrud Kalesi'ne hapsedildi. 1191 yılında ise her ikisi de öldürüldü. Böylece Gazneliler Devletinden sonra Gazneli hanedanı da tarihe karışmış oldu.

Ravzatu's-safa müellifinin dediği gibi "Bütün Gazneliler, Gurluların eline düştü. Hepsi de yokluk ve ölüm şerbetini tattı. Böylece Sebuktegin hanedanının izi silindi. O şevket sahibi padişahlardan, bu hikâyeden başka bir şey kalmadı. Ey basiret sahibleri ibret alın."

Yeni Bir Türk-İslam Devleti Modeli: Gaznelilerde Devlet ve Teşkilat

Gazneliler Devleti'nin kuruluş hikâyesi, Samani Emiri Ahmed b. İsmail tarafından bir köle pazarından satın alınan Alptegin'le başlar. Kişisel özellikleri, kabiliyeti ve sadakati sayesinde Samanilerin Horasan sipahsalarlığına kadar yükselen Alptegin, Samani tahtında yaşanan iç çekişmeler neticesinde velinimetisi olan bu hanedandan uzaklaşarak Gazne'ye gitti ve burada Gazneliler devletinin nüvesini teşkil eden küçük bir siyasi yapı oluşturdu. Alptegin'in temellerini attığı bu küçük şehir devleti, onun ölümünden sonra birkaç kere yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalsa da Sebüktegin'in iktidara gelmesiyle istikrara kavuştu ve döneme ait kaynaklara Sebükteginiler ya da Mahmudiler gibi isimlerle geçen Gazneliler Devleti ortaya çıktı.

Bu devlet ilk yıllarında Gazne merkezli mahalli bir hanedandı. Hanedan Türk kökenli olup Samanilere tâbi olarak varlığını devam ettirmekteydi. Ancak ilk hükümdarları ve idarecileri, Samaniler gibi önemli bir hanedanın hizmetinde bulunmuş olduklarından askeri, siyasi ve idari konularda bilgi ve tecrübe sahibi kişilerdi. Özellikle Sebüktegin, iyi bir asker ve kumandan olmasının yanında idari kabiliyeti, siyasi ve diplomatik zekâsıyla devletin kurucusu oldu. Şartların sevgiyle ortaya çıkan ve Sebüktegin sayesinde bir devlet haline gelen bu mahalli hanedanın geleceği, ondan sonra yerine geçecek kişiye bağlıydı. Yeni Gazne hükümdarı devletini Gazne merkezli yerel bir hanedan olarak ayakta tutmakla mı yetinecek, yoksa devletin kurulduğu coğrafyanın sunduğu imkân ve fırsatları değerlendirerek bir imparatorluk olma yolunda cesur adımlar mı atacaktı.

Neyse ki Sebüktegin'den sonra tahta geçen Mahmud, babası zamanında temelleri atılan Gazne merkezli devletin genişleme imkânlarını kullanmayı, bu genişlemeye uygun

teşkilatlanmayı, kültür ve medeniyet müesseselerini oluşturmaya başarabilecek bir alt yapıya sahipti. Kendisini ve devletini, o sırada büyük bir fikri, mezhebi ve siyasi kargaşa içinde bulunan İslam coğrafyasından ve İslam hanedanları arasında sürüp giden çatışmalardan mümkün mertebe uzak tutarak, talihin Gaznelilere bir hediyesi gibi beliren Hindistan coğrafyasına yöneldi. Onun Hindistan'a yönelişi, İslam coğrafyasında türlü sebeplerle çatışıp duran diğer İslam hanedanlarının aksine, Gaznelilere hem İslam âleminde adeta unutulmuş gaza ve cihadın önderliği payesini, hem de o güne kadar fetih yüzü görmemiş Hindistan topraklarının ganimetinden ve vergilerinden elde edilecek bir zenginlik kazandırdı. Sebüktegin'in ve özellikle de Mahmud'un belirlediği bu siyaset sayesinde çok geniş bir hareket kabiliyeti kazanan Gazneliler, Hindistan'a üst üste düzenledikleri seferlerde elde ettikleri zaferlerin yanında, oluşturdukları devlet teşkilatıyla, ilim, kültür ve sanat faaliyetleri ve hayır müesseseleriyle de tarihe damgalarını vurdular.

Bu süreçte Gazneli Devlet yapısında üç kadim devlet geleneğinin etkisi vardı. Sebüktegin'den itibaren oluşan hanedanın ana nüvesi, Türk devlet geleneği üzerine oturmuştu. Ancak bu gelenek, tıpkı Samaniler gibi bir yandan kadim İran devlet geleneği ve aynı oranda İslam devlet geleneğiyle şekillenmiş, devletin kurulduğu zamana ve mekâna uyum sağlamıştı. Muhtemelen Samanilere bağlı bir emirlik durumunda iken teamül haline gelen Abbasi hilafetine bağlılık, Sultan Mahmud zamanında büyük bir imparatorluk haline geldiği dönemde de aynen devam etti. Şu halde Gazneliler, devlet geleneği ve işleyişini, Sebüktegin'in tahta oturmadan hemen önce özellikle vurgulamak gereği duyduğu kadar Türklük şuuru ve bilincine, Abbasi hilafetine bağlılığı büyük bir onur ve gereklilik görecektik kadar da İslam devlet geleneğine ve hâkim olduğu bölgelerde önceden beri uygulanan gelen İran toprak sistemini ve yerel idare usullerine intibak edecek kadar Fars devlet geleneğine bağlı bir sistem üzerine inşa etmişlerdi.

Gaznelilerin Sünni Abbasi hilafetine bağlılıkları, aynı zamanda Gaznelilerin o günkü İslam dünyasının dini, mezhebi ve siyasi saflaşmasında Sünni İslam'dan yana olduklarının bir göstergesiydi. Nitekim Gaznelilerin, di-

ni-mezhebi politikası, kuvvetli bir Sünnilik inancı çerçevesinde oluşturulmuştu. Bilhassa Sultan Mahmud döneminde Sünni İslam'ın en büyük hamisi ve savunucusu haline gelen Gazneliler, "kâfirlere" karşı yaptıkları gaza ve cihad faaliyetlerini, zaman zaman Sünni İslam karşıtı akımlara da yöneltmişlerdi. Gaznelilerin Sünni İslam merkezli politikası, onların sadece siyasi ve askeri faaliyetlerin değil, Gazneli ülkesindeki ilmi ve fikri çalışmaların da çehresini belirleyen temel özelliklerden biriydi.

Gaznelilerde, diğer Orta Çağ devletlerinde olduğu gibi hükümdarlar devlet özdeşleşmişti. Beyhaki'nin ifadesiyle hükümdar, devlet çadırının direğiydi. Ancak çadır sadece direktan ibaret değildi. Onun bir de direğe sıkı sıkı bağlı ipleri ve kazıkları vardı ki, bunlar da raiyyet, yani halktı. Nasıl ki çadırın ayakta kalması direğe bağlıysa, devletin ayakta kalması da hükümdara bağlıydı. Eğer direk (hükümdar) çürük olursa günün birinde düşer yıkılır, o zaman ne çadır (devlet) ne ip ne de kazıklar (halk) kalırdı. Bu anlamda devlet düşüncesinin temelinde hükümdar yer almaktadır. Hükümdar, Tanrının devleti yönetme yetkisi yani kut verdiği Sebüktegin hanedanından olurdu. Veraset yoluyla tahta çıkan hükümdarın taşınması gereken bir takım özellikler vardı. Sultanların asıl vazifeleri, gece gündüz demeden millete hizmet vermek, adaleti tatbik etmek, ülkeyi iç ve dış düşmanlara karşı muhafaza etmek ve devleti ve halkı kalkındırmaktı. Bunun yanında Sebüktegin de oğlu/oğulları için yazdığı/yazdırdığı *Pendname*'sinde de hükümdarın sahip olması gereken özellikleri sıralarken devlet yönetmenin ne derece önemli bir iş olduğuna dikkat çekmiş ve bunun için Allah'tan korkmasını, halkın ancak dindar bir hükümdara hürmet edeceğini öğütlemişti.

Ayrıca devletin ekonomik yönden güçlü olmasının, hazinenin dolu olmasıyla mümkün olacağını, halka müşfik davranmasını, dindar ve akıllı insanlarla müttefik olmasını, vergi alırken zulüm ve haksızlık yapmamasını ve adaletten ayrılmamasını, memleket idaresinden gafil olmamasını, her tarafa casuslar ve haberciler tayin etmesini, ordu ve askerın silahlarından, maaş ve iâşelerinden daima haberdar olmasını, kâtipler ve vezirlerin durumlarından gafil olmamasını, liyakata önem vermesini, ülkede yol emniye-

tini sağlamasını, tüccarların mallarına verilecek zararlara mani olmasını, pazardan, fiyatlardan, alışveriş ve muamelelattan haberdar olmasını, müsrif olmamasını, hazineyi boş yere harcamamasını, işleri ehil olanlara vermesini, soylu ve hünarlı kişi bir işe liyakatli ise görev verirken onu tercih etmesini, valilerin/âmillerin zulüm yapmasına mani olmasını, adaleti yaymak için divan-ı mezâlim'e bizzat oturmasını ve kararlarında ihtiyatlı davranmasını söylemişti.

Devlet yöneticisinde bulunması gereken ahlaki meziyetler konusunda ise takva sahibi olmasını, büyük günahlardan sakınmasını, cömert ve merhametli olmasını, ancak hükümdarlığına göz dikenler ile halkın mallarına el uzatanları asla affetmemesini, kendini beğenmişlik ve istibdaddan sakınmasını, her işinde doğruluğu benimsemesini ve dostluğu denenmiş sadık insanlarla istişare etmesini, geveze ve gereksiz konuşan insanları huzurunda tutmamasını belirterek "bunlar benim sana nasihat ve vasiyetimdir. Bu sözleri ezberlemelisin ve kalbine nakşetmelisin" diyerek ona devlet ve saltanata (kut'a) ulaşabilmenin yollarını göstermişti.

İslam âleminde resmi bir unvan olmasa da "sultan" lakabını ilk kullanan hükümdar Sultan Mahmud'du. O ve ondan sonraki Gazneli hükümdarları da Abbasi halifelerine bağlı kalarak onlardan birçok lakablar almışlardı. Sultan Mahmud'un ismi kadar meşhur lakabı "Yemînüd-devle" olup Utbî'nin meşhur eseri bu lakaba atfen *Tarih-i Yemîni* adını taşıyordu. Gazneli sultanları, hâkimiyet alametleri arasında sayılan sikkelerde kendi isimleriyle beraber Abbasi halifesinin ismine de yer veriyor, hutbelerde de onların ismini zikretmeyi vazife biliyorlardı. Hâkimiyetlerini onlardan aldıkları menşurla sürdürür, hilat, sancak ve çetrelinde Abbasi hilafetinin alameti siyah rengi kullanırlardı. Bunun yanında farklı hükümdar, devlet adamı ve askeri birliklerin farklı renklerde ve üzerlerinde hilâl, arslan ve mızrak şekillerini havi alem ve sancakları da vardı. Tabii başkentleri dârü'l-mülk Gazne'ydi. Belh, Nişabur ve devletin son zamanlarında Lahor'u başkent olarak kullanan Gazneli hükümdarları da olmuştu.

Gazneli sarayları, devletin zenginliğine, haşmet ve azametine bağlı olarak son derece ihtişamlı yapılarıdır. Sultanın azametini ve devletin kudretini sergileyen bu saraylarda, çeşitli teşrifat usul ve kaideleri uygulanırdı. Saray hayatına ait işlerin planlanması ve yürütülmesi için çok sayıda saray görevlisi mevcut olup bunlara genel olarak saray büyükleri ve küçükleri denirdi. Saray büyükleri, yüksek rütbeli amirleri, saray küçükleri ise alt kademelerdeki hizmetli grubunu ifade ederdi.

Orta Çağ İslam devletlerine özgü bir saray teşkilatına sahip Gaznelilerde doğrudan sultana bağlı olarak hizmet veren birinci dereceden saray görevlilerinin başında, reislerine hâcib-i Bozorg denen hâcibler gelmekteydi. Sultanın gulâmları arasından yetişen hâcibler, sarayda sultan ve vezirden sonra en yetkili saray görevlisiydi. Bütün saray hizmetlerinin başında bulunan hacibler, valilik ve komutanlık gibi başka üst düzey görevlere de getirilmekteydi.

Hazinenin gelirlerinden ve vergilerden belli bir miktarı alıp bu meblağı sarayın fırınlarına, mutfaklarına, ahırlarına ve saraydaki bütün görevlilere tahsis etmekle görevli olan vekil-i der ya da vekil-i haslar da önemli saray görevlilerindendi. Vassal hükümdarlar ve valilerin de Gazneli sarayında kendileriyle ilgili işleri yürütmek, murakabe etmek ve gerektiğinde sarayın haberlerini efendilerine iletmek için hükümdarın sarayında vekil veya vekil-i der bulundurulardı. Hükümdarın suçluluğuna karar verdiği kişileri cezalandıran emir-i hares de diğer İslam devletlerinde olduğu gibi saray teşkilatındaki en önemli görevlerden biriydi. Hükümdarla devlet erkânı arasındaki irtibatı sağlayan ağaciler ve perdedar, sultan ve diğer idarecilerin yerlerine bıraktıkları nâib ve vekiller, sultanın silahlarıyla ve korunmasından görevli silahdar ve candarlar da vardı. Bunların dışında emîr-i ahur sultanın ve sarayın ahır ve hayvanlarından, emir-i şikâr av işlerinden sorumluydu. Kedhüdâ isimli görevli ise bilhassa eyaletlerde sultanın halifesi, vekili ya da vezir gibi hareket ederdi. Özellikle Irak bölgesine tayin edilen ket-hüdalar, diğer eyalet vezirlerine göre daha fazla yetkilerle donanmış olup sipehsalara bile sultan tarafından ve onun emriyle iş görmesini emredilirdi.

Bunların dışında saray küçükleri olarak adlandırılan hizmetliler grubu da sarayın işleyişinde önemli bir yer tutarlardı. Bunlar her türlü görevin çekirdeğini oluşturan *gulaman-ı saray*dan oluşurdu. Askeri bir rütbe olarak sarayda ve törenlerde düzeni sağlamakla görevli serhengler (çavuş), elçileri karşılama ve ağırlama görevini yapan resuldâr ve teşrifat işleriyle ilgilenen mertebedâr da yine saray görevlileri arasındaydı. Hazinesدارlar ve emrindeki diğer görevliler sarayın hazinesi ve ona bağlı işleri, camedar sultanın elbise ve giyim kuşam işlerini, şarabdar içeceklerin tedarik, bakım ve servisini, çaşnigir ise sultanın yemek işlerini gören görevlilerdi. Sultana diğer hükümdarlar, şehzâdeler ve vasallarin saraylarından haber getiren münhi, peyk ve casuslar, saray mutfağının bir parçası olarak ekmek imalini üstlenen nânbâyân-ı hassalar, sarayın kütüphanesinden sorumlu olan hâfız-ı kütübler ve saraydaki şairlerle diğer işlerle ilgilenen özel görevliler de saray hizmetlileri arasında yer almaktaydı. Bütün bunların yanında saray hayatının birçok alanında hizmet gören mutripler, sakiler, hembazlar, tabipler, levazım memurları gibi çok sayıda hizmet erbabı saray teşkilatı içinde bulunuyordu.

Saray teşkilatı dışında bir de hükümet teşkilatı diyebileceğimiz divanlar vardı. Yine diğer Orta Çağ İslam devletlerine benzer şekilde oluşturulan bu divanlardan en önemlisi vezirin başkanlık ettiği divan-ı hâce veya divan-ı vezir de denilen vezaret divanıydı. Bunun dışında en önemli divan, devletin harici ve dâhili bütün yazışmalarının idaresini yürüten divan-ı risaletti. Bazı müelliflerce mahzen-i esrar olarak da nitelenen divan-ı risalet, Gaznelilerin en büyük ve müstakil divanları arasındaydı. Bunların dışına mali işlerle ilgilenen divan-ı istifa ve teftiş işleriyle ilgilenen divan-ı işraf da büyük divanlar arasındaydı. Bunların dışında haberleşme ve istihbarat işleriyle ilgilenen divan-ı berid, saray teşkilatın önemli yeri olan vekil-i hassın uhdesinde bulunan divan-ı vekâlet ve ordu işlerinin yürütüldüğü divan-ı arz gibi başka divanlar da (divan-ı ab, divan-ı müsadere vb) bulunmaktaydı.

Gaznelilerin taşra teşkilatı da diğer Orta Çağ İslam devletlerine benzer şekilde teşkilatlanmıştı. Vilayet ve eyaletler, sultanın emriyle bölgeye görevlendirilen melikler ya

da diğer devlet erkânı tarafından idare edilirdi. Eyalet veya vilayetlerin bazıları merkezden tayin edilen yöneticiler tarafından idare edilirken, özellikle fethedilen bölgelerde ve merkeze uzak vilayetlerde buradaki yerel idarenin devamına müsaade edilir, ancak bunlarla tâbi melik veya emirlik statüsüyle Gazne hükümdarına karşı onun adına hutbe okutup para bastırmak, onun sarayında rehin bulundurmak, yıllık vergi vermek ve hükümdarın talebine göre asker göndermek gibi şartları havi anlaşmalar yapılırdı.

Gazneli taşra idaresi, genel anlamda sivil ve askeri idare olarak ikiye ayrılmıştı. Hükümet teşkilatındaki divanların küçük modelleri eyaletlerde de mevcuttur. Sivil idarenin başındaki görevliye sahib-i divan denirdi. Sahib-i divan, vergilerin toplanması ve yönetim işlerinden sorumluydu. Eyaletteki ordunun ihtiyacını karşılamak da onun görevleri arasındaydı. Askeri idareden ise salar ya da sipehsalar denilen ordu kumandanı sorumluydu. Sipahsalar sultan tarafından atanır, hilat giydirilerek bölgelerine gönderilirdi. Ancak herhangi bir sebep ile merkezde kalıp yerlerine naib ya da kethüda görevlendirebilirlerdi. Sipahsaların görevi, görevli oldukları bölgeyi korumak, karışıklıkları önlemek, gerektiğinde de emri altındaki askerlerle sultanın ordusuna katılmaktı. Sipahsalarlar arasında sürekli gazayla meşgul olan Hindistan sipahsalarlarının ayrı bir önemi vardı. Bunların dışında reis, zaim, şihne, amil, müstehis, muhtesib, şehir halifesi, canbaş, hatip nakib-i aleviyan ve kale komutanı olan kutval de Gazneli taşra teşkilatında yer alan görevlilerdi.

Hindistan Fatihî Gazneliler Ordusu

Gazne ordusu ağırlıklı olarak gulam sistemine dayanıyordu. Ancak bu kuvvetin yanında tâbî devlet kuvvetleri, Türkmenler, bölge kuvvetleri ve gaziler (mutavvia/mutavviun) de mevcuttu. Kuzeyden gelen ücretli askerler de zaman zaman Gazneli ordusunda görev alırlardı.

Bazı yazarlara göre gulâm sistemini en başarılı şekilde uygulayan devletlerin başında Gazneliler gelmekteydi. Gulamlar arasında sultanın hassa ordusunu oluşturan ve *gulaman-ı saray* diye adlandırılan grup önem arz etmekteydi. *Gulaman-ı saray* içerisinde seçilerek sultanın muhafazası için görevlendirilen gulâmlara *gulaman-ı has* veya *gulaman-ı sultani* denirdi. *Gulaman-ı saray*ı oluşturan her grubun kendine özgü kıyafetleri ve silahları vardı. *Gulaman-ı saray*, dergâhta bulunan ve visak/çadır adı verilen koşu-larda barınır, *gulaman-ı hasslar* ise *saray-ı gulaman-ı hass* adlı binada kalırlardı.

Gulamların çoğunluğu Türk'tü ve sayıları takriben 4.000-6.000 arasındaydı. Sonraları bu gulamlara Hintliler ve Tacikler gibi gruplar da katılmıştı. Bunlar *gulaman-ı saray*, *salar-ı gulaman* veya *salar-ı gulaman-ı saray* adı verilen bir kumandanın emri altında bulurdu. *Salar-ı gulaman*, Türk asıllı olup kılıç ehli arasında makamca *hacib-i bozorg*dan sonra gelirdi. Sultanın başkanlık ettiği bütün istişari meclislere katılır ve askeri konularda fikir beyan edebilirdi. *Salar-ı gulaman* sefer dönemleri dışında gulamların eğitimiyle meşgul olur, onların her an sefere hazır olmasını sağlardı. Gulamların kaydı, ihtiyaçlarının karşılanması, maaşlarının ödenmesi gibi idari işler *divan-ı arz* tarafından yapılırdı.

Gazne ordusunu oluşturan diğer bir unsur da tâbî devlet kuvvetleri idi. Zira Orta Çağ devletler hukukuna göre tâbî hükümdarların metbû hükümdara karşı görev ve salahiyetlerinden biri belirli miktarda askerle seferlere

katılmaktı. Gazneliler de tâbi devletlerden ordu talebinde bulunmuşlar, ancak Gazne ordusunun sayıca çokluğu sebebiyle bu yola sıkça başvurmamışlardı.

Sultan Mahmud zamanında Horasan'a yerleşmelerine izin verilen Türkmenler, bazı seferlerde harp sahasına yakın bölgelerden toplanan milis kuvvetler ve Müslüman olmayan devletlere karşı düzenlenen seferlere iştirak eden gönüllü gazi birlikleri Gazne ordusunda önemli yer tutardı. Sultan Mahmud'un Hindistan seferleri sırasında Gazne ordusunda çok sayıda gazi vardı. Sultan Mahmud'un 1018'deki Kannouç seferine Maverâünnehir'den 20 bin gazi katılmıştı. Sultan Mesud zamanında da sadece Lahor'da bir ordugâhta toplanan Hindistan bölgesi gazilerinin sayısı 10 bin piyadeydi. Gaziler, gulamlar gibi maaşlı olmayıp yalnız ganimetlerden hisse alırlardı. Hindistan gibi zengin bir bölgeye yapılan seferlerde ganimet payı oldukça yüksekti. Gaziler, salar-ı gaziyan diye adlandırılan bölgesel kumandanların emri altında bulunurlardı.

Muharip sınıflar atlı ve yaya olmak üzere başlıca iki bölümden oluşmaktaydı. Ancak sevar/süvâr ve piyade olarak adlandırılan bu sınıfların sayı yönünden birbirine oranı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Yine de meydan savaşlarında süvarilerin piyadelere göre fazla olduğu söylenebilir. Ordudaki süvari birlikleri yanında sultanın da şahsına ait daimi bir süvari gücü vardı. Türklerden ve Hintlilerden oluşan ve Beyhakî tarafından 4.000-6.000 kişi oldukları öne sürülen nu birlikleri *sevar-i sultani*, *sevar-i dergahi* veya *severan-i dergâhi* olarak adlandırılırdı.

Gazneli ordusunun sayısını, kaynaklarda yer alan abartılı ifadelerden hareketle tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da büyük bir yekûna ulaştığı muhakkaktı. Bir kayda göre Sultan Mahmud'un 1023'te yaptığı bir arz yani teftiş sırasında ordunun mevcudu 54 bin civarındaydı. Bu sayı, savaş zamanında katılan gönüllüler ve eyalet kuvvetleriyle artıyordu. Nitekim Mahmud'un 1015-16'daki Harezm seferi için Belh'e geldiğinden bahseden kaynaklar, yanında 100 bin kişilik bir ordunun bulunduğunu kaydetmişlerdi.

Gazne ordusunun komuta zincirindeki en düşük rütbe *servisâk* veya *hayl-taş* idi. Bu rütbeyi haiz nefer 10 sü-

varinin kumandasından mesuldü. Sayıları en az 500 olan *hayl-taş*lardan önemli savaşlarda bir birlik kurulur ve hâcibin emrine verilirdi. Bu kuvvetler binicilikteki maharetleri sebebiyle öncü birlik veya ricat eden düşman ordusunu kovalamak üzere gönderilirlerdi. Bazen de haberleşme ve sair merasimlerde yer alırlardı. Bunun üstündeki rütbeler ise *kâid*, *serheng* ve *hâcib* idi. Ordudaki en üst makam *salarlık* veya *sipehsalarlık*tı.

Gaznelilerde, devrin diğer İslam devletlerindeki gibi Türk ve Sâsânî tarzı olarak adlandırılan iki savaş sistemi mevcuttu. Birlik (bölük) esasına dayanan Türk tarzına *cevk* (fevc) adı verilir. Kalb (merkez), meymene (sağ kanat), meysere (sol kanat), mukaddem, talaye, talayi veya talia (öncü kuvvetler), saka veya mayedar (ardcı kuvvetler) olarak tertip edilen Sasani sistemi ise Beyhakî tarafından *tabiye* olarak adlandırılmıştır. Gazneliler sahte ricate dayanan "Turan taktiği" gibi duruma, zamana ve mekâna göre farklı savaş stratejileri kullanmışlardı.

Gazne ordusu, silah ve teçhizat bakımından son derece gelişmişti. Bu husus, özellikle Beyhakî'nin kayıtlarında sık sık vurgulanmaktadır. Gazneli ordusunun kullandığı ok, yay, mızrak, kılıç ve gürz gibi silahlar ile zırh, kalkan ve miğfer gibi savunma araç gereçleri, dönemin teknolojisi için önem teşkil etmektedir. Öte yandan Gazneli askerlerinin bu silahları kullanma konusundaki maharetleri de dikkat çekicidir. Bunların yanında *mancınık*, *arrade*, *tir-i çarh* (ok mancınığı) ve kule gibi kuşatma silahları da son derece ileri teknolojiye sahipti.

Bu silahlar arasında en önemlileri ok ve yaydı. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Gazneli sultanlarının ve askerlerinin okçuluk konusundaki maharetleri dikkat çekiyordu. Saray gulâmları merasimlerde ok ve yaylarını ellerine alır, *şega* veya *kiş* (okluk) ve *nîm-i leng* (yaylık) olarak adlandırılan ok ve yay kaplarını (tirkeş ve sadak) bellerindeki kemerlere takarlardı. Gazneli ordusunda mızrak da kullanılmaktaydı. Kaynaklarda *nîze* veya *harbe* adlarıyla anılan mızrağın, kısa (*nîze-i kütah*) ve uzun (*nîze-i dıraz*) türleri mevcuttu. Bunlar haricinde kanatlı ya da temreni kanatlı olan *şel*, ortasına takılan ipekten örülmüş halkaya

işaret parmağa takılarak kullanılan/fırlatılan heşt, bir çeşit av silahı olarak kullanılan küçük mızraklar (tirâd veya mit-rad) gibi çeşitli formlarda mızraklar da vardı. Dandanakan Savaşı'nda Sultan Mesud'un kullandığı kaydedilen *harbe-i zehragin*, zehir saçan mızrak anlamında muhayyel bir teşbih değilse, bu dönemde ucu zehirli mızraklar da kullanıldığı düşünülebilir.

Kılıç (şemşir), balta (nacah, teber) gibi kesici silahlar da Gazneli ordusunda kullanılıyordu. Göğüs göğse savaşların en önemli silahı kılıç; sultanlar, şehzadeler, saray gulamları ve diğer askerin en çok tercih ettikleri silahlardandı. Özellikle saray gulamları, savaş dışında da kılıçlarıyla dikkat çekiyorlardı. Merasimlerde kınlarıyla birlikte gösterişli kılıçların kullanıldığı kaynaklarda anlatılmaktadır. Gaznelilerin kullandıkları kılıçların şekli ve özellikleri hakkında fazla bilgimiz olmasa da zaman zaman *karaçulî/karaçuri* olarak adlandırılan özel bir kılıçtan söz ediliyordu.

Gaznelilerce kullanılan diğer bir silah türü de gürzdür (debus, amud). Sultan Mesud, Gur üzerine yaptığı seferde 20 men ağırlığında bir gürz kullanmış, yine Taberistan seferinde gürz ile savaşmıştı. Gürz de savaş alanları dışında bir merasim silahıydı. Öyle ki kaynaklarda saray gulamlarının altın ve gümüş gürzlerinden bahsedilmekteydi.

Savunma aracı olarak kullanılan zırh (cevşen), kalkan (siper) ve miğferler de savaşlarda büyük öneme sahipti. Başta sultanlar olmak üzere savaşa katılan bütün askerler bu teçhizatları kullanırdı. Öyle ki, Dandanakan savaşı sonrasında, yenilen Gazne ordusunun bıraktığı ve adeta yolları dolduran zırh, kalkan ve diğer silahlar, Selçukluların eline geçmişti. Beyhaki, aynı savaş hakkında bilgi verirken, Tuğrul Bey'in de günlerce zırhını çıkarmadığı, geceleri ise kalkanını kendisine yastık yaptığını anlatmaktadır. Zırh, kalkan ve miğfer de merasimlerde saray gulâmlarının vazgeçilmez teçhizatları arasındaydı. Mesela sarayda altın ve mücevherlerle süslü kalkanlar taşıyan elli Deylemlî gulâmdan oluşan bir birlik vardı.

Bu silah ve teçhizatın dışında ağır silahlar ve kuşatma makineleri de vardı. Bu silahların da kendi içlerinde çeşitleri olsa da bunlar kaynaklara nadiren yansımıştır. Mesela

Fahr-i Müdebbir'in *Adâbü'l-Harb ve's-Şecaa* isimli eserinde anlatılan *mancınık-i revan* (yürüyen mancınık), *mancınık-i hufta* (sabit mancınık), *mancınık-i yek-ruy* (tek yönlü mancınık), *arrade- i gerdan* (dönen mancınık), *mancınık-i arus* (gelin mancınığı), *mancınık-i div* (dev mancını), *mancınık-i Guri* (Gur mancınığı) gibi mancınık çeşitlerinin Gazneliler dönemine kullanılıp kullanılmadığı bilinmiyor. Sadece küçük mancınık anlamında kullanılan arradenin, beş altı men ağırlığında taşlar fırlattığı anlaşıyor. Bunun dışında mancınıklarla taş, toprak ve çeşitli neftler gibi yanıcı ve yakıcı maddeler de fırlatılıyordu. Bir de *derrace* adı verilen kuşatma kuleleri mevcuttu. *Derraceler*, askerlerin kaleye yaklaşmak için kullandıkları hareketli/tekerlekli kuler olup bazen surların üzerine devirmek suretiyle tarih amacıyla da kullanılıyordu.

Silahlar zeredhane denen silahhâneelerde bulunurdu. Sefer hâlinde ihtiyaç duyulan silahlar orduyla birlikte taşınırdı. Sultan Mesud dönemine ait bir kayıta sefer sırasında zeredhanenin beşyüz deveyle taşındığı söylenmekteydi. Yine Sultan Mesud, babası Mahmud'un ölümü üzerine tahta çıkan kardeşi Muhammed'den, batıda yapacağı fetihler için beş bin deve yükü silah istemişti.

Gazneliler, yaptıkları savaşlarda elde ettikleri çoğu zaman ağır zırhlı ve fillerle kuvvetlendirilmiş kalabalık ve düzenli ordularına borçlu olsalar da hızlı hareket edebilen hafif süvari birlikleri karşısında mağlup oldukları da görülüyordu. Bunun en güzel örneği, Selçuklulardı. Beyhakî'nin dediğine göre onların yani Selçukluların teçhizatı hafifti ve istedikleri yere gidip gelebiliyorlardı. Oysa Gazneliler, ağırlıklarını taşımaktan ve korumaktan başka işle uğraşamıyorlardı ve Gazneli ordusunun mağlubiyetine sebep olmuştu.

Bununla birlikte Gazneli ordusunun en önemli silahının savaş filleri olduğu muhakkaktı. Gerçekten de Müslüman devletler içinde fillerden en çok faydalananlar, Gaznelilerdi. Onlar, savaşlarda fillerin kullanılabileceğini Hindistan'dan öğrenmişler ve Afganistan, Türkistan ve Horasan'da yaptıkları savaşlarda da kullanmışlardı.

Görsel 7: *Sultan Mahmud'un Fil Sirtında Sefere Çıktığını Gösteren Bir Minyatür (Camiü't-Tevarih)*

Filler, özellikle Sultan ve başkumandanlar için binek hayvanı olarak tercih edilmişti. Sultan Mesud, hemen hemen bütün seferlerinde fil üzerinde seyahat etmiş, savaşta fil üzerinde kumanda etmiş, fil üzerine savaşmıştı. Hatta av ve gezintilerinde de file binmeyi tercih eder, dışarda yapılan mezalim divanlarına ya da ordunun arzına fil üzerinde nezaret ederdi.

Fillerin savaşlarda ise konumu çok daha farklıydı. Filler ön saflara yerleştirilir ve böylece düşmanın üzerinde hem maddi ve hem de manevi bir üstünlük sağlanırdı.

Filler savaşta düşman saflarını bozmak, yarmak, okçulara atış, kumandanlara orduyu sevk ve idare etmek için yüksek bir yer sağlamak, ayrıca ağır silah ve mancınık gibi kuşatma makinelerini çekmek için kullanılıyordu. Beyhaki'deki bir kayda göre Gazneli ordusundaki fil sayısı 1.700 civarında idi.

Fil dışında orduda kullanılan en önemli binit attı. Zira Gazneli ordusunun büyük kısmı süvari birliklerinden oluşuyordu. Atların savaşın kazanılmasında büyük önemi vardı. 1040 yılında Horasan'da yaşanan kıtlık, insanlar kadar atları da etkilemiş ve Gazneli ordusundaki atların önemli bir kısmının telef olmasına sebep olmuştu. Bu yüzden Dandanakan Savaşı sırasında gulamlar deve üzerinde savaşmak zorunda kalmışlar ve bu duruma isyan etmiş-

lerdi. Bu durumun, Selçukluların galibiyetinde büyük rolü olduğu şüphesizdi.

Gazneliler tarihi boyunca Hindistan'da yapılan savaşlarda elde edilen büyük zaferlerde de atın rolü büyüktü. Sefer ve savaşlarda çok sayıda yedek at da bulunduran Gazneli orduları, atın çok az sayıda bulunduğu, üstelik bir savaş araç gereci olarak görülmediği Hindistan coğrafyasını, atları sayesinde fethetmişlerdi. Atın Gaznelilere kazandırdığı sürat, manevra kabiliyeti ve at üstünde savaşan birliklerin yaya birliklere karşı üstünlüğü, Gaznelilerin Hindistan'ı fethinin en önemli sebebiydi. Gerçekten de Gazneli ordusunda çok sayıda at bulunuyor ve bu atlara çok iyi bakılıyordu. Atların bir kısmı, bazı vilayetlerden vergi olarak alınırken, bir kısmı da hediye ve ganimet olarak elde ediliyordu. Bunun dışında başta saray olmak üzere muhtelif tavlalarda yetiştirilen ve sürü sahiplerinden ya da pazarlardan satın alınan atlar da vardı. Ordudaki at, deve ve diğer büyük baş hayvanlar, sultana ait olduklarını gösteren ve dağ-i sultanî adı verilen bir damga ile dağlanır/damgalanırdı. Sefer ve savaş zamanı dışında sürüler (yılık) halinde geniş otlaklarda semizleştirilir, savaş zamanlarında ise ordunun vazgeçilmez bir unsuru olarak sefere dâhil edilirlerdi.

Bunların dışında orduda kullanılan develer de önemli önemli yer tutardı. Genellikle savaş malzemesinin taşınmasında, bazen de binek hayvanı olarak kullanılan develer içinde cemmazeler, yani süratli develer özel bir yer teşkil ederdi. Bunların *mücemmiz* denen binicileri, zaman zaman haberci olarak görev yaparlardı. Hazinesinin, zeredhanenin (cephane) ve askerlerin nakli de develer vasıtasıyla yapılırdı.

Kültür ve Medeniyet

Gazneliler dönemi, sadece parlak siyasi ve askeri faaliyetleriyle değil, kültür ve medeniyet alanlarındaki gelişmelerle de dikkat çeker. Devletin kurucusu Sebüktegin'den itibaren hemen bütün Gazneli hükümdarları ilim ve kültür faaliyetlerine önem vermişlerdir.

Özellikle Sultan Mahmud ve oğlu Mesud dönemleri, bu faaliyetlerin en yoğun olduğu dönemlerdir. Her iki sultan da saraylarında devrin en büyük âlim, sufi ve şairlerini toplamışlar, onlara gösterdikleri ilgi ve sundukları imkânlarla Gazneli ülkesinde ilim, kültür ve edebiyatın gelişmesine öncülük etmişlerdir. Özellikle Sultan Mahmud, babası Sebüktegin'in özel ilgisi sayesinde çok iyi eğitim almış, yüksek bir ilim terbiyesine ve edebiyat zevkine sahip olmuştu. Mesud'un da Farsça ve Arapça konuşup yazabildiği, iyi bir hattat olduğu bilinmektedir. Yine Sultan İbrahim'in de iyi bir hattat olduğuna ve her yıl bir Kur'an-ı Kerim istinsah edererek diğer hediyelerle birlikte Mekke'ye gönderdiğine dair kayıtlar mevcuttur. Bunlar dışında diğer Gazneli sultanlarının da ilmi meraka ve edebi zevke sahip oldukları, şair ve ediplere büyük ilgi gösterip onlara cömert ihsanlarda bulundukları kaydedilmiştir.

Sadece Gazneli ülkesinde değil, o günün İslam âleminde şöhret bulmuş âlim ve şairleri saraylarına, ülke topraklarına davet eden Gazneli sultanları, birçok eserin kaleme alınmasına vesile olmuşlar, eserlerini kendilerine sunan âlim ve şairlere büyük ihsanlarda bulunmuşlardır. *Devletşah Tezkiresi'*nde, Sultan Mahmud'un bu konuya verdiği önemi ifade etmek üzere, sarayında 400 şairin bulunduğu rivayet edilmiştir ki, bu kayıt, sayının abartılı olduğu farz edilse bile sultanın konuya yaklaşımını göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.

Samanilerle birlikte İran coğrafyasında kurulan bütün devletlerde yazı dili haline gelen Farsça, bu devletin gele-

nek ve teşkilatlarından etkilenen Gaznelilerde de devam etmiş ve yazı dili olarak Farsça kullanılmıştır. Gazneli sultanlarının Farsça yazan şair ve ediplere gösterdikleri ilgi, bu dilin edebi bir dil olarak da güçlenmesini sağlamış ve klasik Farsçanın ilk ve en önemli eserleri, Gazneliler döneminde ortaya çıkmıştır. Başta sultanlar olmak üzere Gazneli idarecilerinin koruyup kolladığı, saraylarının kapılarını açtığı şairlerin başında Gazne sarayının melikü's-şuarası yani şairlerin meliki olarak nitelendirilen Unsurî gelir. Onun şiirlerinin büyük bir kısmı Sultan Mahmut'un ve zaferleri anlatarak övgüler düzer. Sebüktegin ve Mahmud döneminin münşilerinden Ebu'l-Feth Büsti de dönemin meşhur ediplerindendir. Bunların dışında Türk asıllı Ferruhi-i Sistahi, Minuçihri-i Damgani, Escedi, Gazairi, Ebu'l-Ferec-i Runi, Senai, Osman Muhtari, Mes'ud-ı Sa'd-ı Selman ve Eşref-i Gaznevi (Seyyid Hasan) gibi şairlerin de Gazne sarayında şiir söyledikleri ve büyük ilgi ve destek gördükleri bilinmektedir.

Bu şair ve edipler içinde *Şehname* yazarı Firdevsi'nin farklı bir yeri vardır. Onun, kadim Fars tarihini, daha doğrusu Acemlerin en büyük kahramanlık destanını anlattığı *Şehname*'si, Fars dilinin, Fars tarih ve kültürünün en önemli eseri olup Gazneliler döneminde kaleme alınmış ve Sultan Mahmud'a sunulmuştur. Rivayete göre *Şehname*'yi okuyan Sultan Mahmud, eseri beğenmemiş ve Firdevsi'ye çok cüzi bir caize vermekle yetinmiştir. Firdevsi'nin büyük övgülerle anlattığı İran'ın efsanevi kahramanı Rüstem'i kastederek de "Benim ordumda bile ondan çok daha güçlü birçok adamım var" demiş ve bu suretle Türklerle Farsların kahramanlıkta kıyas edilemeyeceğine işaret etmiştir. Bu duruma üzülen Firdevsi Sultan Mahmud'un kendisine ihsan ettiği caizeyi sultanın hizmetkârlarına vermiş ve Gazne'den ayrıldıktan sonra Sultan Mahmud'a bir hicviye de yazarak tepkisini göstermiştir.

Bazı araştırmacılar, sarayında yüzlerce şair ağırlayan ve onlara hadsiz ihsanlarda bulunan Sultan Mahmud'un Firdevsi'ye karşı bu davranışının sebebini, eserde rastladığı Türkleri küçük düşürücü ifadelere bağlarlar. Bazıları ise kaynaklara yansıyan bu olayın, gerçekte yaşanmadığını ve bir hikâyeden ibaret olduğunu ileri sürerler. Ancak ister

gerçek, ister hikâye olsun, kaynakların böyle bir olayı naklederek Sultan Mahmud'un Türk tarihi ve Türklük şuuru konusundaki tavrını dile getirmeleri dikkat çekicidir. Bu durumda, İran coğrafyasında kurulan diğer Türk-İslam devletleri gibi Gaznelilerin de yazı dili olarak Farsçayı kullanmaları sebebiyle Farslaştıkları, Türk kültür ve medeniyetinden uzaklaştıkları şeklindeki görüşlerinin isabetli olmadığı anlaşılır. Kaldı ki, Gazneliler döneminde Türkçe ile şiirler yazıldığı da anlaşılmaktadır. Esasen orduda ve sarayda Türk şiirinin mutlaka bir yeri olması gerekmekte, olmaması imkânsız ve mantıksız görünmektedir. Gazneli ordularındaki Türk kabileleri arasında halk şairlerinin bulunması da söz konusudur. Bu konuda Azmi Bilgin'in şu ifadeleri dikkat çekicidir:

Halkın çoğunluğu başka milletlerden olmasına rağmen Türkçe bir konuşma dili olarak varlığını sürdürdürmüş, Türk edebiyatının slamiyetten sonraki klasik şiir örnekleri belki de ilk olarak Gazneliler devrinde verilmişti. F. Köprülü'nün verdiği bilgiye göre, bu konuda dönemin ünlü şairlerinden Minuçihri'nin (ö.441/1050) *Kutadgu Bilig*'den yarım yüzyıl önce yazdığı divanında yer alan bir beytin Türkçesi şu şekildedir: "Daha güzel söylemen için Türk üslubuna benzet. Bana Türkçe ve Oğuzca şiir oku." Burada şair övdüğü kişiye seslenerek, kendisine Türk şiiri ya da Oğuz şiiri okumasını istiyor. Bu övülen kişinin etkili ve bilgin birisi olduğu anlaşıyor. Minuçihri Türkçe ve Oğuzcayı bir birinden ayırıyor. Bu ayrımı Kaşgarlı Mahmud, *Divanı Lügati't-Türk*'te de yapmıştır. Burada sözü edilen şiirlerin Halk şiiriini ya da Gazneliler devleti dönemindeki Türk şairlerinin, İslam medeniyetinin etkisiyle meydana getirdikleri Türk klasik şiiri mi olduğu belli değildir. Ancak bu şiirlerin Türk ve Oğuz Türküleri olma ihtimali de vardır. Minuçihri'nin soyca Türk olup olmadığı kesin olarak bilinmese de Türkçeyi bildiği anlaşılmaktadır. Burada "Türkçe"yle Hakaniye Türkçesi kastedilmiştir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud'un da Kaşgar ve çevresindeki dil için bazen Hakaniye Türkçesi derken bazan da sadece Türkçe dediği görülmektedir. Hakaniye Türkçesini Doğu Türkçesi, Oğuz Türkçesini Batı Türkçesi diye de adlandırıyoruz. Minuçihri'nin başka şiirlerinde "Maveraünnehir şarkısı" ifadeleriyle Türkçeye atıfta bulunduğu da görülmektedir.

Gazneliler tarih yazıcılığı bakımından önemli eserlerin kaleme alındığı bir dönem olmuştur. İsmi, Sultan Mahmud'un lakabı Yeminüddeve'den alan *Kitabü'l-Yeminî* ya da *Tarih-i Yeminî* adlı eser, üslup ve tarz bakımından İslam tarihçiliğinin en önemli eserlerindendir. Utbî tarafından kaleme alınan ve Sultan Mahmud'un veziri el-Meymendî'ye sunulan bu eser, Sebüktegin ve Sultan Mahmud dönemi olaylarını anlatır. Yine Gedizi tarafından kaleme alınan ve Sultan Abdurreşid'in Zeynül-mille lakabına iza-feten *Zeynü'l-Alıbar* ya da *Tarih-i Gerdizi* adıyla bilinen eser de sadece Gazneliler için değil, Samanoğulları ve Selçuklu tarihinin ilk dönemleriyle ilgili eşsiz bilgiler içerir. Sultan Mahmud ve Mesud dönemlerinde yaklaşık yirmi sene Gazneli devletinin hizmetinde bulunan Ebu'l-Fazl Beyhaki'nin *Tarih-i Beyhaki*'si ise tam bir şaheserdir. Toplam otuz dokuz cilt olarak kaleme alındığı bilinen *Tarih-i Beyhaki*'nin, ne yazık ki sadece Sultan Mahmud'un ölümünden (1030) Sultan Mesud'un Dandanakan Savaşı'ndan sonra Hindistan'a kaçışına (1041) kadarki altıncı ve yedinci ciltleri ve beşinci ve onuncu ciltlerin de sadece birkaç parçası günümüze ulaşmıştır. Bu haliyle bile sözkonusu dönemle ilgili verdiği bilgiler, Gazneli tarihi için olduğu kadar Selçuklu tarihi için de son derece önemlidir. Bunlar dışında Selçuklular döneminde Türkleri öven *Tafzîlül-Etrak* isimli bir risale yazarak Tuğrul Bey'e sunan İbn Hassul'un de bir süre Gaznelilerin hizmetinde bulunduğu, Ebu Mansur Se-alibi'nin de *Gureru's-siyer* adlı eserini Sultan Mahmud'un kardeşi Melik Nasr'a ithaf ettiği bilinmektedir. Bu dönemde Abdullah b Mukaffa'nın Pehleviceden Arapçaya çevirdiği *Kelile* ve *Dimne*'nin Behramşah'ın emriyle Farsça'ya tercüme edildiği görülmektedir. Adı geçen eserin İran ve Hindistan'da şöhret bulup yaygınlaşması, Behramşah döneminde yaptırılan bu tercümeye sayesinde.

Gazneliler tarafından himaye edilip desteklenen en meşhur âlimlerden biri Biruni'dir. Bütün zamanların en büyük bilginlerinden biri olarak nitelendirilen ve bilim tarihçileri tarafından yaşadığı yüzyıla Biruni asrı dedirten bu büyük âlim, Harezm'de hüküm süren Memuniler hanedanının hizmetinde bulunduğu sırada elçi olarak birkaç kere Gazneli Mahmud'la görüşmüştür. Gazneli Mahmud 1017

yılında Harezm'i ele geçirdikten sonra da Biruni'yi ve Memuni sarayında bazı âlimleri Gazne'ye götürmüştür. Gazne'ye giden âlimler arasında Biruni'nin hocaları Ebû Nasr İbn Irâk Mansûr, Abdussamed ve Hıristiyan bir âlim olan Ebu'l-Hayr el-Hammâr da bulunmaktadır.

Biruni, başlangıçta Gazne sarayında bazı sıkıntılar yaşasa da bir müddet sonra Sultan Mahmud'la ilişkilerini düzeltmiş ve onunla birlikte Hint seferlerine katılmıştır. Biruni, bu sırada Hindistan'ı, bölgedeki inançları ve adetleri konu alan *Tahkiku ma li'l-Hind* adlı meşhur eserini kaleme almıştır. Gönülsüz de olsa Gazneli Mahmud'un himayesine girmesi, Biruni'nin hayatında yeni bir sayfanın açılması demektir. Çünkü önünde büyük bir kapı açılmıştır. Geleceğin hükümdarı veliahd Şehzade Mesud'un eğitimini de Biruni'ye havale etmiştir. Nitekim daha sonra Sultan Mesud ve oğlu Mevdud zamanında da büyük değer gördüğü ve çalışmalarının desteklendiği bilinmektedir. Sultan Mahmud ve Mesud dönemlerinde yaklaşık yirmi sene Gazne devletinin hizmetinde bulunan Ebu'l-Fazl Beyhaki, Biruni hakkında şunları söylemiştir:

Ben bu kitabı bizzat gördüklerime veya güvenilir kaynaklardan duyduklarıma dayanarak yazdım. Çok uzun zaman önce Üstad Ebu Reyhan Biruni'nin kendi eliyle yazdığı bir eserini görmüştüm. Kendisi edep ve fazilet konusunda emsalsiz bir insandır. Felsefe ve geometri konusunda eşsizdir. Asla söylentilere dayanarak yazmamıştır.

Sultan Mahmud, Harezm'den getirdiği Hıristiyan âlim Ebu'l-Hayr b. Hammâr'a son derece saygı göstermiştir. Ona Müslüman olmasını teklif etse de Ebu'l-Hayr b. Hammâr bunu kabul etmemiş, buna rağmen Mahmud'un ona karşı tavrı değişmemiştir. Rivayete göre bir süre sonra bir rüya gören Ebu'l-Hayr b. Hammâr, kendi istek ve rızasıyla İslamiyet'i kabul etmiş ve Kur'an'ı ezberleyip fıkıh öğrenmiştir. Yine onunla birlikte gelen âlimlerden Ebû Nasr Mansûr b. Irak'ın da toplam on iki eser ve risalesi olduğuna, Harezm'de ve Gazne'de Biruni'yle birlikte çalışmalar ve gözlemler yaptığına ve çok güzel resim çizdiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

Sultan Mahmud'un Harezm'i ele geçirip bölgedeki âlimleri Gazne'ye getirtmesiyle ilgili ilginç bir olay da şudur. O dönemde Harezm'de yaşayan ve Biruni'nin dostu olan İbn Sina da Gazne sarayına davet edilmiş, ancak o daveti kabul etmediği gibi Harezm'de kalmayı kendisi için tehlikeli görerek bölgeyi terk etmiştir. Bu durumdan haberdar olan Gazneli Mahmud, yeni yeni şöhret kazanmaya başlayan İbn Sina'yı bulup Gazne'ye getirmek için çok uğraşmıştır. Hatta Ebu Mansur Irâk'a onun resmini yaptırıp çoğalttırarak çeşitli bölgelere göndermişse de bir sonuç elde edememiş ve İbn Sina'yı Gazne'ye getirmeyi başaramıştır.

Görsel 8: *Biruni, İbn Sina ve İbn Miskeveyn*

Bazı araştırmacılar, İbn Sina'nın, doğduğu Afşane köyünü yakıp kül ettiği, kütüphanesini ateşe verdiği için Gazneli Mahmud'a düşmanlık beslediğini ve bu yüzden

davetine icabet etmemek için köşe bucak kaçıp saklandığını söylerler. Buna rağmen onun Harezmi'nin Gaznelilerin eline geçmesiyle birlikte yolları ayrılan Biruni ile mektuplaşarak haberleşmeyi sürdürdüğü, ilmi münazaralarını bu şekilde devam ettirdiği bilinmektedir. Fakat zamanın bu iki büyük âlimi arasındaki mektuplaşmaların çoğu zaman ilmi konulardaki tartışmalardan, karşılıklı tenkitlerden oluşması, birbirlerinden uzaklaşmalarına rağmen ilmi münazaraları devam ettirdiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bunların dışında dini ilimlerde ve tasavvufta da Gazneliler döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Esasen bir fetih devleti olan Gaznelilerde tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi dini ilimlerde çok sayıda âlim yetişmiş, önemli eserler kaleme alınmıştır. Ehl-i sünnetin en önemli savunucularından biri olan Gazneliler, ehl-i sünnet dışındaki mezhep ve fırkalara karşı amansız bir mücadele yürütmüşler, özellikle Karmatilere karşı çok şiddetle mücadele etmişlerdir. Bu konuda Gaznelilerin Nişabur valisi Hasenek'in Karmati olduğuna dair iddiaların ortaya çıkması üzerine Gazneli Mahmud'un şu sözleri dikkat çekicidir: "Ben Abbasilerin isteği üzerine bunları temizlemek için dünyaya el attım. Hasenek'in Karmati olduğu araştırılsın. Ancak Müminlerin Emiri iyi bilsin ki, durum öyle değildir. Çünkü Hasenek'i ben yetiştirdim. O benim oğlum ve kardeşimle eşittir. Eğer o Karmati ise ben de Karmatiyim."

Gazneliler ehl-i sünnete ters düşen mezhep ve fırkaların üzerine giderek onları yok etmeye çalışmışlardır. Yeni bir mezhebin ortaya çıktığı haberini alan Sultan Mahmud'un "Birileri indirilmiş âyeti nasıl farklı tevil edip dini kaidelerin yok olması, doğru akidelerin kaldırılması, şeri ilimlerin öğrenilmesinin iptali ve din seyrinin nakzı için çalışır. Şeriatın hükümleri ve tarikatın meselelerinden nasıl yüz çevirir" diyerek hemen gelen haberin araştırılmasını istemesi de bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Bu durumda Gazneliler döneminde gelişen dini ilimleri ve yetişen âlimleri bu hassasiyet çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla Gazneliler döneminde görülen dini, itikadi, fıkhi ve tasavvufi düşüncenin, Gaznelilerin büyük

önem verdikleri dini-mezhebi hassasiyet çerçevesinde gelişme sahası bulduğu unutulmamalıdır.

Bu doğrultuda eğitim ve öğretim faaliyetlerine de önem veren Gazneli sultanları, ehl-i sünnet itikadını savunacak din adamları yetiştirmek amacıyla birçok medrese inşa ettirmişlerdir. Hatta İslam dünyasında düzenli ve belli bir amaca matuf eğitim veren ilk medreselerin Sultan Mahmud zamanında tesis edilmiş olduğunu söylenebilir. Gazneli sultan ve idarecileri, bu medreselerin inşası için hiçbir masraftan kaçınmamış, İslam âleminin farklı ilim merkezlerinden çeşitli âlimler ve müderrisler getirerek eğitim ve öğretim faaliyetlerinin en iyi şekilde sürdürülmesine gayret göstermişler, kurulan medreselerin ihtiyaçları, hocaların maaş ve ücretleri ve talebelerin maiyeti için vakıflar tesis etmişlerdir. Sadece Gazne’de değil, Herat, Belh ve Nişabur gibi şehirlerde de medreseler açılmış, birçok âlimin görev yaptığı bu medreselerde sayısız talebe yetiştirilmiştir. Bunlar arasında Gazne Medresesi ile Ulu Caminin yanında yaptırılan Dârü’l-Ulûm meşhurdur. Bu medreselerde İslam âleminin farklı bölgelerinden gelen âlimlerin ders verdikleri bilinmektedir.

Gazneliler zamanında dikkat çeken diğer bir eğitim-öğretim müessesesi kütüphanelerdir. Kaynakların kıymet ve önemi hakkında geniş bilgiler verdiği bu kütüphanelerin en meşhuru, Sultan Mahmud’un Gazne Camiinin yanına yaptırdığı Dârü’l-Ulûm’la birlikte yaptırdığı kütüphanedir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bu kütüphanede çok sayıda nadir eser bulumakta, hatta bazı tarihi ve kültürel eşya ve eserler sergilenmekte ve bu haliyle adeta bir müzeye benzemektedir.

Gazneliler döneminde tasavvuf da gelişme imkânı buldu. Bu çağın ünlü sufilerinden birçoğu Gaznelilerin hüküm sürdüğü bölgelerde toplandı. Mutasavvıfların meclislerinin çok kalabalık olduğuna dair rivayetlerden halkın da tasavvufa rağbet gösterdiği anlaşılmaktadır. Ünlü mutasavvıf İmam Kuşeyri’nin hocalarından Ebu Ali el-Hasan b. Muhammed ed-Dakkak (ö.1014), Nişabur ve çevresinde halka nasihat ve vaazlarda bulundu. Daha çok şathiyyeleriyle tanınan Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harakani (ö.

1033) döneminde olduğu gibi kendisinden sonra gelen Aynü'l-kudat el-Hemedani, Necmeddin-i Daye, Attar ve Mevlana gibi birçok ünlü mutasavvıfı etkiledi. Tasavvufun Farsça ana kaynaklarından *Keşfü'l-Mahcub*'un yazarı Ali b. Osman b. Ebu Ali Cüllabi Hucviri (ö.1072) bu eserinde tasavvufun mahiyetini anlatmaya, nazari ve ameli yönünü açıklamaya, onu İslamiyet'le uzlaştırmaya çalışmıştı. Dini ilimleri de çok iyi bilen ve tasavvuf tarihinde *Tabakatü's-Sufiyye* ve *Menazilü's-Sairin* adlı tasavvufi eserleriyle tanınan Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensari el-Heravi (ö.1089) Herat'ta dini ilimlerle ilgili dersler de verdi. Bunlardan başka Ebu'l-Kasım Ali b. Abdullah el-Gürgani/Cürcani (ö.1058), *Tabakatü's-Sufiyye* ve *Usulü'l-Melametiyye* adlı eserlerin müellifi Ebu Abdurrahman es-Sülemi (ö.1021) ve *er-Risale* adlı eseriyle tanınan Abdülkerim b. Havazin el-Kuşeyri (ö.1072) de Gazneliler döneminin önde gelen mutasavvıflarıdır.

Gazneliler dönemi, musiki ve resim sanatları ve bilhasa mimari faaliyetler bakımından da son derece zengindir. Öyle ki, Hindistan'da mevcut tarihi ve kültürel eserlerin ve bunlar etrafında oluşan geleneklerin birçoğu, ya Gazneliler ya da bu bölgede onlardan sonra hüküm süren Türk hanedanlarının dönemine aittir. Bazı Avrupalı araştırmacıların Hind yarımadasını "Türklerin Hindistan'ı" olarak nitelendirmesi bundandır. Her ne kadar başta Sultan Mahmud olmak üzere Gazneli hükümdarları ve devlet adamları tarafından inşa ettirilen mimari eserlerin çoğu günümüze ulaşmamış olsa da kaynaklarda bu eserler hakkında geniş bilgi vardır. Gazneli dönemi mimari eserlerinden en çarpıcısı, Sultan Mahmud ve oğlu Mesud dönemlerinde inşa edilen Leşker-i Bazar Sarayı'dır. Bazı bölümleri günümüze ulaşan Leşker-i Bazar Sarayı'nın duvarlarında tesadüf edilen tasvirler, Türk kıyafet ve kültürü için önem arz eder. Ayrıca çeşitli süsleme ve figürlerin her biri bir sanat eseri niteliğindedir. Büyük bir mimari kabiliyete sahip Sultan Mesud Gazne'deki sarayın planını bizzat çizmiş ve inşasına nezaret ettiği bu saray, dört yılda tamamlanmıştır. Gönül Öney'in Leşker-i Bazar sarayındaki tasvirler hakkında ki şu tespitleri dikkat çekicidir:

Gazneliler devri Leşker-i Bazar sarayı taht salonunda, süsleme açısından çok ilginç tasvirler sunar. Duvarların alt kısmında halinde dizilmiş 44 asker görülmektedir. Bunların orijinalde 70 asker olduğu anlaşılmaktadır. Figürlerin baş kısmı harap-tır. Gövdeler oldukça iyi durumdadır. Bol desenli ve renkli zengin kaftanlar, şalvarlar ve uzun çizmeler giydikleri görülmektedir. Türk tipi kuşaklarından sarkan dilimlere çeşitli ufak kullanım eşyalarının asıldığı anlaşılmaktadır. Bütün figürlerin kollarında rütbelerini ve hizmet ettikleri sultanın adını belirleyen yazıların işlenmiş olması gereken "tırız" bandları vardır. Askerlerin arasında çok kötü durumda izlenen şahin kuşu Gaznelilerde "bazdar" (şahincibaşı) ve av kuşuyla avlanma gelenegine işaret eder. Askerlerin omuzuna dayalı silahlar vardır. Bir sütun üzerinde yer alan baş freskinde yuvarlak yüzle ve badem gözlerle o devrin moda olan Türk yüz tipi yansıtılır. Gazne fresklerindeki kaftan, şalvar, kuşak tasvirleri Orta Asya Türk figürleri için tipiktir. Benzer örnek olarak 8-9. yüzyıl Uygur fresklerini gösterebiliriz. Bu fresklerde figürlerin sıra halinde dizilişleri, kaftan ve kuşakları, ellerinde taşıdıkları aletler büyük benzerlik gösterir. Türk askerlerinin benzer tarzda 9. yüzyıl Samarra fresklerinde de canlandırıldığını izleriz. Zengin kaftanlar, şalvarlar, tırız bandları, kuşak tipleri, şahin ve bazdar tasviri paralel özelliklerdir. Sultanın askerlerinin veya saray ileri gelenlerinin bu şekilde tasviri çeşitli tür erken İslam el sanatlarında yaygındır.

Görsel 9: *Leşker-i Bazar Sarayı Duvar Resimleri*

Bunların dışında Sultan Mahmud zamanında Gazne, Nişabur, Belh ve Herat gibi şehirlerde çok sayıda cami,

medrese, saray, çarşı, bahçe, köprü, sulama kanalı vs. yaptırılmıştır. Bolluk ve güzellikleriyle dönemin tarihçileri tarafından uzun uzun anlatılan bu yapılar arasında Belh'teki Bazar-ı Aşıkân çarşısı meşhurdur. Ayrıca çok sayıda sulama kanalı ve Bend-i Mahmudi denen ve Gazne'nin kuzeyinde bugüne kadar varlığını koruyan bir su toplama havuzu ya da bugünkü ifadeyle baraj da Gazneliler döneminin dikkat çeken yapılarıdır. Bunların dışında Leşker-i Bazar Camii, Arusu'l-Felek Camii, Sultan III. Mesud Camii, Ribat-ı Mahi, Ribat-ı Çahe, Sebüktegin Türbesi, Sultan Mahmud Türbesi, Arslan Cazip Türbesi, Sultan Behramşah Minaresi, Sultan III. Mesud Minaresi ve Sarayı da Gazneliler devrinin önemli mimari eserleridir. Sultan İbrahim ve III. Mesud'a ait olduğu söylenen türbe ve mezar taşları mevcutsa da bunların mimari ve sanat bakımından fazla bir değeri yoktur. Ancak bilhassa Gaznelilerin Tus valisi Arslan Cazib'in türbesi, gelişmiş mimari özelliklere sahiptir.

Gazneli Şehirleri

Gaznelilerin hâkim oldukları coğrafyalarda mevcut bulunan şehirler, Karahanlılar döneminde şekillenen Türk-İslam şehri modeline uygun bir tarzda kurgulanmıştı. Bu dönemde Gazne, esasen küçük ve önemsiz bir şehirken, Gaznelilerin başkenti olmasıyla birlikte büyük bir gelişme göstermiş, Asya'nın en büyük ilim, kültür, sanat ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmişti. Burada gelişen Türk sanat ve estetiği, bir taraftan Büyük Selçuklulara, diğer yandan ise Gaznelilerden sonra da Hindistan'da varlığını sürdüren Türk-İslam devletlerine örnek teşkil etmişti. Bunun dışında Gazneliler idaresinde bulunan Büst, Belh, Tus, Merv, Nişabur, Serahs, Bamiyan, Lahor ve Sengbest gibi şehirler de Horasan'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş sahada Türk-İslam kültür ve medeniyetinin şehircilik bakımından en önemli temsilcileri haline gelmişlerdi.

Hind ve Horasan arasında Kâbil'in 145 km güneybatısında yer alan Gazne, bir yayla manzarası arzietmekte ve denizden yüksekliği 2.225 metreyi bulmaktaydı. İslam öncesi tarihi karanlık olan şehir, arkeolojik kazılardan anlaşıldığına göre milâttan önce kurulmuştu. Gazneliler Devletine başkentlik yaptı ve bu devlet zamanında en parlak dönemini yaşadı. Nitekim 1186 yılına kadar Afganistan ve çevresine hâkim olan Gazneli hükümdarlarının çoğu Gazne'de oturdular. 10. yüzyıl coğrafyacıları, Gazne'nin Hindistan ticaretinde önemli bir ambar şehri olduğunu söylenilir. Gaznelilerden sonra Selçuklu hâkimiyetine geçen şehir, önemini bu dönemde de devam ettirdi.

Görsel 10: *Gazne Minarelerini Gösteren Bir Gravür (19. yüzyıl)*

Afganistan'ın kuzeybatısında bulunan bir Horasan şehri olan Herât, günümüzde Afganistan sınırları içerisinde kalmakta ve aynı adla anılmaktadır. 11. yüzyılda Akdeniz'den Hindistan ve Çin'e giden ana yol üzerindeki büyük ticaret merkezlerinden olan şehir, özellikle Abbâsîler zamanından itibaren dokumacılıkta isim yapmıştı. İstahri ve İbn Havkal'a göre burası da dönemin diğer büyük şehirleri gibi iç kale, şehir ve dış mahallelerden oluşmaktaydı.

Horasan'ın en büyük ve en zengin şehri olan Nişabur, Basra valisi Abdullah b. Amir (651–652) tarafından fethedilmişti. 10. yüzyıl Arap coğrafyacılarına göre kühendiz, rabad ve şehristandan oluşan şehir, bir fersahlık alanı kapsıyordu. Gazneliler döneminde Nişabur, Horasan'ın idare merkezi olup Gazneli Mahmud ve oğlu Mesud bu şehirde bulunan Şadyah sarayında oturmuşlardı. Selçukluların Gaznelilerle mücadelesi sırasında şehir, 1038 yılında İbrahim Yinal tarafından ele geçirildi. Şehre giren Tuğrul Bey, Gaznelilerin Nişabur'daki Şadyah sarayına yerleşmiş ve buradaki Gazneli tahtına oturmuştu. Şadyah'taki Gazneli tahtına oturan Tuğrul Bey, imar faaliyetlerine girişmiş, divan kurmuş ve bu hadise, Selçukluların konar-göçerlikten yerleşikliğe geçişinin ilk adımı olarak değerlendirilmişti. Bu yüzden bazı araştırmacılar Selçuklu Devleti'nin ku-

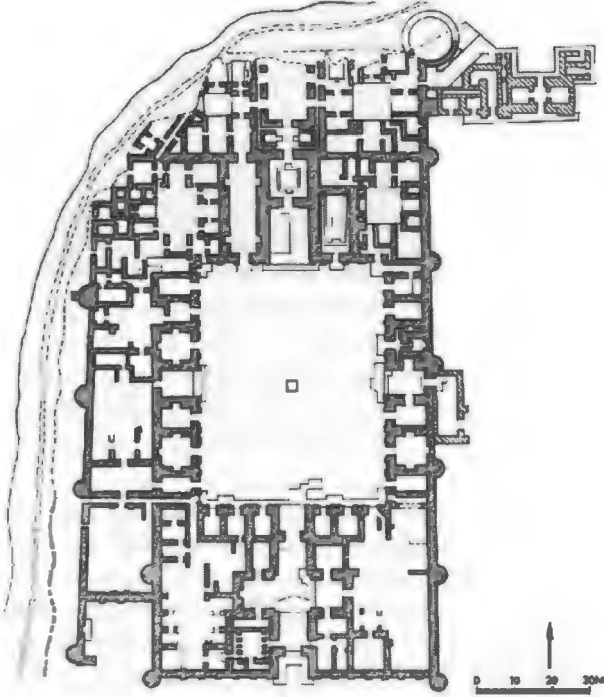
ruluşunu bu olayla başlatmışlardır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Bağ-ı Şâdyâh, Nişabur'da geniş bir alanı kapsayan, içerisinde sultan ve devlet adamlarına ait çok sayıda sarayın bulunduğu, etrafı surlarla çevrili bir kale görünümündeydi.

Afganistan'ın Sicistan bölgesinde harabeleri bulunan eski bir şehir olan Büst, Hilmend ırmağının Ergendâb kolu ile birleştiği yerin aşağısında sol kıyıda ve nehrin taşımacılığa elverişli kesiminde buluyordu. Herat'ı Girişk'ten geçerek Kandehar'a bağlayan yol üzerindeydi. Vaktiyle verimliliği ve güzelliğiyle tanınırdı. Eski Arap coğrafyacıları güzelliklerinin yanında salgın hastalıklarının da çok olduğunu anlatırlar. Şehirle çevresinin bugünkü harap ve kurak durumu tabii kaynakları ile çelişki arz eder. Çünkü Hilmend ırmağı ve kolu sayesinde kolayca sulanabilen bu bölge her türlü tarıma elverişlidir. Orta Çağ'da Horasan veya Fars ile Sind arasında, yani Irak-Hindistan yolu üzerinde geçişi temin etmiş ve önemli bir ticari rol oynamıştır. Nitekim İstahri, Büst'ün Hindistan'la süren ticaretinden bahsetmektedir.

Belh, Ceyhun'un güneyindeki Dehas ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştu. Belh'in, İslam kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yeri vardı. Bir rivayete göre kâğıt ilk defa Belh'te imal edilmiş ve İslamî dönemde Abbâsî Veziri Cafer b. Yahyâ el-Bermekî'nin gayretiyle Bağdad'da da kâğıt yapımına başlanmıştı. Belh'te hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen âlimler daha sonra Bağdad ve Dimaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardı. Bundan dolayı şehir "Kubbetü'l-İslam" ve "Dârü'l-fıkh" adıyla anılıyordu.

Gazneliler bu kadim şehirlerde Türk-İslam kültürünü hâkim kılmak dışında yeni şehirler de kurdular. Bu Gazneli şehirlerinin en önemlisi Leşker-i Bazar'dı. Büst yakınlarında Gazneli Mahmud veya onun oğlu Mesud tarafından kurulduğu bilinen bu şehir, bir ordugâh şehri olduğundan, farklı bir şehir yapısına sahipti. Şehir, hükümdar sarayının çevresinde konumlanmış duvara bitişik olarak kurulmuş cami, divanlar (idari yapılar), bahçeler, erzak depoları,

şehre ismini veren asker pazarı ve kışlalardan oluşmaktaydı. Kuruluş amacı, sarayları ve mimari özellikleriyle birçok açıdan Abbâsîler tarafından kurulan Samarra şehrine benzetilen Leşker-i Bazar, saraylarının güzelliğiyle meşhurdu.

Görsel 11: *Leşker-i Bazar Sarayı Planı*

Sonuç

963 yılında Samani emiri Alptegin'in Gazne'yi ele geçirmesiyle temelleri atılan ve 977 yılında Sebüktegin tarafından kurulan Gazneliler Devleti, 1186 yılına kadar iki asır boyunca bugünkü Afganistan'dan kuzey Hindistan'a, Horasan'dan ve Maverâünnehir'e kadar uzanan geniş bir sahada hüküm sürmüştür. Döneme ait kaynaklara Sebükteginiler, Mahmudiler ya da Gazneviyan isimleriyle geçen bu Türk devleti, sadece siyasi ve askeri faaliyetleriyle değil, hem hâkim oldukları bölgelerde, bilhassa Hindistan coğrafyasında İslam'ın yayılmasına, hem de oluşturdukları kültürel ve medeni müesseselerle Türk-İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. İslamiyet'le daha önce tanışmasına rağmen Gazneli fetihleriyle hızla İslamlaşmaya başlayan Hindistan coğrafyasında, Gaznelilerden sonra da farklı Türk ve İslam hanedanları etkili olmuş ve bu süreç 19. yüzyıl ortalarında Babürşahların yıkılışına kadar devam etmiştir.

Hindistan ve çevresinde Gaznelilerle başlayıp dokuz asır boyunca devam eden Türk idaresinin günümüze ulaşan en önemli mirası, bölgedeki Müslüman nüfusedir. 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğunun (İngiltere) sömürgesi haline gelen Hindistan'da Müslüman nüfusun büyük kısmı Pakistan'da yaşamaktadır. İngilizler, 1946 yılında Hindistan coğrafyasını Pakistan ve Hindistan olarak iki bölgeye ayırmış ve 1947'de İngiliz sömürgesi altındaki bu iki bölge, iki bağımsız devlet haline gelmiştir. 14 Ağustos 1947'de kurulan Pakistan İslam Cumhuriyeti'ne bağlı Bangladeş (Doğu Pakistan) ise Pakistan merkezi yönetimiyle yaşadığı anlaşmazlıklar neticesinde bu devletten ayrılmış ve 1971 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.

İslamiyetle tanışmalarında Gaznelilerin büyük katkısı olan ve bugünkü Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Bangladeş gibi ülkelerde yaşayan Müslümanların sayısı, 1,6

milyarı bulan dünya Müslüman nüfusunun üçte biri civarındadır. Sadece bu açıdan değerlendirildiğine bile Gaznelilerin Hindistan fütuhatının boyutu ortaya çıkar.

Gazneliler ve sonraki Türk idarelerinin Hindistandaki tesirleri sadece siyasi ve dini alanda kalmamıştır. Hindistan coğrafyasında dil ve kültür bakımından da ciddi bir Türk etkisi mevcuttur. Hintçe'den Türkçeye, Türkçeden Hintçeye geçen birçok kelime olduğu gibi Pencap bölgesinde konuşulan Pencapî dilinde çok sayıda Türkçe kelime tespit edilmiştir. Dönemlerde bölgeye yerleşen Türk ordu mensupları ile Hint ve İranlıların dillerinin birleşmesi ya da karışması neticesinde yeni bir dil doğmuş ve bu dil, Sultanın bulunduğu ordu-yı mualla'da meydana geldiği için Ordu/Urdu dili olarak adlandırılmıştır. Bunun dışında Hindistan'da ilmi, fikri, edebi ve sanatsal alanlarda da son derece köklü bir Türk etkisi mevcut olup dini ilimlerden, edebi eserlere, yeme içme kültüründen mimari, sanat ve estetiğe kadar birçok konuda Hindistandaki Türk etkisinden söz edilmektedir.

Bugün Afganistan, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelerde Gaznelilerin, bilhassa Sultan Mahmud'un hatıralarına dair tarihi, kültürel ve mitolojik izlere rastlamak mümkündür. Pakistanlılar Müslümanlığın o bölgede hâlâ yaşamasını Sultan Mahmud'un efsanevi karakterine ve mücadelesine bağlarlar. Zaman zaman Hindistan'ın Bollywood sinema sektöründe bile tesadüf edilen Sultan Mahmud karakteri, bugün genel Hindistan coğrafyasındaki meşhur tarihi şahsiyetler arasındadır.

Ek: Gazneli Sultanları

Alp Tegin	352 (963)
Ebû İshak İbrâhim b. Alp Tegin	352 (963)
Bilge Tegin	355 (966)
Böri (Pîrî) Tegin	364 (975)
Sebük Tegin	366 (977)
İsmâil	387 (997)
Mahmud	388 (998)
Muhammed (birinci hükümdarlığı)	421 (1030)
I. Mesud	421 (1030)
Muhammed (ikinci hükümdarlığı)	432 (1041)
Mevdûd	432 (1041)
II. Mesud	440 (1049)
Ali	440 (1049)
Abdürreşîd	440 (1049)
Ferruhzâd	443 (1052)
İbrâhim	451 (1059)
III. Mesud	492 (1099)
Şîrzâd	508 (1115)
Arslanşah	509 (1116)
Behram Şah	511 (1117)
Hüsrev Şah (Gazne ve Hindistan'da)	552 (1157)
Hüsrev Melik (Hindistan'da)	555-582 (1160-1186)

Kaynakça

- Akkuş, M. (2019). Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkileri, *SUTAD*, Sayı 45, Konya, 353-369.
- Aslanapa, O. (1972), *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar)*, Kültür Bakanlığı Yay, İstanbul.
- Avcı, C. (2003). Leşker-i Bâzâr, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, DİA, c.XXVII, Ankara, 142-143.
- Baloch, N.A. (1995). Gaznelilerin Hâkimiyeti ve Lahor Krallığı Müessesesi", *Erdem*, VII/ 20, (Çev. Esin Kâhya), Ankara, 549-568.
- Barthold, (1964a). Alptegin. *İA*, c. I, 386.
- Barthold, (1964b). Bamiyan. *İA*, c. II, 296-298.
- Barthold, (1964c). Maverâünnehir. *İA*, c. VIII, 408-409.
- Barthold, (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*, I-II cilt, TTK Yay, Ankara.
- Beyhaki (1324). *Tarih-i Beyhaki*, (be-ihimam Gani ve Feyyaz), Tahran 1324.
- Beyhaki (1352). *Tarih-i Beyhaki*, c. I-II, (Neşr. Said Nefisi), Tahran.
- Bilgin, A. (2002). İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet/Gazneliler (962-1186), *Yeni Türkiye*, VIII (43), 445-453.
- Bokuleva, B.-R Akavoka-J Abeldayev. (2012). Türk Kültürünün Hindistan Uygarlığına Etkisi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.12/1, İzmir, 441-454.
- Bombaci, A. (1963). "Gazne'deki Kazılara Giriş", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, S. 1, İstanbul. 537-560.
- Bosworth, C. E. (1960). Ghaznavid Military Organization. *Der Islam*, XXXVI, 37-77.
- Bosworth, C. E. (1992). *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040)*, New Delhi.
- Bosworth, C. E. (1995) Samanids. *EI*, c. VIII, Leiden, 1025-1029.
- Bosworth, C. E. (1996). The Ghaznavids. *History of Civilizations of Central Asia*", Volume: IV, Part: I, (The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century), Eds. M. S. Asimov and C. E. Bosworth, Unesco, 95-117.
- Bosworth, C.E. (1961). The Early Islamic History of Ghor. *Central Asiatic Journal*, 6, 116-133.
- Bosworth, C.E. (1991). Ghurids. *EI2*, II, Brill, 1099-1104.
- Brockelmann, C. (1964). *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Çev: Neşet Çağatay, Ankara.

- Buharalı, E. (1995). İstahri ve İbn Havkal'ın Haritalarına Göre Maveraünnehir. *TDA*, (99), 29-77.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir Ve Mimarlık*, İstanbul.
- Coşkun, F. (2004). "Gazneliler Döneminde Nesir", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, Kırıkkale, 44-54.
- Cöhce, S. (2001). "İlk Çağda Hindistan'da Türk Varlığı", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Malatya 2001, 9-22
- Çetin, A. (2003). Memluk Askerinin Eğitimi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII/2, 219-235.
- Çetin, O. (1998). Horasan. *DİA*, XIII, 234-241.
- Dames, M. L. (1964a). Gazne. *İA*, c. IV, 741-742.
- Dames, M. L. (1964b). Gur. *İA*, c. IV, 825.
- Davies, C. C. (1964) Pencâb, *İA*, IX, İstanbul, 548-550.
- Durak, N. (1999). *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya.
- Durak, N. (2002). Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Der. Ali Ahmetbeyoğlu, Ankara, 39-40.
- Durak, N. (2008). Hindistan'da Saka, Kuşan ve Akhunlar, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, (25-28 Haziran 2007), TTK Yay, Ankara, 139-144.
- el-Biruni, (2011). *Maziden Kalanlar (el-Asar el-Bakiye)*, Çev Ahsen Batur, Selenge Yay, İstanbul.
- el-Biruni, (2015). *Tahkiku Mâ Li'l-Hind (Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan)*, (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yay, Ankara.
- el-Bundari (1999). *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Usre*, (Terc. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara.
- el-Cuzcani (2015). *Tabakat-ı Nasiri (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşahlar)*, (Türkçe terc. Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara.
- el-Hüseyini (1999). *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Türkçe terc, Necati Lugal), TTK Yay, Ankara.
- el-Kalkaşandi (1988). *Subhü'l-A'ş'a fî Sîma'ati'l-İnşa*, III-V, (Tahkik. Muhammed Hüseyin Şemsüd-din), Beyrut.
- el-Utbi, (ty) *Tarih-i Yemini*, (Terc. Abdurrah Yelgar), [TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış tercüme]
- en-Narşahi (2013). *Tarih-i Buhara*, (Tercüme Notlar: Erkan Göksu), TTK Yay, Ankara.
- Erdoğan, C. (2013). Hârezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, 2013, 143-180.
- er-Ravendi (1999). *Kitab-ı Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Siirur*, Neşr. Muhammed İkbâl-Tashihat-ı lazım Mücteba Meynovi), Tahran, 1333; (Türkçe terc. Ahmet Ateş), c. I, TTK Yay., Ankara.
- Frye, Richard N. (1993). "The Samanids", *The Cambridge History of Iran*, IV, Cambridge. ss. 136-161.

- Galip, M.-S. Y. Gömeç, (2013). *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yay, Ankara.
- Gerdizi (1363). *Tarih-i Gerdizi*, (Tashih ve Mukabele: Abdu'l-hayy Habibi), Tahran.
- Göksu, E. (2007). Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies)*, 7 (24), 65-84.
- Göksu, E. (2010). Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 5 (2) (Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları II), 986-1011.
- Göksu, E. (2011). Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDAD)*, 96/191 (Mart-Nisan), 97-116.
- Göksu, E. (2017). *Selçuklu'nun Mirası-Gulam ve Ikta*, Kronik yay, İstanbul.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvini (1362). *Tarih-i Güzide*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyin Neva'i), Tahran.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvini (1919). *Niizhetü'l-Kulub*, (İng terc. *Nuzhat al-Qulub*, Translated By G. Le Strange), E. J. W. Gibb Memorial Series: XXIII, Luzac & Co, London.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvini (2015). *Tarih-i Güzide (Zikr Padişahan-ı Selçukiyan)*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yay.
- Haqqi, S.A.H. (1984). *Hindistan'daki Türk Tesiri İlk Dönem: 1206-1414*, (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Ankara.
- Hartmann, R. (1964). Belh, *İA*, c. II, 485-487.
- Hartmann, R. (1964). Cürcan, *İA*, c. III, 245.
- Honingman, E. Nişapur. *İA*, c. IX, 302-305.
- Huart, Cl.. Horasan. *İA*, c. V/1, 560-562.
- Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib* (2008). (Çev: Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul.
- Irwin, R. (1986). *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382*, Carbondale: Southern Illionis Univesty Press.
- İbn Hurdadbih (2008). *el-Mesalik ve'l-Memalik*, (Türkçe terc, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev: Murat Ağarı), İstanbul.
- İbn Kesir (1995). *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XI, (Türkçe terc. Mehmet Keskin), İstanbul.
- İbnü'l-Esir (1989). *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII-X, (Türkçe terc, Ahmet Ağırakça) İstanbul.
- İlhan, A. (1992). Batıniyye. *DİA*, c. V, 190-191.
- Kâhya, E. (2006). İlkçağda Hindistan-Türk Düşüncesi Arasındaki İlişkiler, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu*, Bildiriler, TTK Yay, Ankara, 257-273.
- Kalemkaş, F. (2019). *Büyük Selçuklu-Gazneli İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne.
- Kitapçı, Z. (1998). *Orta Asya'da İslamiyet 'in Yayılışı ve Türkler*, Konya.
- Kitapçı, Z. (1999). *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, II, Konya.

- Koca, S. (2005). *Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür*, Ankara.
- Konukçu, E. (1996). *Gazne. DİA*, c. XIII, 479-480.
- Konukçu, E. (2006). Hindistan'daki Türk Devletleri, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu*, Bildiriler, TTK Yay, Ankara, 63-71.
- Kök, B. (1988). Gazneli Mahmut'la Abbasi Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler. *EKEV Akademi Dergisi*, I (2), 117-126.
- Kök, B. (1998). Gazneli Mahmud ile Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh Arasındaki İlişkiler, *EKEV Akademi Dergisi*, S. 2, s. 117-126.
- Köymen, M.A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I, (Kuruluş Devri)*, TTK. Yay., Ankara.
- Kramers, J. H. (1994). Kirman. *İA*, c. VI, 815-821.
- Kulke, H.-D. Rothermund (2011). *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), Ankara.
- Kurtuluş, R. (1993). Cürcan, *DİA*, c. VIII, 131.
- Küçükaşcı, M.S. (2001). Kadir-Billah. *DİA*, c. XXIV, 127-128.
- Levanoni, A. (2004). The Sultan's Laqab: A Sign of a New Order in Mamluk Factionalism. *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, (Edited by Michael Winter-Amalia Levanoni), E.J. Brill, Leiden, 84-100.
- Lewis, B. (1964). İsmaililer. *İA*, c. V/2, 1120-1124.
- Merçil, E. (2014). *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür) Makaleler*, Bilge Kültür Sanat Yay, İstanbul.
- Merçil, E. (1978). Zemin-Daver. *İA*, c. VIII, İstanbul, 516-518.
- Merçil, E. (1979). Simcuriler I-Simcur ed-Devati. *İÜ Tarih Dergisi*, (32), 71-88.
- Merçil, E. (1981). Simcuriler II-İbrahim b.Simcur. *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi*, (10-11), 91-96.
- Merçil, E. (1982). Simcuriler III-Ebul-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Simcur. *İÜ Tarih Dergisi*, (33), 115-132.
- Merçil, E. (1985). Simcuriler IV-Ebu Ali b Ebul-Hasan Simcur. *Belle-ten*, XLIX/195, 547-567.
- Merçil, E. (1989). Alptegin. *DİA*, c. II, 525-526.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara.
- Merçil, E. (1991). Gazneliler'in Hindistan Siyaseti. *Prof. Dr. Bekir Kü-tükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 547-561.
- Merçil, E. (1994). Samaniler Devletinde Türklerin Rolü. *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), (35), 253-266.
- Merçil, E. (1996). Gulam. *DİA*, c. XIV, 181-184.
- Merçil, E. (2002). Gazneliler. *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, c. IV, Ankara, 859-908.
- Merçil, E. (2003). Mahmud-ı Gaznevi. *DİA*, c. XXVII, 326-365.
- Merçil, E. (2004). Mesud b. Mahmud-ı Gaznevi. *DİA*, c. XXIX, 346-347.
- Merçil, E. (2006). Gazneliler Ordusunda Görev Alan Hintliler, *Belle-ten*, c.LXX (259), 833-844.
- Merçil, E. (2009). Sebüktegin. *DİA*, c. XXXVI, 262-263.

- Minorsky, V. Tus, *İA*, c. XII/2, 123-130.
- Mirhand (1385). *Tarih-i Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)*, IV, (Tashih ve tahşiye: Cemşid Kiyanser), Tahran 1385.
- Mirhand (2015). *Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)*, (Türkçe Terc. Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara.
- Mirhand, (2017). *Ravzatu's-safa (Müluk-i Gazneviyye)*, (Türkçe Terc. Erkan Göksu), Kronik Yay, İstanbul.
- Nizami-i Aruzi, (1949). *Çehar Makale*, (Tahkik: Muhammed Kazvîni, Naşir: Muhammed Muîn, İntişarat-ı Armağan, Tahran.
- Nizamülmülk (1982). *Siyerü'l-Müluk (Siyasetname)*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara.
- Nuhoğlu, G. (1995). *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Ocak, A. (2001). Karmatilik ve Hindistan'a Yayılması", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Malatya 2001, 33-45.
- Öntürk, V. (2017).Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan, *Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Van, 545-559.
- Öney, G. (1984). Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 3 (3), 123-132.
- Özcan, A. (2006). Müluk. *DİA*, c. XXXI, 548-549.
- Özcan, A. (2007). Peşaver. *DİA*, c. XXXIV, 252-253.
- Özgüdenli, O.G. (2000). İsfahan. *DİA*, c. XXII, İstanbul, 497-502.
- Özgüdenli, O.G. (2003). Bir Orta Çağ İran Şehrinin Anatomisi: İsfahan (650-1500). *Name-i Aşina*, 5 (11), Ankara, 57-96.
- Özgüdenli, O.G. (2003). Maveraünnehir. *DİA*, c. XXVIII, 177-180.
- Özgüdenli, O.G. (2006). Gazneli ve Selçuklu Devri Şairlerinin Gözüyle Zindan. *Turco-Iranica, Orta Çağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul.
- Öztürk, V. (2020). *Gurlular, Selenge Bilgi Serisi*, İstanbul.
- Palabıyık, M. H. (1996). *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, (Yayınlanmamış Doktra Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Palabıyık, M. H. (2001). Gazneliler'de İlmi Faaliyetler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.1, 47-71
- Palabıyık, M. H. (2001). Gaznelilerde İlmi Faaliyetler. *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, 1 (1), 47-72.
- Palabıyık, M. H. (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler (Devlet ve Saray Teşkilatı)*, Ankara.
- Palabıyık, M. H. (2006). Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hâkimiyeti, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, (25-28 Haziran 2007), TTK Yay, Ankara 2008, 95-99.
- Palabıyık, M. H. (2007). Gaznelilerin Hindistan Seferleri. *EKEV Akademi Dergisi*, XI (32), 139-152.

- Palabıyık, M. H. (2007). Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler. *EKEV Akademi Dergisi*, 11 (33), 67-94.
- Paydaş, K. (2013). Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultan İbrahim b. Mesud (450-492/1059-1099). *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI (5), 455-475.
- Pipes, D. (1981). *Slave Soldiers and Islam*. The Genesis of a Military System, London.
- Rabie, H. (1975). The Training of the Mamluk Faris. *War, Technology and Society in the Middle East*, (Edited by V. J. Parry), London: Oxford University Press, 153-163.
- Reşideddin Fazlullah. (1999). *Cani'ü't-Tevarih* (Gazneliler Bahsi), II/4, (Neşr. Ahmed Ateş), TTK Yay, Ankara.
- Rizvi, S.A.A. (2002). Keşmir, *DİA*, c. XXV, 325-327.
- Sa'id Abdül-Fettah Aşur (1986). *el-'Asru'l-Memaliki fi Mısır ve's-Şam*, Kahire.
- Salman, H. (2002). Toharistan, *DİA*, c. XLI, 214-215.
- Sıddıqui, I.H. (2002). Gurlular, *DİA*, c. XIV, 207-211.
- Sourdel, D. (1991). Ghulam- The Caliphate. *El2*, II., 1079-1081.
- Spuler, B. (1991). Ghaznawids. *El2*, II, 1050-1053.
- Şebankarei (2009). Gazneli Sultan Mahmud'un Karakteri. *Tarih Okulu*, Çev. Ahmad Hesamipour, S. 3, (İlkbahar).
- Talay, M. S. (2019). *Gaznelilerin Hindistan Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne.
- Taşgılı, A. (2007). Özkent. *DİA*, c. XXXIV, 129-131.
- Terzi, M.Z. (1996) Gulam. *DİA*, XIV, İstanbul, 178-181.
- Togan, Z. V. (1964). Herat, *İA*, c. V/1, 429.
- Uslu, R. (1998). Herat, *DİA*, c. XVII, 215-216.
- Usta, A. (2007). *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Samaniler Devleti (874/1005)*, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara.
- Yakubovskiy, A. Y. (1939). Gazneli Mahmud Gazne Devletinin Menşei ve Karakteri Meselesine Dair, *Ülkü Dergisi*, XIII/76, Ankara, 321-33.
- Yakut el-Hemevi (1397/1977). *Mu'cemü'l-Buldan*, I-V, Beyrut.
- Yazıcı, N. (2013). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, TDV Yay, Ankara.
- Yazıcı, T. (1992). Belh, *DİA*, c. V, 416.
- Yazıcı, T. (1992). Büst. *DİA*, c. VI, 495.
- Yılmaz, A. (2018). "Tohâristan'ın Adı, Coğrafyası ve Genel Sınırları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 62, 337-344.
- Yürekli, T. (2002). *Samaniler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ SBE, Ankara.
- Zahireddin Nişaburi (1332). *Selçukname*, (Neşr. İ. Afşar), Tahran.
- Zeki, İ. (2019). *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Çizgi Kitapevi, İstanbul.
- Zettersteen, K. V. (1964) Nuh I, *İA*, c. IX, 346-347.

Dizin

A

Abbas b. Şiş 72
Abbâsî 107, 113, 122
Abdullah b Mukaffa 102
Abdurreşid b. Mahmud 64
Abdürrezzak el-Meymendi 64
Abdussamed 62, 103
Aceristan 68
Acudhan 71
Afganistan 1, 3, 9, 10, 29, 36,
69, 95, 111, 112, 113, 115,
116, 120, 122
Agra 43
Ahmed b. İsmail 13, 83
Ahmed Meymendi 58
Akdeniz 112
Akhun 46
Alaeddin Hüseyin 79
Alaeddin-i Cihansuz 79
Ali b. Mesud 64
Ali Tegin 47, 48, 55, 58
Alp Arslan 63, 68, 69
Alptegin 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
27, 28, 29, 83, 115, 119,
121, 122
Anadolu 49, 120, 123
Anandpal 42, 44
Arapça 99

Arslanşah 73, 74, 75, 76, 77, 117
Arslan Yabgu 48, 49, 57
Azerbaycan 49, 51

B

Babürşahlar 9, 115
Bağdat 29, 39, 50
Balhan 48, 58
Bamiyan 22, 76, 80, 111, 119
Bangladeş 10, 115, 116
Basra 112
Bedahşan 69
Begtüzün 11, 38
Behramşah 74, 76, 77, 78, 79, 80,
102, 109
Belh 16, 20, 30, 33, 35, 36, 38,
47, 53, 54, 59, 60, 62, 69,
86, 92, 106, 108, 111, 113,
121, 124
Bilge Tegin 24, 27, 117
Biruni 52, 102, 103, 104, 105, 120
Bollywood 116
Buhara 13, 15, 18, 19, 20, 28, 32,
33, 36, 38, 39, 47, 120

C

Caypal 30, 31, 37, 41, 42
Ceyhun 18, 20, 30, 47, 49, 58,
69, 113

Ç

Çaganiyan 15
 Çağrı 49, 58, 59, 63, 67, 68
 Çakrasvam 43
 Çiğilkent 69

D

Dandanakan 60, 94, 96, 102
 Debusiye 56
 Dehli 31
 Dihistan 59
 Dunpur 62

E

Ebu Bekir Levik 24, 25
 Ebu Kalicar 63
 Ebu'l-Kasım Simcuri 39
 Eminü'l-mille 39
 Ergendâb 113

F

Farsça 99, 102, 107
 Firdevsi 52, 100

G

Garcistan 32, 33, 50, 82
 Gazne 9, 11, 19, 20, 22, 23, 24,
 25, 27, 28, 30, 31, 33, 35,
 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43,
 44, 45, 50, 51, 52, 53, 54,
 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62,
 63, 64, 67, 68, 70, 71, 72,
 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
 80, 81, 83, 86, 89, 91, 92,
 93, 94, 100, 103, 104, 106,
 107, 108, 111, 115, 117,
 119, 120, 121, 122, 124

Gazne Medresesi 106
 Gevher Melik 70
 Giri Kalesi 61
 Gıyaseddin Sam 81, 82
 Göктаş 57
 Gülsarığ 68
 Gurlular 46, 80, 123, 124
 Gvalior 45

H

Hacib Begtoğdı 58
 Hacib Sübaşı 59
 Hansi Kalesi 57, 59
 Herat 29, 32, 33, 35, 36, 38, 53,
 59, 63, 66, 106, 107, 108,
 113, 124
 Hilمند ırmağı 113
 Hindistan 1, 3, 9, 10, 19, 20, 23,
 29, 30, 31, 37, 40, 41, 42,
 44, 45, 46, 47, 50, 51, 53,
 56, 57, 59, 60, 62, 63, 65,
 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79,
 81, 84, 89, 92, 95, 97, 102,
 103, 107, 111, 112, 113,
 115, 116, 117, 119, 120,
 121, 122, 123, 124
 Hint Okyanusu 50
 Hüsrev Melik 81, 82, 117

İ

İbn Sina 104
 İbnü'l-Esir 53, 82, 121
 İsfahan 53, 54, 56, 63, 123

K

Kaçavalar 31
 Kandeher 29, 113
 Kannouç 92
 Karahanlılar 9, 30, 33, 47, 70,
 111
 Karmatiler 42
 Kavurt Bey 69
 Kubbetü'l-İslam 113
 Kutbeddin Muhammed 78

M

Mansur b. Nuh 17, 18, 24
 Maveräünnehir 11, 15, 20, 21,
 23, 29, 38, 39, 47, 50, 55,
 92, 101, 119, 120, 123
 Mecdud 57, 62
 Medine 46
 Mehd-i Irak 72, 75
 Mekke 46, 72, 73, 99

Melikşah 69, 70, 71, 72, 76, 81,
82

Memuniler 102

Merv 38, 74, 78, 111

Muhammed Ebu Halim 77

Muhammed Tapar 74

N

Nasr b. Ali 33, 47

Nevasaşah 42

Nişabur 15, 16, 17, 18, 19, 33,
35, 38, 39, 56, 59, 86, 105,
106, 108, 111, 112

Nizamülmülk 14, 20, 123

O

Oğuzlar 65, 79

P

Pakistan 10, 30, 41, 115, 116

Peşaver 31, 41, 42, 51, 57, 62, 123

R

Ramaganga 44

Rübal Kalesi 71

S

Samani 9, 11, 13, 14, 16, 17, 18,
20, 22, 23, 24, 28, 29, 32,
33, 35, 36, 37, 38, 39, 83,
115

Selçuklu 49, 58, 59, 60, 63, 64,
68, 69, 70, 74, 75, 76, 77,
78, 102, 111, 112, 121,
122, 123

Sir-Derya 33

T

Tegin Hazin 42

Togan Tegin 29

Tuğrul Bozan 65, 67, 123

Ü

Üner 74, 75

Y

Yinaltegin 56, 57

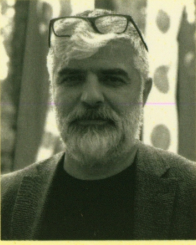
Yusuf Kadir Han 47

Z

Zavulistan 73

Zemin-Daver 80, 122

Ziyariler 39

Erkan Göksu

2008 yılında "Türkiye Selçuklularında Ordu" konulu incelemesiyle doktoraını tamamladı. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde çalışmalarını sürdürüyor. Prof. Dr. Erkan Göksu, 2011 yılında Türk Tarih Kurumu 80. Yıl Bilim ve Teşvik Ödülü'ne, 2012 yılında ise Türk Ocağı 100. Yıl Ziya Gökalp İlim Teşvik Armağanı'na lâyık görüldü. Başta Selçuklu tarihi olmak üzere Ortaçağ Türk tarihinin muhtelif konuları hakkında kaleme aldığı birçok kitabı, tercümeleri ve bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN'IN İHTİŞAMLI HANEDANI **GAZNELİLER**

(963-1186)

963'te Samani emiri Alptegin'in Gazne'yi ele geçirmesiyle temelleri atılan Gazneliler Devleti, 977 yılında Sebüktegin tarafından kurulmuştur. Bir süre sonra bölgenin büyük gücü haline gelen Gazneliler Devleti, 1186'ya kadar bugünkü Afganistan'dan Kuzey Hindistan'a, Horasan'dan Maverünnehir'e uzanan geniş sahada hüküm sürmüştür. Gaznelilerin Türk ve İslam tarihindeki en mühim rolü, Kuzey Hindistan fütuhatını başlatarak bölgedeki İslam hâkimiyetine zemin hazırlamalarıdır. Gaznelilerin hâkimiyet sahası sadece Güney Türkistan'la sınırlı kalmamış, Horasan, İran, Irak ve Maverünnehir coğrafyasında hüküm süren diğer Türk ve İslam devletleriyle de siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler kurmuşlardır. Döneminin en büyük askeri güçlerinden Gazneliler, bilim, kültür ve sanat faaliyetlerine verdikleri önemle Türk-İslam tarihinde mühim bir yere sahiptir. Erkan Göksu tarafından canlı bir dille kaleme alınan bu kitap, Gaznelilerin siyasi tarihine odaklanmakla kalmıyor dil, tarih ve kültür kaynaklarının tümüne nüfuz ederek orduda kullanılan silahlardan fillerin savaşdaki rolüne, Gaznelilerin bölgede tesis ettikleri medeniyetten kent kültürüne ve hatta maddi kalıntılara kadar birçok meseleye ışık tutuyor.

Gazneli Mahmud'un Doğumunun 1050. Yıl Dönümü Anısına

facebook/selengeyayinevi
instagram/selengeyayinlari
twitter/selengeyayinevi
selenge.com.tr

SELENCE

ISBN 978-605-4944-91-0

9 786054 944910